പ്രിയസഖിവരനോടുരചെയ്തീടിനാൻ
"പ്രിയസഖേ! ഭവാനിതുധരിച്ചീലെ 164
ചണകനന്ദനൻപ്രതിജ്ഞചെയ്തിട്ടും
വനംഗമിച്ചിട്ടുമമാത്യനിക്കാലം 165
ഒരുപായമെന്തെന്നറിഞ്ഞതില്ലെ"ന്നു
പറഞ്ഞനൃപനോടുരചെയ്താനവൻ 166
"അതുപറവാനൊവിഷമം നൃപതേ!
മതിമാൻചാണക്യനകന്നീടുംതോറും 167
തനിക്കമൈത്ര്യനോടടുത്തുകൊള്ളുവാ-
നനക്കരുന്നതിതുറച്ചുപാർക്കുന്നു" 168
അഥശകടദാസനമമാത്യനോ-
ടതിപ്രമോദേനപറഞ്ഞാനിങ്ങിനെ 169
"വികല്പമില്ലിതിനിഹനിരൂപിച്ചാ-
ലകല്പമൈത്ര്യനാടിതുകാലംപാർത്താൽ 170
ചണകപുത്രനുപെരികെയുണ്ടെന്നു
മനസിതോന്നുന്നിതിനിയറിഞ്ഞാലും 171
"അതിനവകാശംപെരികെയുണ്ടല്ലൊ
മതിയിൽമറ്റൊന്നുനിനയ്ക്കയുംവേണ്ട 172
അഖിലനൃപതികലമിതുകാലം
പകലിരവുവന്നടിപണിയുന്നു 173
ധരണിക്കിന്നൊരുതൊട്ടുകുറിയാകും
നരപതികളിലധിപതിമൈത്ര്യൻ 174
പൊറുക്കമോദംഗംവരുത്തുന്നാജ്ഞശം
ഉറയ്ക്കുമോചാണക്യനതുചെയ്താൽ 175
കഴിലനാംചണകജവടുവിന്റെ
കട്ടമകോപിച്ചാൽപെരുതെന്നാകിലും 176
പ്രതിജ്ഞചെയ്കയില്ലിനിമുന്നാമവ-
നതിപ്രമത്താംചെയ്തോരുവർണ്ണമതും 177
വിധിബലംകൊണ്ടുകടന്നാനക്കാലം
അതുപോലെദൈവംതുണയ്ക്കുമോസഖേ 178

കനത്തൊരൎത്ഥമുണ്ടതിന്നനാശത്തെ
നിനച്ചുശങ്കയുംവളരെയുണ്ടല്ലൊ" 179
"പറഞ്ഞതൊക്ക"മെന്നരുചെയ്യുന്നേരം
കരഭകൻതന്നിക്കമാത്യരാക്ഷസൻ 180
തരിവളനല്ലപുടവപട്ടുകൾ
പരിചൊടുകൊടുത്തിതുസന്തോഷത്താൽ 181
വിശേഷനായഭാഗുരായണനപ്പോ-
ളതിഭ്രമമുള്ള നൃപനോടുചൊന്നാൻ 182
"ചതിക്കുംനമ്മെരാക്ഷസനെന്നുള്ളൊരു
മതിഭ്രമമെങ്ങുംപുറത്തുകാട്ടാതെ 183
പരക്ഷമാസ്സന്ത്രിപ്രവരനോടൊന്നും
പറയാതെഭവാനടങ്ങിപ്പാൎക്കേണം 184
പരമാൎത്ഥംനമുക്കറിയാമപേക്ഷയെ"-
ന്നുറപ്പിച്ചീടിനാനവനാമ്മന്നനെ 185
പരമാനന്ദംപൂണ്ടഥകരഭകൻ
പറഞ്ഞുയാത്രയുമമാത്യനോടപ്പോൾ 186
തുറന്നുവാതിലുമകത്തുനിന്നവ-
നിറങ്ങുമ്പോൾകണ്ടുതൊഴുതുമന്നനെ 187
ഉടനെഭാഗുരായണനോടുംകൂടെ
കടന്നുപാൎത്ഥിവേശ്വരതനുജനും 188
അഴകേറുംനൃപകുമാരനെക്കണ്ടി-
ട്ടെഴുന്നീറ്റുനിന്നാനമാത്യരാക്ഷസൻ 189
പരിതോഷംപൂണ്ടുപരിയങ്കംവെച്ചി-
"ട്ടിരുന്നരുളുകെ"ന്നരുചെയ്തീടിനാൻ 190
മലയകേതുവുമിരുന്നുചൊല്ലിനാൻ
"തലനോവിനൊട്ടുശമനംവന്നിതൊ? 191
വശക്കേടെന്നുകേട്ടുഴറിവന്നു ഞാൻ
വസിക്കണംഭവാനരുതല്ലോനില്ലാൻ 192
അതുകേട്ടതാനുമിരുന്നുചൊല്ലിനാ-
നിക്കാലംശത്രുവധംചെയ്യുവോൻ 193

ശിരസി ചാട്ടംകെട്ടുകയൊഴിഞ്ഞതന്റെ
ശിരസിവേദന ശമിക്കുന്നില്ലേതും 194
"മതിമാനാകിയ ഭവാൻ നിരൂപിച്ചാ-
ലതിനെല്ലതെ"ന്നു പറഞ്ഞു നൃപനും 195
"അരികളോടു പോരിനു വട്ടംകൂട്ടി
പെരികെക്കാലമുണ്ടിവിടെപ്പാർക്കുന്നു
ഒരുപഴുതുകണ്ടെടുക്കാമെന്നതോ-
ർത്തിയന്നതൊട്ടുമേ പിഴച്ചതില്ലല്ലോ 197
ഇനിവൈകാതെനാം പുറപ്പെടുകെ"ന്നു
മനംതെളിഞ്ഞു ചൊല്ലിനാനമാത്യനും 198
"അരികളോടു പോരിനു ഭവാനിപ്പോൾ
പരിചോടെന്തൊരു പഴുതു കണ്ടതും" 199
"എന്തു പരമാർത്ഥം പറയാമെങ്കിൽ ഞാ-
നതികുടിലനാം ചാണകനന്ദനൻ 200
ഒരു ചന്ദ്രോത്സവംമുടക്കം ചെയ്കയാൽ
നരപതി കോപിച്ചധിക്ഷേപിച്ചപ്പോൾ 201
അതിനു മൌര്യനോടിടഞ്ഞു ചാണക്യ-
നധികാരം വെച്ചങ്ങടങ്ങിപ്പാർക്കുന്നു" 2('2
"സചിവനോടിടഞ്ഞതുകൊണ്ടേതുമി-
ല്ലപിതമല്ലതെ"ന്നുരചെയ്താൻ മ്ലേച്ഛൻ 203
"നരപതേ മൌര്യനൊഴിഞ്ഞുമറവുള്ള
നരവരന്മാർക്കു സചിവവിപ്രിയം 204
വരികിലേതുമില്ലതുപോലെ പക്ഷത്താൽ
വരികയില്ലയെന്നറിക നൃപതേ!" 205
നിരൂപിച്ചാലിഹ വിശേഷിച്ചു മൌര്യ-
നൊരു ഭേദമില്ലെന്നിനിക്കു തോന്നുന്നു 206
അറികതിനു കാരണമെന്തെന്നിഹ
പറയ "ചന്ദ്രഗുപ്തനാം നൃപന്റെ 207
പ്രകൃതികൾക്കിഹ ചാണകപുത്രന്റെ
പ്രകൃതിദോഷത്താലനുരാഗമിപ്പോൾ 208

കുറഞ്ഞുപോകുന്നുപുനരവനിപ്പോൾ
നിരാകൃതനായിന്നവരൻതന്നാൽ 209
അതുകൊണ്ടുസുഖിച്ചിതുകാലംനര-
പതിയെസ്സ്നേഹമീപ്രജകൾക്കൂറീടും" 210
മലയകേതുതൻവചനംകേട്ടഥ
കപടമന്ത്രിതാനുംപറഞ്ഞാനിങ്ങിനെ 211
"അതുവരികയില്ലിതുനിരൂപിച്ചാൽ
ഇതുകാലംനാട്ടിൽപ്രജകളൊക്കവെ 212
മറ്റുള്ളരെല്ലാവിധമറിഞ്ഞാലും
മരിച്ചനന്ദരെക്കുറിച്ചനുരാഗം 213
ചിലർക്കുപിന്നെമൌര്യനെത്തന്നെപാർത്താൽ
ചിലരവർക്കിന്നുചാണകപുത്രന്റെ 214
ചരിതദോഷംകൊണ്ടനുരാഗക്ഷയം
നിനയ്ക്കുമെന്നുള്ളതിനിക്കുതോന്നീല 215
നവനന്ദാനുരാഗികൾക്കുമൌര്യനോ-
ടിവനല്ലാനവരന്മാരെയെല്ലാം 216
കൊലചെയ്യിച്ചതെന്നുകണ്ടുവിദ്വേഷം
വളരെയുണ്ടുമറച്ചവർകളും 217
ഒരുത്തരില്ലല്ലോപരിപാലിപ്പാനെ-
ന്നുറച്ചുമൌര്യനെഗ്രഹിച്ചുപാർക്കുന്നു. 218
അരിവധംചെയ്യാനൊരുമ്പെട്ടകനെ
പരിചൊടുകാണുമല്ലവിലാകവെ 219
മറന്നുമൌര്യനെത്യജിച്ചവനെക്ക-
ണ്ടിരിക്കമാത്രയിച്ചറികഭൂപതേ! 220
അവസ്ഥയീവണ്ണമിരിക്കുന്നുതവ-
കരുത്തുണ്ടെന്നാകിൽകഴിവുണ്ടാക്കുവാൻ" 221
ഉരതമാത്യന്റെവചനംകേട്ടപ്പോൾ
ചിരിച്ചുപർവ്വതതനയനാംചൊന്നാൻ 222

"കലഹകാരണമൊരുമഹാത്ഭുതം
വിലക്കാം ചെയ്തതില്ലാരുംപുനരുണ്ടോ?" 223
"പലവിധമുണ്ടെന്നിരിക്കിലുമിപ്പോൾ
കലഹത്തിന്നുകാരണമതുതന്നെ" 224
"കലഹത്തിനുകാരണമിതെങ്കിലും
പലവിധമുണ്ടെന്നിരിക്കിലുംമൌര്യൻ 225
ചാണക്യൻതന്നെത്യജിച്ചുവെന്നാകി-
ലിനിയൊരുവനെസ്സചിവനാക്കീടും, 226
സചിവനില്ലെന്നുവരികിലുമവൻ
നിജനയംകൊണ്ടുസമസ്തകാര്യങ്ങളും 227
പ്രയത്നംകൂടാതെതന്നിഷ്ടംസാധിപ്പാൻ
നയജ്ഞൻമൌര്യനെന്നറികമാനസേ" 228
"തനിക്കുതാൻപോന്നനരപന്മാൎക്കു
നിനച്ചകാര്യങ്ങൾതനിക്കുസാധിപ്പൂ 229
സചിവായത്തനായ്വരുമീടുംമൌര്യൻ
സചിവനോടുവേർപിരിഞ്ഞതാകിലൊ 230
പൊടികണ്ണനൊരുത്തനയുംകൂടാതെ
കൊട്ടങ്കാട്ടിൽകിടന്നാഴലുംപോലെയും 231
സ്തനന്ധയരായചെറുപിള്ളർതന്റെ
ജനനിമരിച്ചാലുള്ള വ്യസനംപോലെയും 232
വരികയെന്നിമറ്റൊരുവസ്തുവില്ലെ-
ന്നറികഭൂമിപാലകശിഖാമണേ!" 233
"ഗുണജ്ഞനാംഭവാൻപറഞ്ഞതൊക്കവെ
നിനച്ചുകാണുമ്പോൾപരമാൎത്ഥംതന്നെ 234
ചാണകപുത്രനെപ്പിരിഞ്ഞവനോടു
രണംതുടങ്ങുമ്പോൾജയംവരുമല്ലൊ" 235
"അതിന്നേതുമൊരുവികല്പമില്ലെടോ
ക്ഷിതിപതികുലമകുടരത്നമേ! 236

ചലവസ്തുക്കൊണ്ടുംനിരൂപിച്ചുകണ്ടാൽ
ബലശാലനേറുംരിപുവിനേക്കാളിൽ 237
കരുത്തുള്ള പടജ്ജനമുണ്ടാകയും,
ഭരിപ്പതിന്നാളുകളൊരുത്തനാകയും, 238
പ്രതിപക്ഷത്തിലുള്ള വർകളിൽ ചിലർ
ഇതുകാലംമറുത്തിഹവരികയും, 239
ചാണകനന്ദനനധികാരംവെച്ചു
പിണങ്ങിമൌര്യന്നാടകന്നിരിക്കയും 240
നവനൃപതിതാമരിക്കയുണ്ടാകയും
നവനന്ദന്മാരാംനരവരന്മാരെ 241
പെരുകയൊരായരാഗംപ്രജകൾക്കിപ്പുരെ
മറക്കാതെതന്നെനാകിടക്കയുമെടോ 242
ഇവയെല്ലാമെവംവരികകൊണ്ടിപ്പോൾ
തവജയംകരതലഗതമല്ലോ" 243
മലയകേതുവുമതുകേട്ടുചൊന്നാൻ
"കലഹത്തിന്നനല്ലവസരമിപ്പോൾ 244
പടപുറപ്പെടുവതിന്നൊരുദിനം
ഉടനെകല്പിച്ചുപുറപ്പെട്ടുകനാം 245
അടുത്തിദസ്ഥമിപ്പതിന്നസ്സൂര്യനും
അടുത്തനാളെ"ന്നുപറഞ്ഞുയാത്രയും 246
നടന്നുരാഗുരായണന്നംതാനമാ-
യുടനെചെന്നുതൻപുരിപുക്കീടിനാൻ; 247
ഗിരിസ്ഥപസുതൻഗമിച്ചനന്തരം
ഒരുപുരുഷനെവിളിച്ചുരാക്ഷസൻ 248
ഉരചെയ്തീടിനാൻ"ക്ഷപണകൻതന്നെ
വിരവിൽകൂട്ടിക്കൊണ്ടിഹവരികനീ" 249
വിളിയെച്ചെന്നവൻക്ഷപണകൻതന്നോ-
ടുരചെയ്തീടിനാ"നമാത്യരാക്ഷസൻ 250
പറഞ്ഞുവന്നൊരാൻഭവാനേയുംകൊണ്ടു
വിരിഞ്ഞുചെല്ലുവാൻ,പുറപ്പെട്ടുകെടോ" 251

ക്ഷപണകൻതാനമിത്ഥമുരചെയ്തനേരം
കപടമുദ്രയുംധരിച്ചുഴറേറാടെ 252
പുറപ്പെട്ടുമന്ത്രിപ്രവരൻവാഴുന്ന
പുരംപൂക്കീടിനാൻകപടയോഗീശൻ 253
പരമബന്ധുവാമവനെക്കണ്ടഥ
പരമാനന്ദംപൂണ്ടമാത്യരാക്ഷസൻ 254
“ഏതന്നാല്ല”മെന്നുപറഞ്ഞവനോട്
പറഞ്ഞാനിങ്ങിനെചിരിച്ചുമെല്ലവേ 255
“രണത്തിന്നുപുറപ്പെട്ടവതിന്നൊത്ത
ദിനമെന്തെന്നീയിപ്പോളംവിധിക്കയുംവേണം” 256
ചിരിച്ചുതുടങ്ങിയന്നവൻതാനും
നിരത്തിനാൻപരലെട്ടുമെല്ലവെ 257
കുറഞ്ഞൊരുനേരംമനസിചിന്തിച്ചു
പറഞ്ഞിതുമന്ത്രിപ്രവരനോടവൻ 258
“ഗുണനിധേ!നന്നായ്നിരൂപിച്ചേനഹം
ദിനമട്ടന്നാംശുഭതരമല്ലോ 259
തിരിഞ്ഞുപഞ്ചമപദത്തിരതന്നെ
നിറമുള്ളതിഥിതുടങ്ങുംവാവല്ലോ 260
അനിഴമാകുന്നതറികനക്ഷത്രം
ധനുവെല്ലോരാശിപുറപ്പെടുവാനും 261
ബൃഹസ്പതിവാരമതുതന്നെപ്പാർത്താൽ
മഹതപമേറുമല്ലിനത്തിനേററവും 262
അറികലഗ്നത്തിൽബുധനാകുന്നതും
പരമതക്കേതുമുദിച്ചുമാകുന്നു 263
വടക്കുനിന്നുദക്ഷിണദിശിക്കുപോവാൻ
പടക്കൊരുന്നുവന്നാൽശശിബലംവേണം 264
ശുഭമാംധ്രുവയോഗവുമുണ്ടസ്തമം
ആളിമതംനൽകുംഗുണസൌഖ്യവും 265
അധികളോടുപകാരിതാനാകുന്നേരം
ഉദയാസ്തമയോഗംചെയ്യുകനന്നല്ലാ 266

ഞാനും നിരൂപിച്ചാലൊട്ടതെന്നാലുമെന്നെ
കണ്ടുകൂടാതെ കൊണ്ടുപുറപ്പെട്ടെന്നാകിൽ 267
ജയംകരതലാമലകമാസ്ഥയും
സംപ്രതിയോഗികൾക്കുപോലെതന്നെ" 268
ക്ഷപണകനേവംപറഞ്ഞതുനേരം
കപടമകൈവിട്ടുപറഞ്ഞുരാക്ഷസൻ 269
"മതിഭ്രമംകൊണ്ടോപറഞ്ഞു? ചാവുന്നാൾ
പിതൃക്രിയയൊഴിഞ്ഞൊരവസ്ഥയില്ല 270
പടസ്ഥരാവുന്നാൾപുറപ്പെട്ടുകൊണ്ട
കട്ടപ്പത്തിലെന്തുപറയുന്നതിപ്പോൾ? 271
ഇനിക്കിതെന്തെന്നതറിഞ്ഞീലമററു
ഗണിതക്കാരോടും നിരൂപിച്ചാലും നീ" 272
അതുപറഞ്ഞപ്പോൾ ക്ഷപണകൻതാനും
അതികോപംകലർന്നരെ ചൊല്ലീടിനാൻ 273
"ഒരുത്തരോടും ഞാൻ നിരൂപിക്കേണ്ടതി-
ല്ലൊരിക്കലുമെന്നാലറിഞ്ഞുകൊണ്ടാലും 274
ഇനിക്കൊരു പക്ഷം ത്യജിച്ചു ഞാനിപ്പോൾ
നിനക്കുമോ പിന്നെ പരന്മാരുടെ പക്ഷം? 275
പലരോടും ചെന്നു നിരൂപിപ്പാനിപ്പോ-
ളിളകേണ്ടാ ചോദനത്തിനാളല്ല ഞാൻ 276
കുറവു കണ്ടതുമിനി മതിപോരും
വിരവോടിക്കാലമിതാ പോകുന്നു ഞാൻ." 277
കപിതനായേററം രൂക്ഷം ചൊല്ലുന്ന
ക്ഷപണകനോടു പറഞ്ഞു രാക്ഷസൻ 278
"അവമലംനിന്റെ പരുഷവാക്കുകൾ
കലഹിച്ചാലെന്തുഫലം നിരൂപിച്ചാൽ?" 279
"കലഹിച്ചീല ഞാനമാത്യനോടേതും
ഫലമിനിക്കെന്തു കലഹിച്ചാലഹോ!" 280
പരുഷമിങ്ങിനെ പറഞ്ഞു കോപിച്ചു
വിരവോടു പോയാൻ ക്ഷപണകൻതാനും 281

പെരികെക്കേകാപികംക്ഷപണജാതികൾ
വരുമിനിയുമെന്നുറച്ചുരാക്ഷസൻ 282
ഖരകിരണൻപോയ്മറഞ്ഞനന്തരം
പുരംപുരംപുക്കുസുഖിച്ചുമേവിനാൻ 283
എളുതല്ലേതുമിന്നിനിക്കുചൊൽവാനെന്നാ
കിളിമകൾതാനുംപറഞ്ഞുമെല്ലവെ 284
ഫലമധുക്കളുംകദളിപാകങ്ങൾ
പലതരംഭുജിച്ചിരുന്നാളക്കാലം 285

ഇതി മുദ്രാരാക്ഷസചരിതം ആറാംപാദം

സമാപ്തം.

ഏഴാം പാദം

അഖിലഖഗഗണമുടിയിലണിയുമണിരത്നമേ
ആനന്ദപീയൂഷസാരസ്വരൂപമേ! 1
തവവചനമധുരമധുചെവിയിണകൾകൊണ്ടുമേ
താപംകെട്ടുംപടിപീതമായെങ്കിലും 2
കിളിമകളെ! മമമതിയിലിഹമതിവരായ്കയാൽ
കേളിയെഴുംകഥാശേഷവുംചൊല്ലെടോ! 3
മധുരതരകദളിഫലങ്ങളുമധുസിതാദികൾ
മാനിച്ചുഞാൻനിനക്കാശുതന്നീടുവൻ 4
നരപതിയിൽപരമഗുണമണിമലയകേതുവും
നീതിമാനായുള്ളരാക്ഷസാമാത്യനും 5
അരികളൊടുപൊരുവതിനകരുതിമരുവീടുവോ-
രാരുമാരുമൂലംകൊണ്ടുചെയ്തതുചൊല്ലുനീ 6
കിളിമകളുമതുപൊഴുതുകുതുകമൊടുചൊല്ലിനാൾ
"കേട്ടുകൊണ്ടാലുമെങ്കിൽപറഞ്ഞീടുവൻ:— 7
ഭയരഹിതമതിവിപുലബലമുടയരാക്ഷസൻ
ഭൂപതിചിന്തിച്ചതൊന്നുമറിയാതെ 8

അരിപുപതിയുടെനഗരിതടിതിപൊടിയാക്കുവാൻ
ആശുപടക്കോപ്പുകൂട്ടിപ്പുറപ്പെട്ടാൻ 9

മദകരികൾതുരഗതതിപെരിയരഥപംക്തിയും
മ്ലേച്ഛഗണങ്ങളാംകാലാൾപ്പടകളും 10

അസിമുസലപരശുമുഖവിവിധതരശസ്ത്രങ്ങ-
ളാക്കംകലർന്നിട്ടുള്ളവീരന്മാരും 11

രണമതിന്നവിരുതുടയനെടിയശകവീരരും
നീണ്ടുനിവന്നുള്ളപാരസികന്മാരും 12

ചതികരതിമതവിനൊരുസുഭടവരവീരരും
ചാഞ്ചാല്യമെന്നിയേഭദ്രഭടാദിയും 13

ഗിരിപുപതിതന്നയനതിബന്ധുക്കളാകിയ
ഗംഭീരരായുള്ളപഞ്ചരാജാക്കളും 14

നരവരനുസതതമൊരുസചിവവരനാകിയ
നീതിമാനാംഭാഗുരായണവീരനും 15

ഉദധിയൊടുസമമിയലുമരിയസേനാധിപ-
നൃക്കനായുള്ളശിഖരസേനൻതാനും 16

പുനരപിചശകടമുഖസിദ്ധാർത്ഥകാദിയും
പാടെപെരുന്നുള്ളകാഴ്ചപ്പടകളും 17

നിജമനസികലരുമൊരുശങ്കമറച്ചുതാൻ
നീതിമാൻരാക്ഷസനെന്നൊത്തുല്ലാപനാം 18

ഒരുകനകമയവിമലരഥഭൂവികരേറിനാൻ
ഓലപോലെയുലയുന്നൊരുവാളുമായ് 19

മദസലിലമൊഴുകിനൊരുകരിമുതുകിൽവില്ലുമാ-
യ്യന്ത്രികലോത്തമൻതാനുംകരേറിനാൻ 20

അലറിനൊരുപട,പടഹമുഖവിവിധവാദ്യവൃ-
മാലവട്ടങ്ങളുംവെഞ്ചാമരകളും 21

കടുതഴകൾകൊടികൾചിലവിരുതുകളുമോരോരോ
ക്രൂരകടിഞ്ഞിട്ടുകനംഭാരജാലവും 22

വൃഷകട്ടമുതുകിലഥവെച്ചുകെട്ടിക്കൊണ്ടു
പോഷംതിരിഞ്ഞുള്ളചാരജനങ്ങളും 23

ഉദധിയൊടുസമമിയലുമൊരുപടസ്സുചാങ്കണാ-
ലക്കോട്ടപ്പുഷ്പപുരിക്കനടന്നതെ 24
ഇളകിടുന്നൊരുപടനടുവിൽവളരുമൊരുധൂളിയു-
മിന്ദ്രലോകത്തോളമാശ്ശുകാണാസ്സുന്നു 25
മദകരികൾകഠിനതരമലറിനനിനാദവും
മാനിച്ചുകാലാൾനിലവിളിഘോഷവും 26
തുരഗതതിമൊഴിയുമൊരുഹേഷാരവങ്ങളും
തേരുരുളൊച്ചയുംതൊണ്ണൊലിനാദവും 27
കഠിനതരപറപടഹവിപുലതരനാദവും
കാളംകരഞ്ഞുള്ള ഘോരനിനാദവും 28
ഇതിവിവിധതരനിനദഭീഷണമാംപട-
സ്സ്വീശനായുള്ള മലയകേതുപ്രഭു 29
കുസുമപുരിനികടഭുവി ചെന്നുപടയുമായ്
ക്രൂരകൊടികളുംകെട്ടിമരുവിനാൻ; 30
അഖിലജനമവനിപതിയുടെ ചുഴലവുംപുന-
രാവാസശാലയുംകെട്ടി മരുവിനാർ 31
അതുപൊഴുതിലഥമലയകേതുവാംമന്നനോ-
ടാശ്ശു ചൊന്നാൻഭാഗുരായണമന്ത്രിയും 32
“അചലസുപതനയ!ഗുണഗണസദന!സാംപ്രത-
മാശ്ശുനമുക്കൊന്നുകല്പിക്കയുംവേണം 33
തെരുവനിഹകടകമതിൽനിന്നുഗമിപ്പാനു-
മോരോജനങ്ങളിതിൽപ്രവേശിപ്പാനും 34
മമനികടഭുവിനൃപ!തവാജ്ഞയാവന്നവൻ
മുദ്രവാങ്ങിക്കൊണ്ടുവേണമറിഞ്ഞാലും 35
ചണകസുതകപടമറിവാനരുതാക്കുമേ
ചാണക്യവിപ്രൻ ചതിക്കുമറിഞ്ഞാലും 36
ചതികളതിമരുവുമൊരു ചണകസുതവിപ്രന്റെ
ചാരജനങ്ങൾനടക്കുന്നുണ്ടിപ്പോൾ 37
അതിലുകമായിവരുതവർകൾതമ്മിലറികയി-
ല്ലുള്ളവളരെനാംസൂക്ഷിച്ചിരിക്കേണം” 38

നിജസചിവവചനമിതികേട്ടു ചൊന്നാൻ നൃപൻ
“നീയിപ്പറഞ്ഞതു സത്യം മഹാമതേ! 39
വിരവിനൊടു കടകമിതു രക്ഷിപ്പതിന്നു നീ
വീരനാം ഭീശ്ലാക്ഷനെ നിയോഗിക്കെടോ 40
ഇഹ മമ തു കടകമതിനിന്നു പോയീടുവോ-
ക്കിന്നു നീ മുദ്ര കൊടുക്കവേണമോർക്കം” 41
ആ ചപലനൃപതനയഗിരമിങ്ങിനെ കേട്ടവ-
നാശു ഭീശ്ലാക്ഷനോടേവമുരചെയ്തു 42
“കടകമിതു കനിവിനൊടു കാത്തു കൊണ്ടീടുവാൻ
കാവൽക്കനൊരുപുറത്തുമാളാക്കിനീ 43
പുരുഷരതിൽ വരുവതിനാശു ഗമിപ്പാനും
പത്രം മമ വാൻ കണ്ടേയമസ്സാവു 44
ഒരുവനൊരുപൊഴ്തിലിഹ മുദ്രയും കൂടാതെ
ഓടിഗ്ഗമിക്കിൽ പിടിച്ചു കൊണ്ടന്നാലും” 45
അവനുമഥ സചിവനൊടു കനിവിനൊടു ചൊല്ലിനാ-
നന്തരമില്ലാ പിടിച്ചിങ്ങു കൊണ്ടുപോരാം 46
തദനു പുനരുപതിഗൃഹമാശു പുക്കീടിനാൻ
ധീരനാകും ഭാഗുരായണൻ നീതിമാൻ 47
അവനുമഥ നിജമനസി പാർത്തു കണ്ടീടിനാ-
“നല്ലോ മലയകേതുക്ഷിതിനായകൻ 48
മയി സതതമധികതരവിശ്വാസമാർന്നമാം
മാനിച്ചമാത്യനാക്കിച്ചിരിക്കുന്നുതാൻ 49
അവനെയിഹ ശിവ! ശിവ! ചതിക്കുന്നതെങ്ങിനെ?
ആര്യ ചാണക്യൻറെ ശാസനം പേടിയാം 50
ചാണക്യസൂത്രവചനമിതു ചെയ്തീലഞാനെങ്കിൽ
ചാപലമില്ലവനെന്നെയും കൊന്നിടും 51
വിധിവിഹിതമിതു മലയകേതുതന്നിക്കെ”ന്നു
വിദ്വാൻ വിചാരിച്ചുറപ്പിച്ചു മാനസേ; 52
തദനു നിജസചിവനെ വിളിച്ചുടൻ മ്ലേച്ഛനാം
ത്താല്പൂരുഷം കൊണ്ടു ചൊല്ലിനാനിങ്ങിനെ 53

"നയവിനയവിപുലബലനഴകുടയരാക്ഷസൻ
നമ്മെച്ചതിക്കയില്ലെന്നാശങ്കയാൽ 54
സുമുഖ!മമമനമുതകിമറുകിമതുവന്നതെ
സ്വൈരാസത്യമായ്ക്കണ്ണൊവതുമത്രെ 55
വിവിധനയനിലയനിവഹരാക്ഷസൻനന്ദനാം
വീരനൃപനിലൈകതിവിശ്വാസത്താൽ 56
നിഖിലനയവിശദമതിമൌര്യനാംമന്നവൻ
നന്ദവംശോത്ഭവനെന്നുനിരൂപിച്ചു 57
ചാണക്യസൂതനൊടുസപദിവേർപെട്ടവൻതന്നെ
ച്ചെന്നുസേവിക്കമൊന്നമ്മെവെടിഞ്ഞിപ്പോൾ?" 58
പലവചനമിതിമലയകേതുപറഞ്ഞപ്പോൾ
പാർത്തുചൊന്നാൻഭാഗുരായണമന്ത്രിയും 59
"കപടസചിവരുടെചതമെങ്ങിനെഭൂപതേ!
കിഞ്ചനപോലുമറിയുന്നസാംപ്രതം 60
കുസുമപുരിപരിചിതനാട്ടുകളുമുള്ളവാക്കവെ
കാണാംപ്രയോഗങ്ങളെന്നെപറയാവൂ" 61
അവർകളിവപലവുമിതിപറയുമളവിൽതദാ
ആരുമറിയാതെപാളിക്കണ്ണാചാണക്യൻ 62
ചിരകൃതികളതിയുടനുഴറിവന്നാദരാൽ
ചൊല്ലീടിനാൻഭാഗുരായണനോടേവം 63
"നൃപസചിവ!തരികമമമുദ്രയെസ്സാംപ്രതം
നല്ലവണ്ണമിനിത്തോന്നിതാപാകന്ത" 64
ക്ഷപണകനൊടതുപൊഴുതുസചിവനരുൾചെയ്തു
"ക്ഷിപ്രമമാത്യനവേണ്ടിഗ്ഗമിക്കയോ?" 65
"സചിവവരനിനിയുമിതരാക്ഷസാമാത്യനെ
സേവിച്ചതൊക്കെവിഫലമിനിക്കഹോ" 66
ഉഴറിയവനതുപൊഴുതിപ്രിവനൊടുരചെയ്തു
"ഉത്തമമതുരാക്ഷസനോടുപിണങ്ങുവാൻ 67
വിവിധഗുണഗണസദന!ചൊല്ലതിൻകാരണം"
"വീര!വിശേഷിച്ചുചൊല്ലുവാനില്ലതും" 68

"പ്രണയമിഹപെരുത്തുബത!നിങ്ങളിലന്യോന്യം
പിന്നെയെന്തിപ്പോൾപിണങ്ങുവാൻകാരണം? 69
വിരവൊടതുപറകതിന്നുകാരണമെന്തെന്നു
വിശ്വസിച്ചാൽചതിച്ചീടുകയില്ലഞാൻ" 70
"പറകിൽമമമരണമിഹവന്നിണ്ണയിക്കാമെടോ
പാർത്താൽപറഞ്ഞുകൂടാ"യെന്നവൻതാനും 71
"അതിന്നുവിഷമതപെരികെയുണ്ടെന്നിരിക്കിൽഞാൻ
അഭ്യന്തരികയില്ലെന്നുമെമുദ്രയെ" 72
അപ്രസഹിവവരവചനമിങ്ങിനെകേട്ടവൻ
ഖിന്നതരാചിന്തിച്ചുചൊല്ലിനാനിങ്ങിനെ:— 73
"പറവതിനുനൃപതിയുടെമുന്നിൽനിന്നൊററവും
ഭീതിയുണ്ടാകകൊണ്ടിപ്പോൾമടിക്കുന്നു" 74
"ഭയമതിനുകിമപിനഹിചൊല്ലുകാന്തി"യെന്നു
ഭൂപതിതാനുമവനോടുചൊല്ലിനാൻ 75
ഭയവിവശഹൃദയനവനിങ്ങിനെകേട്ടപ്പോൾ
ഭൂപന്റെമുന്നിൽനിന്നിങ്ങിനെചൊല്ലിനാൻ:— 76
"തചിരതരകുസുമപുരമാശുപുക്കേഷഞാൻ
രാക്ഷസാമാത്യന്റെഭൃത്യനായ്‌വാഴുമ്പോൾ 77
വിഷമവിഷകലുഷതരയായൊരുനാരിയെ
വീരനാംപർവ്വതരാജനെക്കൊല്ലുവാൻ 78
കഠിനതരഹൃദയനവനെന്നോടുമററാരു
കാര്യംപറഞ്ഞുനിർമ്മിപ്പിച്ചുകശ്മലൻ; 79
ഗിരിനൃപതിവരനെനിശികൊല്ലുവാനിങ്ങിനെ
കന്യാവിഷപ്രയോഗംകൊണ്ടറിഞ്ഞാലും" 80
ക്ഷപണഗിരിമതികഠിനമിങ്ങിനെകേട്ടപ്പോൾ
ക്ഷോണീശനായുള്ളപർവ്വതനന്ദനൻ 81
വ്യസനമൊടുഹൃദയമൊടുനയനജലവുംവാർത്തു
വിശോകവീരൻവിലാപംതുടങ്ങിനാൻ 82
"ചാണക്യസുതഹതകനിഹമമജനകനെക്കൊല
ചെയ്തതെന്നോർത്തിരുന്നേനിതുനാളുംഞാൻ 83

അരികിലൊരുപരമതരബന്ധുവാം സ്വാമിയെക്കൊ-
ണ്ടയ്യോ ചതിക്കയോ ചെയ്യുമോ രാക്ഷസൻ?” 84
വിവിധമിതി ജനകനെന്നിന്നല്ലുകേണിടുന്ന
വീരനെയാശ്വസിപ്പിച്ചു സഖിവരം 85
“ക്ഷപണഗിരമിനിയുമിഹ കേട്ടുകൊൾകവോൻ
ക്ഷോണീപതേ! കരഞ്ഞെന്തിനിക്കാരിയം?” 86
തദനുപുനരവനൊട്ടുരചെയ്താൻ ക്ഷപണകൻ
“തത്ര ഞാൻ പിന്നെയും വാഴുംദശാന്തരെ 87
ഞാൻ ചലസ്സുപാവരനെയിവനായത്തുകൊന്നതെ-
ന്നാശു ചാണക്യനെന്നോടതിരുഷ്ടനായ് 88
വിരവിനൊടു നഗരമതിൽനിന്നു തള്ളിട്ടിനാൻ
വേഗമോടോടിഞാനിങ്ങുപോന്നീടിനേൻ 89
അഹമിവിടെ വിവശമൊടു വന്നോരനന്തരം
ആത്തനാം രാക്ഷസനെന്നോടു ചൊല്ലിനാൻ 90
ഒരു പൊഴുതുമൊരുജനവുമേതുമറിയാതെ
ഒന്നുണ്ടുവേണ്ടതു നീയെന്നറിഞ്ഞാലും 91
രണധരണിയതിലിനിയൊരാഭിചാരം ചെയ്തു
രണ്ടുപുറവും മുട്ടിത്തുപൊരുന്നേരം 92
ധരണിപതിമകുടമണിമൗര്യനെക്കൊല്ലുവാൻ
ധീര! പറഞ്ഞു വിപരീതമാക്കേണം; 93
കുസൃതിപെരുകിന കുമതി രാക്ഷസനിങ്ങിനെ
കഥിതമായിപ്പറഞ്ഞതു കേട്ടു ഞാൻ 94
‘തവ സചിവ! വചനമിതു ചെയ്യാനനുദിനം
തക്കത്തിലുണ്ടായൊരാളല്ല ഞാനിപ്പോൾ 95
വിഷതരുണിഗിരിനൃപതിയെ കൊലചെയ്കയാൽ
വിശ്വാസമാർക്കുമില്ലെന്നെക്കുറിച്ചഹൊ’ 96
മമവചനമിതി സപദി കേട്ടമാത്യേന്ദ്രനും
മാനിച്ചു ചൊന്നാൻ കുപിതനായേററവും 97
‘അതിനുപുനരതിവിഷമമെന്തുവരുന്നാകി-
ച്ചുന്നീപൊരുളാർക്കുമെന്നു ചൊല്ലീടിനാൻ’ 98

“അതിനരികിലിരിക്കുമമഗമിപ്പതിന്നായിപ്പോൾ
ഏശ്ശുതന്നീടുകമുദ്രാകൃപാണിയേ!” 99
അഥസചിവവരനതികതുകമൊടു ചൊല്ലിനാൻ
‘‘ഞാൻരാജ്യത്തെക്കൊടുപ്പാൻമടികൊണ്ടു 100
ചാണകസുതഹതകനിതു ചെയ്യതെന്നിങ്ങനെ
ചിന്തിച്ചിരുന്നിതു ചിത്തത്തിൽ ഞങ്ങളും” [ൻ
ക്ഷപണകനമതുപൊഴുതുസചിവനൊടു ചൊല്ലിനാ
“ക്ഷുള്ളങ്ങൾ ചെയ്യുമോ ചാണക്യഭൂസുരൻ 102
വിഷതരുണിയുടെ ചരിതമേതുമറിഞ്ഞീല
വിശേഷകവിലോപാൻ ചണകവിപ്രാത്മജൻ” 103
അവനിവരസചിവനഥമുദ്രാംകൊടുത്തയ-
ച്ചുന്ധനാം മുപ്പന്മിങ്ങിനെ ചൊല്ലിനാൻ 104
“കടമകളുമഖിലമിവകേട്ടതില്ലേവോൻ
കശ്മലിതെന്നേപറഞ്ഞുക്രുദ്ധം 105
ശ്രുതമഖിലമയി സുമുഖ!വജ്രപാതോപമൻ
ചിന്തിച്ചുകണ്ടാലമാത്യനാം രാക്ഷസൻ 106
അരികിലിഹമതവുമൊരുശത്രുതന്നോദ്വധം
ആത്യന്തബന്ധുവെന്നുള്ളതും സംഭ്രമം 107
മമജനകമരണമിഹ ചിന്തിച്ചിനിക്കിപ്പോൾ
മന്ത്രിപ്രവരനെകൊന്നവൻ ചോരയിൽ 108
മമജനകനാദകമിഹനൽകിപ്പരാഭവം
മാനിച്ചുപോകുന്നതുണ്ടിനിനിൎണ്ണയം” 109
ധരണിപതിവിവിധമിതികോപിച്ചുചൊല്ലുമ്പോൾ
ധീരനേവം ഭാഗുരായണൻ ചിന്തിച്ചാൻ:— 110
“സകലഗുണഗണമുടയരാക്ഷസാമാത്യനെ
സൎവ്വധാരക്ഷിച്ചുകൊൾകെന്നു ചാണക്യൻ 111
പലവൃത്തവുനിഭൃതതരമെന്നോടുരചെയ്തു
പാൎത്താൽതടുക്കേണ്ടകാലമെന്നോൎത്തവൻ 112
അരചനൊടുരഹസിപുനരിങ്ങിനെ ചൊല്ലിനാൻ
“ആരവശമാക്കുവെടിഞ്ഞിവകേട്ടാലും 113

അഖിലനയനിപുണതകൾതേടുന്നവർകൾക്കൊ–
രാശ്രയമൊഴിഞ്ഞെന്തുമില്ലോർക്കെടോ! 114
അമിതഗുണമുടയനിജസ്വാർത്ഥസിദ്ധിയെ
ആശുഭൂമിക്കധിനാഥനാക്കീടുവാൻ 115
നിജമനസിസതതമിതു ചിന്തിച്ചുരാക്ഷസൻ
നീതിമാനായുള്ള മൌര്യനൃപനേക്കാൾ 116
തവജനകനധികതരശത്രുവെന്നോർത്തവൻ
താതനെക്കൊല്ലുവാൻകാരണമോർക്കനീ 117
അതിനുപുനരധികമൊരുദോഷവുമില്ലെടോ
ചൊവ്വതല്ലാഞ്ഞിതു ചെയ്യുന്നുരാക്ഷസൻ; 118
നയമുടയജനമറികശത്രുജനങ്ങളെ
നന്മയിൽബന്ധുവാക്കുംകാര്യഗൌരവാൽ 119
ഹിതജനവുമൊരുപൊഴുതുശത്രുവായ്വന്നുപോം
ഹന്തവ്യനല്ലതുകൊണ്ടിഹരാക്ഷസൻ 120
അരികൾകുലമറുതിപെടുവോളമമാത്യനെ
ആദരവോടരികത്തുവരുത്തണം; 121
അപരമിഹതവമനസിതോന്നുംപ്രകാരമാം
അത്രനാളുംകളഞ്ഞീടായ്കഭൂപതെ!” 122
പ്രിയസചിവനിതുവിപുലനയമൊടുരചെയ്തതും
ഭൂപതികേട്ടുടൻസമ്മതിച്ചീടിനാൻ 123
അഥചണകസുതചരരിലരിയസിദ്ധാർത്ഥകൻ
ആദരാൽമന്ത്രികൊടുത്തുള്ളമാലയും 124
ചണകസുതമലവിഹിതപത്രവുംമുദ്രയും
ചാതുര്യമോടൊരുപെട്ടിയിലിട്ടവൻ 125
കപടമതിവിരവൊടൊരുകംബളത്തിൽവെച്ചു
കെട്ടിപ്പുറത്തൊരുഭാണ്ഡമാക്കിട്ടവൻ 126
കടവടിയുമുടമയൊടുകരമതിലെടുത്തുടൻ
കള്ളനോർപ്പാലതാൻമുദ്രയുംകൂടാതെ 127
വിരവിനൊടുകടകമതിൽനിന്നുപോയീടുവാൻ
പാളിനടന്നതുകണ്ടുദീർഘാക്ഷകൻ 128

അഥ സഖലു ഝടിതി പിടിപെട്ട സിദ്ധാൎത്ഥകം
അഞ്ജസാ കാലും കരവും വരിഞ്ഞവൻ 129
നൃപതിമന്ത്രിനികടഭുവിലാശു കൊണ്ടന്നവൻ
നാഥനകാൎയ്യം വെച്ചു ചൊല്ലീടിനാൻ:— 130
"അറിക പുനരിവനമിഹ മുദ്രയും കൂടാതെ
ഇന്നു പുറത്തു പോവാൻ തുടങ്ങും വിധൌ 131
കരബലമൊടിവനെയുടനെത്തിപ്പിടിപെട്ടു
കെട്ടിയിക്കൎമ്മനേ കൊണ്ടുവന്നേനഹം" 132
അതുപൊഴുതു നൃപസചിവനോടു മലയകേതുവു-
"മാശു നീ ചോദ്യമിവനോടു ചെയ്താലും" 133
നൃപതിഗിരമിതി സഖലു കേട്ടോരനന്തരം
നീതിയേറും ഭാഗുരായണൻ ചൊല്ലിനാൻ 134
"കപടമിതു കൃതിയൊരു നയനിപുണനാമരെടോ
കൎമ്മനോ മറ്റൊരുവൻ തന്റെ ദൂതനൊ?" 135
സചിവനൊടു പുനരവനുമിങ്ങിനെ ചൊല്ലിനാൻ
"സാക്ഷാലമാത്യന്റെ ദൂതനറിക ഞാൻ" 136
അതിനു പുനരിവനൊടവനന്തരം ചൊല്ലിനാൻ
"ഇല്ല്യ നീ മുദ്രയുമെന്നോടു വാങ്ങാതെ 137
ഉഴറിയൊരു കടകഭുവി നിന്നു പോയീടുവാൻ
ഊററത്തിലെന്തൊരു കാൎയ്യം പറക നീ" 138
അതിചതുരമതി സഖലു സിദ്ധാൎത്ഥകൻ ചൊന്നാൻ
"ഇസ്ഥലതെ കാൎയ്യഗൌരവം കൊണ്ടല്ലൊ 139
വിപുലബലമുടയ നൃപശാസനം ലംഘിച്ചു"
"വേറെ പുനരെന്തു കാൎയ്യസ്യ ഗൌരവം?" 140
അതിനുണവുമതിനയവുമുടയ സചിവം തദാ
മന്നവൻ താനുമിവണ്ണമുരചെയ്താൻ 141
"മതിയിലൊരു കപടമിഹ വെച്ചോരിവൻ തന്റെ
മാറാപ്പിലെന്തെന്നു ചോദിക്ക സാമ്പ്രതം" 142
അതുപൊഴുതു സചിവനവനോടു ചൊല്ലീടിനാ-
"നാശു നീ മാറാപ്പഴിച്ചു കാട്ടീടണം" 143

"അറികമമകിമപിനഹിമാറാപ്പി"യെന്നവൻ
അത്യന്തനീതിമാൻചൊന്നോരനന്തരം 144
സചിവനകമലരിലതിരോഷംകലൎന്നുടൻ
സിദ്ധാൎത്ഥകനോടുചൊല്ലിനാനിങ്ങിനെ:— 145
"കഠിനതരമവർകളൊടുതാഡനംകൊള്ളുമ്പോൾ
കാട്ടുമിതന്നേരമില്ലൊരുസംശയം" 146
"മരണമിഹവരികിലുമിതെന്നുമേമാറാപ്പു
മന്ത്രിപ്രവരഞാൻകാട്ടുകയില്ലെടോ" 147
"സചിവനതുപൊഴുതിലിവനെപ്രഹരിക്ക"ന്നു
ദീൎഘാക്ഷനോടുകോപിച്ചുചൊല്ലീടിനാൻ 148
ഉടനകടമഴകിനൊടെടുത്തുദീൎഘാക്ഷനും
ഓങ്ങിപ്പിടിച്ചടിക്കൂട്ടംദശാന്തരെ 149
ഭയമൊടവനലറിട്ടശമൊഴുകിതുധിരോദവും
ഭാണ്ഡവുമപ്പോളഴിഞ്ഞങ്ങുവീണതെ 150
സചിവനതുസപദിനിജകൈകൊണ്ടെടുത്തുടൻ
സംഭ്രമത്തോടഥകെട്ടഴിച്ചീടിനാൻ 151
ഫണകസുതകപടകൃതപത്രവുംമുദ്രയും
ചാതുൎയ്യമോടൊത്തപൊന്മണിമാലയും 152
തെളിവിനൊടുസചിവനഥപെട്ടിയിൽകണ്ടപ്പോൾ
തേറിനമോദംകലൎന്നൊരാദരാൽ 153
ഗിരിസ്ഥപതിതനയനുടെകയ്യിൽകൊടുത്തിതു
കാഞ്ചനമാലയുംമുദ്രയുംപത്രവും 154
നരപതിയുമതുപൊഴുതുപത്രമെടുത്തുടൻ
നന്നായ്നിവൎത്തിവായിച്ചുതുടങ്ങിനാൻ:— 155
"ഒരുവനെഴുതിയമുറിയിതൊരുവനറികാദരാൽ
ഒക്കവെകല്പിച്ചവണ്ണംഭവാനിപ്പോൾ 156
മയിരിപുതപെരുകിയവനെക്കളഞ്ഞീടിനാൻ
മൽപ്രസാദാൎത്ഥമതിനില്ലസംശയം 157
അവർകളിഹതാവദപരിയബന്ധുക്കളൊന്നും
അന്നുപറഞ്ഞവണ്ണമാവശ്യകൊണ്ടാവും; 158

തവമനസിപുനരതിനുസംശയമുണ്ടെങ്കിൽ
സചാതുര്യമൊടനുചലനം ചെയ്യുതന്നോയവർ 159
തവ ചരണനളിനയുഗമാശ്രയിക്കും ദൃഢം
താല്പര്യമോടുകൊണ്ടുവീരപുരുഷന്മാർ 160
ചിലരിവരിലരിനഗരമിസ്സിളിരിക്കുന്നു
ചാതുര്യമുള്ള ഗജങ്ങളെയും ചിലർ 161
പ്രണയമൊടുമമഖലു മൽഭൂഷണത്രയം
പണ്ടുകൊടുത്തതുംലഭിച്ചീടിനേൻ; 162
കനകമണിശബളതരമായൊരുമാലയും
കൃപയൊടുകൊടുത്തുവിട്ടിട്ടുണ്ടറിഞ്ഞാലും 163
വിമലതരമിവ ചിതമൊരുമോതിരമുദ്രയും
മന്നവ!വിശ്വസിച്ചീടുവാനായിഞാൻ 164
ദൃഢഹൃദയനതിനിപുണനായസിദ്ധാർത്ഥകൻ
തന്നോടുവർത്തമാനങ്ങളെപ്പേരുമെ 165
നിതരതരമറിവതിനുചൊല്ലിവിട്ടിട്ടുണ്ടു
നീതിനിരൂപിച്ചുചെയ്യാലുമൊക്കവെ" 166
"പ്രിയസചിവ,സകലമിതിൽവാചകമിങ്ങിനെ
പാർത്താലമാത്യൻറമുദ്രതന്നേദൃഢം 167
മണികനകമിടസരികലന്നുള്ള മാലയും
മാനിച്ചമാത്യന്നുനൽകിഞാനായതു് 168
നിഖിലമിവമമമനസിസംശയമൊക്കവെ
നിർണ്ണയിക്കാമതിനില്ലൊരുസംശയം 169
നയനിപുണ!പുനരിവനിതാർക്കുനൽകീടുവാൻ
നന്മയിൽകൊണ്ടുപോകുന്നുനിഗൂഢമായ്?" 170
നൃപതിയുടെവചനമിതികേട്ടുസചിവനും
നീതിയിൽസിദ്ധാർത്ഥകനോടുചൊല്ലിനാൻ 171
"പറകമുറിയെഴുതിയുടനാർക്കുനൽകീടുവാൻ
പോകുന്നതിപ്പോളുഴറ്റോടുകൂടിനീ?" 172
അതുപൊഴുതുസചിവനോടുചൊന്നാനവൻതാനും–
"മാക്കേന്നറിഞ്ഞീലഞാനൊന്നുമഹോമതെ" 173

"അതികുടില! പെരികെയിതുനന്നെടോ ചപലവൃ-
മാക്കെന്നറിയാതെ മേടിച്ചതെങ്ങിനെ? 174

ഞാടികൾ ഞെട്ടെ ഞെടെ മുതുകിലേല്പുന്നതുനേര-
മാക്കെന്നധൂർത്ത! നീ ചൊല്ലുമറിഞ്ഞാലും" 175

"മുറിയറിവതിന്നു പണികളുണ്ടാകകൊണ്ടിപ്പോൾ
മറെറന്തുവർത്തമാനങ്ങൾ ചൊല്ലീട്ടതും 176

കിമപിനഹിനഹി സുമുഖ വർത്തമാനങ്ങളും
കണ്ടാലറിഞ്ഞുകൂടെ മുറിവാചകം?" 177

അതു ചൊല്ലതു സമിവനതികോപം കലർന്നട-
നാസ്തുകിരീടനോടിങ്ങിനെ ചൊല്ലിനാൻ 178

"ഏതയ ഗതമഖിലമിവനിന്നു പാരവോള-
മാശ്ശുവടികൊണ്ടടിക്കനീസാമ്പ്രതം" 179

അവനമതിരസമൊട്ടസിദ്ധോത്ഥകൻതന്നെ
ആർത്തിവരുംപടി തല്ലിനാനന്നേരം 180

അടിമുടിയൊടിടയിലടികൊണ്ടാരനന്തരം
അയ്യോ ശിവശിവയെന്നലറീടിനാൻ 181

"അഖിലമപി പറവനിഹ തല്ലുകൊല്ലണ്ടതാ-
നയ്യോ നൃപതിയോടൊക്കവെ ചൊല്ലുവൻ" 182

തദനന്തരം പതിയുമതിന വചനാടിതു ചൊല്ലിനാൻ
"താഡിക്കവേണ്ട; ചൊല്ലീടുക വാർത്തകൾ" 183

ഉടലിലൊഴുകിന രുധിരജലമതു വടിച്ചവൻ
ഉച്ചത്തിലേററം കരഞ്ഞു നൃപന്നടെ 184

പാദയുഗളമതിലധികഭയമൊടു നമിച്ചവൻ
ഭൂപതി വീരനോടിങ്ങിനെ ചൊല്ലിനാൻ 185

"അഭയമിഹ തരിക മമ പറവനഖിലം പ്രഭോ!
അയ്യോ കൃപാനിധേ! കാത്തരുളേണമേ!" 186

അവനിപതി ലോകകനയൊട്ടു ബതമലയകേതുവു-
മപ്പോൾ ഭയംകൊടുത്തു ചൊല്ലീടിനാൻ:— 187

"സുമുഖ! ഭയമിഹ കിമപി നഹി പറക സർവ്വവും
സർവ്വദാ ചാരനെല്ലോ നീയറിഞ്ഞാലും" 188

തൊഴുതവനമതുപൊഴുതുനൃപനൊടുപറഞ്ഞുതേ
"തുമയിൽചൊല്ലുവൻകേട്ടുകൊൾകഭവാൻ 189
നയവിശദമതിസഖലരാക്ഷസാമാത്യകൻ
നല്ലോരുമാലയുംമുദ്രയുംപത്രവും 190
പ്രണയമൊടുധരണിപതിമൌൎയ്യനേകുവാൻ
പ്രീതിപൂണ്ടെങ്കൽകൊടുത്തയച്ചീടിനാൻ! 191
പരിചിനൊടുപറവതിനുവൎത്തമാനങ്ങളും
ഭൂപതേ! ചൊന്നതു ചൊല്ലുവൻകേട്ടാലും;— 193
അധികതരബലമുടയകൌലൂതരാജനാം
അന്നുള്ള ചിത്രവൎമ്മാവെന്നവീരനും 193
വിതതുടയമലയപതിശത്രുവിദ്വേഷസന്ന-
നത്യന്തധീരനാംസിംഹനാദൻതാനും 194
കലശിഖരിസമനധികഭീഷണനായുള്ള
കാശ്മീരനാഥനാംപുഷ്കരാക്ഷൻതാനും 195
ഉദധിയതിൽമരുവുമൊരുസിന്ധുദേശപനാകു-
മുന്നതനായുള്ള സിന്ധുഷേണാഖ്യനും 196
പലവിരുതുപടനടുവിൽവടിവിനൊടുകാട്ടുന്ന
പാരസികേശനാംമേഘാക്ഷവീരനും 197
ഇവർപെരിയബലമുടയപഞ്ചരാജാക്കളും
ഇച്ഛിച്ചിരിക്കുന്നതുള്ളതൊക്കെച്ചൊല്ലുവാൻ 198
അവരിലിഹപുനരറികചിത്രവൎമ്മാദിയാം
ആദ്യമൂവർശത്രുരാജ്യമിച്ഛിക്കുന്നു 199
പുനരിതരവർകരികളെയുമിച്ഛിച്ചിരിക്കുന്നു
പണ്ടുപറഞ്ഞവണ്ണംഭവാനിക്കാലം 200
ചണകതനയനെവിരവിൽനീക്കിക്കളകയാൽ
ശോഭനമാസ്ഥാനചിന്തിതമൊക്കവെ 201
നൃവരപുനരറികയിതുരാക്ഷസാമാത്യന്റെ
നീതിയിലുള്ളൊരുസന്ദേശമായതും" 202
സചിവവരവചനമിതിനിങ്ങിനെകേട്ടഥ
തന്നുള്ളിലേവംനിരൂപിച്ചുഭൂപനാം 203

ചിരമരികിൽമമമരുവുമരിയനരവീരരാം
ചിത്രവർമ്മാദികളാമവരേവരും 204
കലകരതിയധികിൽമമവാഴ്കയോസന്തതം?
കുത്സിതാമാത്യന്റെസേവകന്മാരവർ 205
നിജമനസിവിവിധമിതിചിന്തിച്ചുഭൂപതി
നീതിയേറുംരാക്ഷസനെവരുത്തുവാൻ 206
ഒരുചരനെവിരവിനൊടുവിട്ടുടൻചിത്തത്തി-
ലോരോതരംനിരൂപിച്ചിരുന്നീടിനാൻ 207
അപ്പൊഴുതുസചിവവരനാകിയരാക്ഷസൻ
ആശുതാൻചിത്രവർമ്മാദിയാംവീരരെ 208
നികടമവിവടിവൊട്ടുവരുത്തിപ്പറഞ്ഞിതു
"നിങ്ങളെല്ലാവരുംപർവ്വതപുത്രനെ 209
കുസുമപുരിയുടനുടനടക്കംദശാന്തരെ
കൂടപ്പിരിയാതെചുററുംനടക്കേണം 210
ശകടകനമഥമഗധപ്പുന്നരോടുംകൂടി
ശങ്കാവിഹീനംനടക്കാച്ചുഴലവും" 211
അവർകളൊടുസചിവവരനിത്ഥംപറയുമ്പോൾ
ആശുവന്നാൻനൃപഭൃത്യനനന്തരം 212
ധരണിവരചരനമഥസചിവനൊടുചൊല്ലിനാൻ
"ധന്യമതേഭവാനൊട്ടുമെവൈകാതെ 213
ഗിരിനൃപതിസുതനരികെയങ്ങുചെന്നീടുവാൻ
കാൽക്ഷണംവൈകാതെപോരികയുംവേണം" 214
സചിവകുലവരനതുകേട്ടുചൊല്ലീടിനാൻ
സംഭ്രമത്തോടുശകടനോടിങ്ങിനെ 215
"പടനടുവെന്നപതിയുടെസന്നിധൌചെല്ലുമ്പോൾ
പണ്ടുനാംകൊണ്ടുള്ളാഭരണത്രയം 216
അയി ശകടവിരിയെനതെടുത്തുകൊണ്ടന്നാലും"
വേഗമെടുത്തുകൊണ്ടന്നാൻശകടനും 217
വിവിധമണിഖചിതമതിലൊന്നൊരുകണ്ഠലം
വിസ്മയമായപതക്കംമനോഹരം 218

കനകകൃതവിമലതരകാഞ്ചികാമററു
കങ്കണാദ്യാഭരണങ്ങളുംമററുമുള്ളതും 219
മുടിയൊടടിയിടയവനലങ്കരിച്ചുററവും
മുമ്പിൽമരുവുംശകടനോടോതിനാൻ:— 220
“ഇവിടെമരുവുകശകട!ഞാൻവരുവോളംനീ”
ഇത്തരംപറഞ്ഞുനടന്നാനമാത്യനും 221
ആശുസചിവപതിമലയകേതുമരുവിടു-
മാലയംപ്രാപിച്ചുമന്നനെക്കണ്ടപ്പോൾ 222
ആകമലരിൽനിറയുമൊരുമോദസവുമമന്നവൻ
“ആസ്സനിയന്നാലു”മെന്നുചൊല്ലീടിനാൻ 223
മധുരതരമൃപതിഗിരമിങ്ങിനെകേട്ടഥ
മന്ത്രിപ്രവരനിരുന്നിട്ടുമെല്ലവെ 224
ആത്തപൊഴുതിലവനിപതിരാക്ഷസാമാത്യനോ-
ടാദരവോടിത്തുചൊല്ലിനാനിങ്ങിനെ:— 225
“അരികളൊടുപൊരുവതിന്നുപോന്നതില്പിന്നെഞാ-
നാര്യനെക്കണ്ടീലക്കൂട്ടത്തിലെങ്ങുമെ” 226
അതിനവനമരചനൊടുമധുരമൊടുചൊല്ലിനാ-
“നന്തുഞാനോരോതരമുള്ളകോപ്പുകൾ 227
പരിചിനൊടുചിലരെയുമുറപ്പിച്ചുപോന്നുഞാൻ
ഭൂപതെകാണാഞ്ഞതിന്നിതുകാരണം” 228
സചിവനൊടുതദനുനരവീരനുംചൊല്ലിനാൻ
“സർവ്വനയജ്ഞരിൽമുൻപനാകുംഭവാൻ 229
ചിലരൊടിഹപരിചൊടുപറഞ്ഞുറപ്പിച്ചതും
ചന്തമോടെന്തെന്നുചൊല്ലസാമ്പ്രതം” 230
“മലയപതിമുഖനൃപതിവീരരെന്നിൻപോക്കൽ
ഉറുമിനിപ്പിരിയാതെമുഴലവും 231
കുസുമപുരമുടനുടനടുത്തുചെല്ലുംവിധൌ
കാത്തുകൊൾവാൻഭരമേല്പിച്ചുപോന്നുഞാൻ 232
സചിവനിതുപറയുമളവിങ്ങിനെച്ചൊല്ലുന്നാം
സംശയംകൈവിട്ടകമേനിരൂപിച്ചാൻ— 233

അരികിൽമമ ചുഴലവുമിവർനടക്കുന്നതു
മല്ലോചതിപ്പാനതിനില്ലസംശയം— 234
ഇതിമനസികരുതിയധരാക്ഷസാമാത്യനോ-
ടീഷ്യയൊടിഞ്ഞുചൊന്നാൻമ്ലേച്ഛപുത്രനും 235
"ഒരുവനിഹകുസുമപുരിതന്നിൽഗമിച്ചിതോ?
ഓൎത്തുകണ്ടാലിതുകാലംമററാമതെ!" 236
"അവനിവര!കുസുമപുരിതന്നിൽഗമിക്കയു-
മിന്നുനിരൂപിക്കിൽസാദ്ധ്യമല്ലോട്ടുമെ, 237
കുസുമപുരമഴകിനൊടുചെന്നുവളയുംനാം
കററമില്ലഞ്ചാറുനാളിലകത്തെടോ" 338
"തവചരരിലൊരുവനൊരുലേഖനംകൊണ്ടിപ്പോൾ
തൽപ്പുരത്തിന്നുഗമിച്ചവാറില്ലയൊ?" 239
"ഒരുവനെയുമൊരുപൊഴുതുമില്ലയച്ചിട്ടുഞാ-
നോൎത്താലതത്തുമെന്തൊന്നീഷമാനസ" 240
"ഇവനൊടതുപരിചിനൊടുചോദിക്കസാമ്പ്രതം"
ഇത്തരംകേട്ടിട്ടമാത്യനാംരാക്ഷസൻ 241
സകലജനനടുവിലധഃഖിച്ചുനിൽക്കുന്ന
സിദ്ധാൎത്ഥകൻതന്നെക്കണ്ടുചൊല്ലീടിനാൻ 242
"കിമിദമിതിവദസുമുഖസിദ്ധാൎത്ഥകാ"യെന്നു
കല്യാണശീലനാംമന്ത്രിപറഞ്ഞപ്പോൾ 243
നയനജലമധികമഥവാൎത്തുകരഞ്ഞവൻ
നീതിമാനാംരാക്ഷസനോടുചൊല്ലിനാൻ:— 244
"തവകരുണയൊഴികെമമമററൊന്നുമില്ലഞാൻ
താഡനംകൊണ്ടുപൊറുതിയില്ലായ്കയാൽ 245
തവമനസിനിഹിതമഖിലംപറഞ്ഞനഹം
താന്താൻെറജീവനോളംവലുതല്ലൊന്നും" 246
"അയിസുമുഖമമമനസികീദൃശംചിന്തിതം?
ആശുനീയെന്നോടുനേരെപറഞ്ഞാലും" 247
അവനുമൊരുവിവശമൊടുപിന്നെയുംചൊല്ലിനാൻ
"അമാത്യാപുനരതുമെങ്ങിനെചൊല്ലുന്നു? 248

കഠിനതരമടിമുതുകിലേററതുകൊണ്ടു ഞാൻ
കല്പിച്ചിരുന്നതും ചൊന്നേൻ കൃപാനിധേ!" 249
അപ്പൊഴുതിലഥ മലയകേതുവും ചൊല്ലിനാൻ
ആത്മസചിവനെത്തന്നെ വിളിച്ചുടൻ:— 250
"ഇവനധികഭയവുമൊരു ലജ്ജയുമുണ്ടല്ലോ
ഇങ്ങിനെ ചോദിച്ചാൽ മിണ്ടുകയില്ലെടോ! 251
ഇതിന്നു സചിവനോടു പറകാശു നീ താൻ തന്നെ"
അപ്പോളവനും പറഞ്ഞു തുടങ്ങിനാൻ:— 252
"നയവിശദഹൃദയ! പുനരിവനമിതു ചൊല്ലുന്നു—
നീതിയേറും കുമന്ത്രിയാം രാക്ഷസൻ 253
പലരൊടൊരു മുറിയെഴുതി മെയ്ത്ത്വന നൽകുവാൻ
വർത്തമാനങ്ങളൊക്കപ്പറഞ്ഞുടൻ 254
കുസുമപുരമതിൽ വിരവൊടെന്നെയയച്ചതും
കേൾക്ക ഭവാനിവനിങ്ങിനെ ചൊല്ലുന്നു" 255
ചരനൊടതുപൊഴുതു കുലമന്ത്രിയും ചൊല്ലിനാൻ
"ചൊല്ലു നീ, ചൊന്നതു സത്യമോ ഭദ്ര തെ?" 256
"അഹമമലസചിവ മശ്രുണതാഡനംകൊണ്ടപ്പോ-
ഉൽഭ്രമഭീതനായ് ചൊന്നേനഖിലവും" 257
ഗുണമുടയ കുലസചിവനിങ്ങിനെ കേട്ടപ്പോൾ
"കഷ്ടമനൃതമതെ"ന്നു ചൊല്ലീടിനാൻ 258
ബലമുടയ ഗിരിനൃപതിപുത്രനും ചൊല്ലിനാൻ
വീരനാകും ഭാഗുരായണനോടപ്പോൾ 259
"പ്രിയസചിവ! ചരചിനൊടമാത്യന്നു ലേഖനം
പാരാതെ കാട്ടിക്കൊടുക്കെ"ന്നു കേട്ടവൻ 260
ഉഴറിയതുമഖിലസചിവേശന്നു കാട്ടിനാൻ
ഉഗ്രനാം രാക്ഷസൻ വായിച്ചു ചൊല്ലിനാൻ:— 261
"ചണകസുതകപടകൃതപത്രമിദം പ്രഭോ!
ചഞ്ചലമേതുമതിന്നില്ല ഭൂപതെ!" 262
നൃപനതിന്നവനൊടുരചെയ്താ "നൊരവസ്ഥ
നമ്മയിൽക്കൂടെ കൊടുത്തയച്ചിട്ടതും 263

ചാണകസുതകപടകൃതമോ?”യെന്നുരചെയ്തു
ചാഞ്ചല്യമെന്നിയെകാട്ടിനാൻമാലയും 264
കനകമണിലളിതമൊരുമാലയുംകണ്ടവൻ
കഷ്ടമെന്നോർത്തുനൃപനോടുചൊല്ലിനാൻ 265
“അറികനൃപ!പരിചൊടിതുസിദ്ധാർത്ഥകന്നുഞാൻ
ആമോദമേറിച്ചമഞ്ഞോരവസ്ഥയിൽ 266
അഴകൊടിഹനിഖിലനൃപവീര!കൊടുത്തതും
ആർക്കുമിതെങ്ങുംകൊടുത്തയച്ചില്ലഞാൻ” 267
അതുപൊഴുതുസചിവനൊടുസാദരംചൊല്ലിനാ-
നാശുമുദാരഭാഗുരായണമന്ത്രിയും:— 268
“പ്രണയമിഹനൃപതിവരനേറിച്ചമകയാൽ
പ്രീതനായ്തന്റെകഴുത്തീന്നഴിച്ചുടൻ 269
തരികതവസചിവവരചെയ്തതറിഞ്ഞാലും
താനതുമെയ്യിലണിയാതെസാംപ്രതം 270
ഒരുപുരുഷനിതുസചിവ!നൽകീടുകിൽപുന-
രൊന്നുകണ്ടാൽഭവാനേതരുതാത്തതും 271
മനസിതവപെരികെയൊരുസന്തോഷകാരണമൽ
മെയ്യിനാഭൂഷണമിതുനൽകുന്നുസാംപ്രതം” 272
ഇതിചാണകസുതകപടവിഹിതമായ്ഭൂപതെ
ഇല്ലൊരുകില്ലതിനെന്നമാത്യേന്ദ്രനും 273
അചലനൃപതനയനതിന്നുത്തരംചൊല്ലിനാൻ.
“ആരുടെമുദ്രയിക്കാണുന്നതുമെടോ?” 874
“കപടജനവിഹിതമതിൽമുദ്രകാണുന്നതും
കശ്മലന്മാർക്കെന്തുതാനതെയുള്ളതും?” 275
സചിവനിതുനൃപതിയോടുചൊന്നോരനന്തരം
ശങ്കേതരംഭാഗുരായണൻചൊല്ലിനാൻ 276
“സചിവനിഹസകലമപിചൊന്നതുനേരെങ്കിൽ
സിദ്ധാർത്ഥക!ചൊല്ലെഴുതിയതാരെന്നു?” 277
തദനുപുനരതിനവനൊന്നുമേമിണ്ടാതെ
ദൃഷ്ടിയുംകീഴ്പ്പോട്ടുനോക്കിനിന്നീടിനാൻ 278

നൃപസചിവനതുപൊഴുതുകോപിച്ചുചൊല്ലിനാൻ
"നന്നല്ലെടൊതല്ലുകൊള്ളുമറിഞ്ഞാലും" 279
പ്രഹരഭയമകതളിരിലുണ്ടാകകൊണ്ടവൻ
പേടിച്ചുചൊന്നാൻപരമാർത്ഥമിങ്ങിനെ 280
"മുറിയെഴുതിയതുശകടനെ"ന്നുപറഞ്ഞപ്പോൾ
മന്ത്രിപ്രവരനുമിങ്ങിനെചൊല്ലിനാൻ 281
"മുറിയെഴുതിയതുശകടനെങ്കിൽഞാൻതാൻതന്നെ"
മന്നവനതുകേട്ടുചൊല്ലീടിനാൻ 282
"ശകടനെയുമിഹവിരവോടെങ്കിൽവരുത്തുക
ചാരജനങ്ങളിൽപോവതിനാരുള്ളു?" [ൻ
പ്രിയസചിവനതുപൊഴുതുനൃപതിയോടുചൊല്ലിനാ
"പാർത്താൽശകടദാസൻവഞ്ചകൊണ്ടിപ്പോൾ 284
നയമുടയസചിവനുടെമുമ്പിൽനിന്നെങ്ങിനെ
ഞാനിതെഴുതിയതെന്നുപറയുന്നു? 285
അതിനുപുനരൊരുകഴിവുഞാൻപറഞ്ഞീടുവൻ
ആശുശകടനെഴുതിയപത്രങ്ങൾ 286
ഇവിടെബഹുവിധമറികയുണ്ടതിലൊന്നിപ്പോൾ
ഇങ്ങുകൊണ്ടന്നുകണ്ടാലറിയാമല്ലോ" [ൻ
നൃപനമലതെളിവിൽനിജസചിവനോടുചൊല്ലിനാ
"നീചെന്നതിലൊന്നുകൊണ്ടുവരികെടോ" 288
അവനമലശകടനെഴുതിയതിലൊരുലേഖനം
ആശുകൊണ്ടന്നുനൃപനുകാട്ടീടിനാൻ 289
അമലനൃപതനയനുമിരണ്ടിലുമൈക്യമാ-
യക്ഷരംകണ്ടമാത്യൻപക്ഷേചൊന്നാരം 290
നിജമനസിതിരളുമൊരുമോദഭരമോടുനൽകിനാൻ
നീതിമാൻരാക്ഷസൻവാങ്ങിച്ചുനോക്കുമ്പോൾ:-- 291
ശകടകൃതലിപികളതിലൊരുമയോടു കണ്ടവൻ
ശങ്കകലർന്നുള്ളിലിങ്ങിനെചിന്തിച്ചാൻ-- 292
"ശകടകൃതമിതുനിയതമിപ്പോളവൻതാനും
ശത്രുപക്ഷാശ്രയംചെയ്തിതോദൈവമേ!" 293

ചലവുമിഹമനസിമമ ചിന്തിച്ചുകാൺകപ്പോൾ
പാപംശകടദാസൻചെയ്യുന്നിന്ദ്യം 294
ശകടനുടെകരമതിലിരിക്കുംസമുദ്രയും
സിദ്ധാർത്ഥകമിത്രമല്ലോശകടനും 295
അപരലിഖിതവുമിതിനോടൊക്കയില്ലാദ്ഭുതം
അയ്യോ ചതിച്ചാൻശകടനാമിക്കാലം 296
ചാണക്യസുതപെട്ടവചനമദനംകൊണ്ടിപ്പോൾ
ശത്രുക്കളോടുസന്ധിച്ചവനിക്കാലം 297
നിജമരണഭയമധികമുണ്ടാകകൊണ്ടിപ്പോൾ
നിന്ദ്യമിച്ചതിചെയ്തു ശിവ ശിവ:—” 298
നിജമനസിവിവശമിതിചിന്തിച്ചുരാക്ഷസൻ
നിൽക്കുന്നനേരത്തുപർവ്വതപുത്രനും 299
നിജജനകനണിയുമൊരുഭൂഷണംമന്ത്രിതൻ
മെയ്യതിൽകണ്ടുചൊല്ലീടിനാനിങ്ങനെ:-- 300
“വിവിധമണിഗണഖചിതമാഭരണമിദം
വിക്രമാത്മൻ! തന്നതാരെന്നുചൊല്ലെടോ!” 301
ശ്വാസമിടനതുപൊഴുതുനൃപതിയോടുചൊല്ലിനാൻ
“കൊണ്ടുവന്നിദം ചിലവിപ്രരോടേഷ ഞാൻ” 302
അധികതരരോഷമോടമലയകേതുവും
ആശുതാൻരാക്ഷസനോടുചൊല്ലീടിനാൻ 303
“മമജനകധൃതമാഭരണമിദം
മൌര്യന്റെഹസ്തഗതമായതിക്കാലം 304
വിലയധികമിസ്ഥിരരോടിറക്കൊണ്ടുവന്നുള്ളതും
ചേതന്നതാമന്ത്രിസത്തമ! ചൊല്ലെടോ 305
അഖിലനൃപരകത്തമന്നി മൌര്യനൊത്തൊരാഭ-
മാഭരണം വിറ്റുവെന്നുമോർത്തു! 306
ശാ! കഠിനഹൃദയ! ചതിപെരികിയദുരാത്മാവേ!
ചൊന്നനീമൌര്യനെസ്സേവിച്ചുകൊണ്ടാലും” 307
അചലനൃപസുതവചനമിതിശമനമശാന്തമാ
ആന്ധനായേനെന്നു ചിന്തിച്ചുരാക്ഷസൻ 308

അചലനരവരവിമലഭൂഷണം ചാണക്യ-
നഞ്ജാപഹരിച്ചുവില്ലിക്കയൊ ചെയ്തതും 309
സുകൃതമിഹമമനിഖിലമററിതാദൈവമേ!
ആശ്ചൎയ്യമാൎയ്യദോഷപ്രയോഗങ്ങളും 310
കപടമൊടുലിഖിതകരലേഖയുമുദ്രയും
കണ്ടാവിതെൻെറയല്ലെന്നവരാമല്ലൊ 311
പ്രണയമിഹശകടനമരുത്തുകളെന്നുടൻ
പത്രികയുമെഴുതിക്കൊടുത്തീടിനാൻ 312
അഖിലസ്ഥപനതചാണനാം ചന്ദ്രഗുപ്തനും
ആഭരണംവിററതാക്കിവിശ്വാസമാം; 313
ശിരസിമമലിഖിതമിദമെന്നേപറയാവു .
ചൊല്ലുവാനുത്തരംകണ്ടീല്ലിതിനുഞാൻ— 314
അകമുതകിമറുകിയൊതരാക്ഷസനിങ്ങിനെ
അന്ധനായ്‌നിന്നാതെനിൽക്കംദശാന്തരെ 315
ആവനൊടതിരഭസമൊടുശൈലേശ്വരാത്മജൻ
ആശ്രുചൊന്നാ“നാൎയ്യനോടൊന്നുചൊല്ലുന്നു” 316
അവനിപനൊടത്തുപൊഴുതുരാക്ഷസൻചൊല്ലിനാൻ
“ആൎയ്യനല്ലാഞാനനാൎയ്യനത്രേദ്ധ്രുവം” 317
ക്ഷിതിപതിയുമതിനവനൊടുത്തരം ചൊല്ലിനാൻ
“ക്ഷുദ്രമതേ!തവസ്വാമിപുത്രൻമെൎയ്യൻ 318
ഗിപുതനയനറികതവ ഞാനായതുമെടോ
ദോഷമെന്നെക്കുറിച്ചുറുംഭാവാനല്ലൊ 319
അതിമതമൊടധികതരവിത്തവുംതന്നു ഞാൻ
ആരൊരാൽമന്ത്രിപദവുംതവനൽകി 320
മരുവുമളവൊരുചതിയിലാശയുണ്ടാകയാൽ
മുററുമനാൎയ്യനത്രേഭവാൻനിൎണ്ണയം” 321
സചിവകുലപതിയുമതിനവനൊടിതുചൊല്ലിനാൻ
“സത്യമേ ഞാൻചതിച്ചീടുമെന്നുപതേ! 322
അരികളുടെകസ്രുതികളെവിശ്വസിച്ചുഭവാ-
നത്രേവിവേകമില്ലാതെചമഞ്ഞതും 323

ഗിരിശപതിതനയ!വിധിവിലസിതമിതൊക്കവെ
കൌടില്യദോഷംപറയേണമോവൃഥാ?" 324
അതികുപിതനഥമലയകേതുവുമന്നേര-
മത്യന്തരൂക്ഷനായിങ്ങിനെചൊല്ലിനാൻ 325
"അലമലമിതറികവിധിവിലസിതമിതൊക്കവേ
ആക്കറിയാംനിൻെറഗൂഢനയരീതികൾ 326
കൊടിയവിഷതരുണിയെയുമാശുനിർമ്മിപ്പിച്ചു
കാന്തിയേറുംമമതാതനെരാത്രിയിൽ 327
കുടിലതരഹൃദയശഠകൊല്ലിച്ചതില്ലയോ
ക്രൂരൊത്തിരിക്കുന്നകാലത്തുധർമ്മതേ 328
ഇതുപൊഴുതിലരികളൊടുചേർന്നുകൊണ്ടെന്നെയും
ഇച്ഛിച്ചിരിക്കുന്നതില്ലയോകൊല്ലുവാൻ?" 329
കഠിനതരവചനമിതികേട്ടിട്ടുരാക്ഷസൻ
കന്മാകുലൻചിന്തിച്ചുചൊല്ലീടിനാൻ 330
"കഷ്ടമപുനരതിനുസമമൊന്നുമില്ലെന്ന"ഹോ
ക്രുന്നിൽക്കരുവെന്നതുപോൽപുനരിതും 331
ഇതിമനസിവിവശമൊടുചിന്തിച്ചുരാക്ഷസൻ
ഇങ്ങിനെമന്നവൻതന്നോടുരചെയ്താൻ 332
"അറികനൃപതവജനകനെവധിപ്പിച്ചതും
ആഹന്തഞാനല്ലവീരശിഖാമണേ!" 333
"സകലഖലകുലവൃഷഭ!നീയല്ലയോചൊല്ലു
താതനെവഞ്ചിച്ചുകൊന്നതുംധർമ്മതേ!?" 334
"നൃപതികുലതിലക!തവവാക്യേതിർവാക്കില്ല
നിത്യനാമീശ്വരനെല്ലാമറിയുന്നു." 335
"ക്ഷപണനൊടുകുലസചിവ!ചൊന്നാലറിഞ്ഞീടാം
ക്ഷുദ്രനാംനിന്റെമിത്രമല്ലയവൻ?" 336
അതുഝടിതിചെവിയിണയിലേററമാത്രമന്ന-
മന്തമില്ലാതൊരുചിന്തയുംതേടിനാൻ 337
ക്ഷപണകനുമിഹചണകതനയനുടെചാരനോ?
ക്ഷുദ്രൻമഹാപാപിയെന്നെച്ചതിച്ചിതോ? 338

മമഹൃദയമപിരിപുജനംകൊണ്ടുപോയിതോ?
മറെറന്തിതില്പരമയ്യോശിവശിവ! 339
ഗിരിധരണിപതിതനയനാംശിഖരസേനനെ
കോപംമുഴുത്തുവിളിച്ചുചൊല്ലീടിനാൻ 340
"കലസചിവനൊരുമയൊടുസന്തതംവാഴുന്ന
ഘോരരാംചിത്രവർമ്മാദികളെസ്സതം 341
ചതിയൊടതിദുഷ്ടരവർകളെന്നെവധിച്ചിപ്പോൾ
ചന്ദ്രഗുപ്തൻതന്നെക്കാണ്മാനിരിക്കുന്നു 342
അതിനവരിലധികബലനായരിമിത്രമാ-
മാഗ്രനീചിത്രവർമ്മാവിനേയുംപിന്നെ 343
മലയനൃപനധികതരദുഷ്ടനായ്മേവുന്ന
മന്ത്രനാംസിംഹനാദാഖ്യനേയുമഥ 344
കപടമകതളിരിലുടനേറിമേവീടുന്ന
കാശ്മീരനാംപുഷ്കരാക്ഷനേയുമിപ്പോൾ 345
ധരണിതലമഴകിനൊടുകഴിച്ചതിൽമുട്ടക-
ധാത്രിയെക്കാമിച്ചതുകൊണ്ടുസാമ്പ്രതം; 346
ശാരിലതിബലമുടയസിന്ധുഷേണൻതന്നെ
ശമനനുപാരസീകേശനായ്മേവിടും 347
അതികസ്തുതിപെരുകിയൊരുമേഘാക്ഷനേയുമായ്
ഹസ്തിവരമവർകാംക്ഷിച്ചതുകൊണ്ടു 348
മദസലിലമൊഴുകിനൊരുഹസ്തിയെക്കൊണ്ടുടൻ
മത്തരെക്കൊന്നിച്ചുകൊല്ലിക്കവൈകാതെ" 349
ധരണിപതിയുടെകഠിനശാസനംകൈക്കൊണ്ടു
സേനാപതിയാംശിഖരസേനന്താനും 350
അവനിതലമഴകൊടുടനാഴക്കഴിപ്പിച്ചു
ഹാഹന്തചിത്രവർമ്മാദിയാംമൂവരെ 351
ചതിയൊടവനഥഝടിതിചെന്നുപിടിപെട്ടു
ശസ്ത്രംപിടിച്ചുപറിച്ചുകഴികളിൽ 352
അപകതണമവനഥപിടിച്ചുതള്ളിക്ഷണാൽ
"അയ്യോശിവഞങ്ങളൊന്നുംപിഴച്ചില്ലേ" 353

ചലതരവുമതികരുണമവർകൾകരയുംവിധൌ
പ്രാണനോടേതന്നമൂടികളഞ്ഞൂതെ 354
അവടമതിലധികമവർവീറ്റുമുട്ടിത്തന്നെ
ആശു മരിച്ചാർ വിധിവശാലിങ്ങിനെ 355
പുനരിരുവരെയുമൊരുമരത്തോടുബന്ധിച്ചു
പെറ്റുതാകാരനാംഹസ്തിയെക്കൊണ്ടവൻ 356
ഉഗ്രമഥപരിചിനൊടുകുത്തിച്ചുകൊല്ലിച്ചു
ഭൂമയിൽചീന്തച്ചേറ്റിയിച്ചുട്ടരവേ 357
അവർകളെയുമഥശിഖരസേനകനിങ്ങിനെ-
യാശുവധിച്ചതുമന്നാനെക്കേൾപ്പിച്ചാൻ 358
അതുപൊഴുതിലഥമലയകേതുവുംക്രുദ്ധനാ-
യക്ഷിമണിയുമുരുട്ടിപ്പറഞ്ഞിതു 359
"അറികതവകസ്മൃതികളില്ലമ്മേ!രാരന്ദവ-
മാഹന്തരാക്ഷസ!രാക്ഷസൻതന്നൊനീ. 360
ഇവനെയിഹകടകമതിൽനിന്നുപുറത്തുട-
നിക്കണ്ടലങ്കാരവുംപറിച്ചഞ്ജസാ 361
കളകചണകജനമിവനാമൈത്ര്യനാംക്രൂടി
കാട്ടുന്നാരുന്നയംകാണാമതേവണ്ട" 362
നൃപതിയുടെവചനമിതികേട്ടുദീർഘാക്ഷനാം
നീണ്ടുനിവന്നശിഖരസേനന്താനും 363
രഭസമൊടുത്ധടിതിപിടിപ്പെട്ടമാരത്യന്തന്നെ
രൂക്ഷതയോടലങ്കാരംപറിച്ചുടൻ 364
കടകളവിചണമുടയരാക്ഷസാമാത്യനെ
കഴുത്തിടിച്ചുപുറത്തുതള്ളീടിനാർ 365
വിവശതയോടഥസഖലരാക്ഷസാമാത്യനും
വേവുംമനമോടൊരുകരവാളുമായ് 366
ഗമനമൊരുദിശിമനസിനിശ്ചയംകൂടാതെ
ക്ലേശിച്ചുപോകുന്നനേരംനിരൂപിച്ചാൻ 367
"അമിതകരബലമുടയചിത്രവർമ്മാദിക-
ളയ്യോ!നിഹതരായ്ത്തന്നശിവശിവ!! 368

അഖിലസുഹൃദരുകുലകൾചെയ്യിച്ചതിന്നതൊ-
ന്നയ്യോമരിക്കാതിരിക്കുന്നിതീശ്വരാ! 369
കിമപിമയികരുണനഹിദൈവത്തിനമിപ്പോൾ
കഷ്ടമിനിയെന്തുവേണ്ടതുഞാനഹോ! 370
അടവിതലമഴകിനൊടുപുക്കുതപിക്കയോ?
അന്തരാവൈരമിതിനാൽശമിക്കുമോ? 371
മമധരണിപതികളുടെസഹഗമനമോനല്ലൂ?
മുററുമരികലംജീവിച്ചിരിക്കുമ്പോൾ 372
യുവതിജനചരിതമിദമില്ലൊരുസംശയം
യുദ്ധംകനിവോടുചെയ്തുമരിക്കയോ? 373
അതിനുമമവിഷമമൊരുചന്ദനദാസനെ
അന്തരാപാത്താൽമരിച്ചീടരുതെല്ലൊ” 374
അഴൽപെരുകിവിവിധമിതിചിന്തിച്ചുരാക്ഷസ-
നാകുലചിത്തനായാകാന്തദേശാന്തരേ 375
ചാണകസുതചരനൊരുവനന്നുരുകാൎയ്യന്ന-
മാത്രമറിയാതമാത്യന്റെപിന്നാലെ 376
സചിവവരഗമനമെവിടേക്കെന്നറിവാനായ്
താല്പൎയ്യമൂൾക്കൊണ്ടുപോയാനവൻതാനും 377
അഥവിപുലബലമുടയപൎവ്വതപുത്രന-
മാൎത്തുവിളിച്ചുനാലംഗപ്പടയോടും 378
കുസുമപുരമഴകിനൊടുചെന്നുവളഞ്ഞിതു
കൌടില്യഭൂസുരൻതാനതുകണ്ടപ്പോൾ 379
അരികൾപുരിവളയുമതിൽമുന്നംപടക്കൂട്ടി
അന്തരാപാൎത്തുമന്ത്രിതമൂലംകൊണ്ടവൻ 380
കരിതുരഗരഥനികരവിവിധകാലാളുമായ്
കാററിനെക്കാൾവേഗമെത്തിയെതിൎത്തുടൻ 381
ശരനികരകൾപലവഴിപൊഴിഞ്ഞന്നതൊക്കവെ
ചാതുൎയ്യമോടുടൻവെട്ടിത്തുടൎന്നപ്പോൾ 382
ഗജതുരഗരഥനികരപത്തിപ്രവരന്മാർ
കാലപുരിപുക്കിതെണ്ണമില്ലാതോളം 383

ഘോരവരതയൊടുപടകളിളകിമണ്ടിത്തദാ
പര്വതപുത്രന്മാരോടിഭയത്തിനാൽ 384
ബലമുടയമലയപതിമിത്രവാന്മതിയാം
വമ്പുള്ളരികളരികെയില്ലായ്കയാൽ 385
അരികിലൊരുചതികരുതിമരുവുമരിവീരരാ–
മത്യുന്നതരായഭദ്രഭടാദികൾ 386
രണശിരസിശിഖരസുതസേനാദികളെയും
രാജസമീപെവധിച്ചുമറ്റുള്ളുടൻ 387
കടുമയൊടുനൃപതിയെയുമെത്തിപ്പിടിപെട്ടു
കാലുംകരവുംപിടിച്ചുവരിഞ്ഞവർ 388
ജയപടഹമധികതരഘോഷമായടിച്ചുടൻ
ശേഷിച്ചശത്രുസൈന്യത്തെയുംപാടാക്കി 389
ചണകസുതന്റെവചനഗൌരവംകൊണ്ടവർ
ചാതുൎയ്യമോടുനിലവിളിച്ചാൎത്തുടൻ 390
കുസുമപുരമഴകിനൊടുപുക്കവർമൌൎയ്യന്റെ
കാക്കൽവെച്ചീടിനാർപൎവ്വതപുത്രനെ 391
ചണകസുതനൊടുതദനുമൌൎയ്യനുംചൊല്ലിനാൻ
"ശത്രുവാമേഷവുമീമ്ലേച്ഛതനയനെ 392
വിരവൊടിനിയൊരുവിപുലകാരാഗൃഹംതന്നിൽ
നിക്ഷേപണംചെയ്തുസൂക്ഷിക്കയുംവേണം" 393
അവനിസുരവരനതുകേട്ടുടൻമ്ലേച്ഛനെ
യാത്രകാരാഗൃഹംതന്നിലാക്കീടിനാൻ 394
വിപുലബലമഹിതനയനിപുണതകലർന്നൊരു
ഭദ്രഭടാദിപ്രധാനജനങ്ങൾക്കും 395
ചിരമതിവിരുതുടയസിദ്ധാർത്ഥകനായ
ജീവസിദ്ധ്യാഖ്യൻക്ഷപണകനുംതദാ 396
മനസിമതിവരുമളവുചന്ദ്രഗുപ്തൻനൃപൻ
മാനിച്ചുപട്ടുകളാഭരണങ്ങളും 397
കനകമണിഗണമതികൂടാതെനൽകിനാൻ
മററുള്ള ചാരജനത്തിനുംനല്കിനാൻ 398

ന്നധികമുദമകതളിരിൽവച്ചവരൊക്കവെ-
ന്മാൎത്തുചാണക്യനെയുംനൃപൻതന്നെയും 399

പ്രണയഭരഹൃദയമൊടുവന്ദിച്ചുമോദേന
വാഴ്ത്തിസ്തുതിച്ചുസന്തോഷിച്ചുപോയിതേ 400

അഥചാണകജനുമഖിലനാഥനാംമൌൎയ്യനു-
മാശുവിജയംലഭിച്ചാരനന്തരം 401

കുസുമപുരമതിൽനിയതമുന്ദുയകൻതന്നെ
കണ്ടുകൊണ്ടാംവാൻപാൎത്തിരുന്നാരത്രകാലം 402

കിളിമകളുമിനിയതത്തുചൊൽവാനിനിക്കിന്നു
കേട്ടതീൎന്നാലിനിനാളെയുമചൊല്ലുവൻ 403

അമൃതരസമധുരമൊഴിതാനമേവംപറ-
ഞ്ഞാമോദമുൾക്കൊണ്ടിരുന്നാളത്രകാലം 404

ഇതി മുദ്രാരാക്ഷസ ഭാഷായാം ഏഴാംപാദം

സമാപ്തം.

എട്ടാംപാദം

[ത്തിനാൽ

ബാലെപൈങ്കിളിപ്പെണ്ണെതൻമൊഴിയാളെപാ
കാലത്തെക്കളയാതെചൊല്ലെടോശേഷംകഥാ 1

പാലൊടുപഴംപഞ്ചസാരയുംതേനുംനല്ല
നീലമാംകരിമ്പിന്റെചാറതുംതന്നിടുവൻ 2

പൈദാഹംകളഞ്ഞുള്ളംതെളിഞ്ഞുമനോരമേ
പൈതലേകഥാശേഷംകഥയകഥയനീ 3

തത്തയുമതുകേട്ടുചിത്തമോദവുംകല-
ൎന്നുത്തമമായകഥാശേഷവുംചൊന്നാളല്ലൊ:— 4

മ്ലേച്ഛനാലുപേക്ഷിതനായൊരുമന്ത്രിവരൻ
വാച്ചോരുപരിതാപാൽഖിന്നനായ്ശോകന്നേരം 5

ചാണക്യപ്രണിധിയാമുന്ദുരകാൎയ്യജ്ഞൻതാനും
കാണാതെനടന്നിതുപിന്നാലെമറഞ്ഞുതാൻ 6

ചെന്നുടൻജീർണ്ണോദ്യാനംപുക്കുടനമാത്യനും
ഖിന്നനായ്‌മൂടിപ്പുതച്ചിരുന്നുനിരൂപിച്ചാൻ 7

എത്രയുംകഷ്ടമോർത്താൽമ്ലേച്ഛനന്ദനൻതന്റെ
ചിത്തത്തിൽവിവേകമില്ലായ്കയെന്നതുമിപ്പോൾ 8

സ്വാമിക്കുനാശംഭവിച്ചീടിനേനനന്തരം
ഭൂമിയിൽപരാഭവംവീണ്ടുകൊള്ളുവാനഹം 9

പർവ്വതേശ്വരൻതന്നെസ്സേവിച്ചുയത്നംചെയ്തേ–
നീശനവൻതാനുംമരിച്ചാൻവിധിവശാൽ 10

തൽപുത്രൻതന്നെസ്സേവിച്ചീടിനേൻപുനരഹോ
നിഷ്ഫലമായ്‌വന്നിതുതത്സേവാഫലമിപ്പോൾ 11

ഞാനൊരുപുരുഷൻതാൻകരുതിരിക്കവേതന്നെ
മാനവവീരന്മാരെക്കൊല്ലിച്ചമൌര്യൻതന്നെ 12

മെന്നുഞാൻകാണുമെന്നുപർവ്വതാത്മജനുള്ളിൽ
തോന്നിയതൊന്നുകണ്ടാൽദൈവത്തിൻബലമത്രെ 13

ദൈവത്താലുപഹതനായവനൊരിക്കലും
കൈവന്നീടുമോശ്രേയംഹാഹന്ത!നിരൂപിച്ചാൽ 14

മാനുഷർക്കുള്ളഗുണദോഷങ്ങളെല്ലാനാളും
കാണുന്നിതോരോകാലമോരോരോതരമല്ലോ 15

നന്ദഭൂപതിരാജ്യംവാണുകൊണ്ടിരിക്കുമ്പോൾ
മന്നവൻതന്റെമന്ത്രിസത്തമനായീടിനേൻ 16

ഞാൻപ്രേമവ്യഗ്രഹത്തിങ്കൽഭൂപന്മാർകാര്യവശാൽ
കാണ്മാനായ്‌വന്നുകെട്ടിക്കിടക്കുന്നവരോടും 17

കൂടിഞാനൊരുമിച്ചുരാജധാനിക്കുപോംപോൾ
വീടതിലിരുന്നുള്ളപൌരന്മാരെല്ലാവരും 18

രാക്ഷസാമാത്യനിതാപോകുന്നുവെന്നുചൂണ്ടി
പ്രേക്ഷകന്മാർകാട്ടിക്കൊടുക്കുമെല്ലോപുരാ 19

രാജാവിനോളമുള്ളപദവിയോടുംകൂടി
രാജാജ്ഞാകരനായിവാണുകൊണ്ടിരുന്നഞാൻ 20

അദ്ദ്യോകാൻവിധിബലംകൊള്ളനേപ്പോലെയിപ്പോൾ
പാർശ്വജീർണ്ണോദ്യാനംപുക്കൊളിച്ചിരിക്കുന്നു 21

ഇക്കാലംനിനക്കിതെന്നീശ്വരൻനിയോഗിച്ചാ-
ലക്കാലമതുമനുഭവിക്കെന്നാതേവരൂ 22
ചന്ദനദാസൻതന്റെവൃത്താന്തമറിവാനായ്
മന്ദനാമിനിക്കുള്ളിലാഗ്രഹമിനിയുള്ളൂ 23
ആരാനുംപറഞ്ഞതുകേൾക്കനീലയെന്നുള്ളി-
ലോരോരൊന്തരമിത്ഥംചിന്തിച്ചുമന്ത്രിശ്രേഷ്ഠൻ 24
ചിത്തത്തിൽനിറഞ്ഞൊരുതാപത്താൽവിഷണ്ണനാ-
യുത്തമൻജീർണ്ണോദ്യാനംതന്നിലങ്ങിരിക്കുമ്പോൾ 25
ഉന്ദുരകാഖ്യനായ ചാണക്യൻതന്റെചാരൻ
മന്ത്രിതൻവൃത്താന്തങ്ങളെല്ലാമറിഞ്ഞുടൻ 26
പാടലിപുത്രപുരംപുക്കവൻമൌര്യ്യനോടും
കൌടില്യവിപ്രനോടുമീവണ്ണമറിയിച്ചാൻ 27
"രാക്ഷസൻജീർണ്ണോദ്യാനത്തിങ്കലുണ്ടിരിക്കുന്നു
കാംക്ഷിതമാകുന്നതു ചന്ദനദാസൻതന്റെ 28
വൃത്താന്തമറിവാനെന്നിനിക്കുതോന്നുന്നതു-
മുത്തമവിപ്രകുലസത്തമ! ധരിച്ചാലും" 29
എന്നതുകേട്ടുപറഞ്ഞീടിനാൻ ചാണക്യനും
ഉന്ദുരകാഖ്യനോടുമെല്ലവെചിരിച്ചപ്പോൾ 30
"നീയൊരുകാര്യമുണ്ടുവേണ്ടതെന്നറിഞ്ഞാലും
കായനാശത്തെ ചെയ്വാൻജീർണ്ണോദ്യാനത്തിൽചെന്നു
രാക്ഷസൻകാൺകെത്തന്നെകാണാതെവല്ലിയൊന്നു
വൃക്ഷാഗ്രത്തിന്മേൽകെട്ടിഞാനെചാവതിനായി 32
ഭാവിച്ചീടുകവേണമന്നേരംമന്ത്രിവരൻ
താപത്തോടുനീയെന്തുകാട്ടുന്നതെന്നു ചൊല്ലും 33
അന്നേരംചിലവസ്തുപറയേണമതുമിപ്പോൾ
കർണ്ണത്തിലുപദേശിച്ചീടുവൻവരികനീ" 34
അന്നേരമടുത്തുചെന്നീടിനാനവൻതാനും
കർണ്ണത്തിലുപദേശിച്ചയച്ചാൻ ചാണക്യനും 35
പിന്നെയസ്സിദ്ധാർത്ഥകൻതന്നെയുംചാണക്യൻ
ഉന്നതനായസമൃദ്ധാർത്ഥകനെയുംപിന്നെ 36

തന്നരികത്തുവിളിച്ചിങ്ങിനെചൊല്ലീടിനാൻ
"മന്നവാജ്ഞയെയാദിവാകീൎത്തിവേഷത്തെപ്പൂണ്ടു 37
ചന്ദനദാസൻതന്നെക്കൊണ്ടുപോയ്ക്കൊന്നീടുവിൻ
ഉന്നതനായമന്ത്രിവന്നാത്തുവിരോധിച്ചാൽ 38
കൊല്ലാതെയത്തനേരംനിങ്ങളിലൊരുവൻതാൻ
മെല്ലവേവന്നിങ്ങറിയിക്ക"യെന്നയച്ചതെ 39
കണ്ടറതുറന്നവർചെട്ടിയെപ്പുറത്താക്കി
കണ്ടഭീഷണങ്ങളാംവാക്കുകൾപറഞ്ഞേററം 40
പാശവുമരെക്കബന്ധിച്ചവർകഠിനരായ്
വേഷവുംചപലന്മാരെപ്പോലെധരിച്ചഥ 41
ചന്ദനദാസൻതന്നെക്കൊല്ലുവാനായിക്കൊണ്ടു
മന്ദമെന്നിയേകൊലനിലത്തുകൊണ്ടുപോംപോൾ 42
ശ്രേഷ്ഠിതൻകുഡുംബിനിതാനുംതൻപുത്രൻതാനും
ഇഷ്ടരായുള്ളനിജഭൃത്യരുംദുഃഖത്തോടെ 43
ആകവേമുറവിളിച്ചയ്യോപാപമേക്കൂടെ-
പ്പോകയെന്നുറച്ചവർകൂടവേനടന്നിതു 44
വധ്യമാലയുമണിഞ്ഞുത്തമനാകുംശ്രേഷ്ഠി-
സത്തമൻകൊലനിലംതന്നിൽപുക്കനന്തരം 45
ഉന്ദുരുകൻതാനൊരുപാശവുമെടുത്തഥ
മന്ദമെന്നിയെജീൎണ്ണോദ്യാനത്തിലകംപുക്കു 46
രാക്ഷസാമാത്യൻകാണ്മാൻകരഞ്ഞുകരഞ്ഞൊരു
വൃക്ഷശാഖമേൽകെട്ടിഞാലുവാൻതുടങ്ങുമ്പോൾ 47
മന്ത്രിയുമതുകണ്ടുമണ്ടിവന്നുരചെയ്താൻ
"കിമിദംചിന്തിച്ചതെന്തെന്നുനീപറഞ്ഞാലും" 48
എന്നതുകേട്ടുമാറത്തടിച്ചുകരഞ്ഞവൻ
ധന്യനാമമാത്യനോടിങ്ങിനെചൊല്ലീടിനാൻ 49
"എന്നുഞാൻപറയുന്നതയ്യോപാപമേമമ
ബന്ധുനാശത്തെചിന്തിച്ചിങ്ങിനെചെയ്യുന്നുഞാൻ"50
ഉത്തരംകേട്ടുമന്ത്രിസത്തമനുരചെയ്താൻ
ഉത്തമന്മാരിൽവെച്ചുത്തമനല്ലോഭവാൻ 51

മിത്രനാശത്താൽനിജഗാത്രനാശത്തെചെയ്യോ-
ന്നന്തമന്ത്രൊക്കെപ്പുനരെന്തുതോന്നറികനീ 52
ബന്ധുനാശത്തിന്നെന്തുകാരണമെന്തുവോ-
ന്നതാംക്രൂരാതകരെങ്ങനോട്ടുപറയണം" 53
എന്നതുകേട്ടമന്ത്രിവീരനോടവർതാനും
ഖിന്നനായുരചെയ്യാനെന്തുഞ്ഞുപറയുന്നു! 54
"ബന്ധുവിനോടുപിരിഞ്ഞിരിപ്പാനരക്ഷണം
ഹന്തഞാൻശക്തനല്ലസാംപ്രതംചാകുന്നുഞാൻ 55
എന്നതിൻമൂലമെന്തെചൊല്ലുവാൻനിക്കാതെ-
തെന്തിനെചൊല്ലുന്നുഞാൻകാലത്തെക്കളവാനോ?"56
മന്ത്രിയുമതുകേട്ടപ്പിന്നെയുംനിർബ്ബന്ധിച്ചാ-
"നെന്നതിൻമൂലമെന്തെചൊല്ലിയേമതിയാവൂ" 57
"അവതല്ലെല്ലാമവനിങ്ങനെനിർബ്ബന്ധിച്ചാൽ
ചാവതുമൂലകാര്യത്തിൽചൊല്ലാമെന്നവൻചൊന്നാൻ"
"ചാകതാൻമൂലകാര്യമില്ലെടോ!ഞാനുംകൂടി
ചാകുന്നുകൊള്ളിത്തീയിൽജിഷ്ണുദാസനൊന്നിച്ചു" 59
ഇങ്ങിനെമന്ത്രിശ്രേഷ്ഠൻചൊന്നതുകേട്ടനേരം
തിങ്ങിനതാപത്തോടെചൊല്ലിനാനവൻതാനും. 60
"എങ്കിലൊസപത്നീകനായിജിഷ്ണുദാസനുമിപ്പോഴം
തങ്ങളുള്ളതെല്ലാംവിപ്രർക്കുദാനംചെയ്തു 61
ഖിന്നനായ്നഗരത്തിൽനിന്നുടൻപുറപ്പെട്ടു
അഗ്നിയിൽചാടിമരിപ്പാനായ്തുടങ്ങുന്നു 62
എത്രയുംപ്രിയനല്ലോജിഷ്ണുദാസനുമെന്റെ
മിത്രനാശത്താൽഞാനുംപ്രാണനെക്കളയുന്നു" 63
മന്ത്രിയുമതുകേട്ടുസങ്കടത്തോടെചൊന്നാൻ
"എന്തുനിന്നുടെബന്ധുവാകിയജിഷ്ണുദാസൻ 64
ക്കെന്തൊരുമൂലംമരിപ്പാനഗ്നിയിൽചാടീടുന്നു?
സന്തതംവ്യാധികളാൽദീനനായ്ചമകയോ? 65
ക്ഷുദ്രനാംമന്നവൻതന്റെദണ്ഡനംനിമിത്തമോ?
ഉത്തമജനങ്ങളെകൊന്നുപോകയോസഖേ!? 66

കാന്തന്മാരാകുലസ്ത്രീകൾക്കു ഗതിക്കാരായോ?
മാനത്തിന്നാശുഹാനിസംപ്രാപ്തം വരികയോ?"
എന്നതുകേട്ടനന്തരം ചൊല്ലിനാനവൻതാനും 67
"ഇപ്പറഞ്ഞതിലൊന്നും ചെയ്തിട്ടില്ലവനിപ്പോൾ
സൽപുരുഷരിൽ മുമ്പനാകുന്നു ജിഷ്ണുദാസൻ" 68
രാക്ഷസനതുകേട്ടുപിന്നെയും ചൊല്ലിനാൻ ചെയ്യാൻ
അക്ഷമനായിതാദിത്യകുലശ്രേഷ്ഠനായ 69
"ചൊല്ലെടാ ദാസരേ! ഏവർ നന്ദിയുള്ള വകാശം
നല്ലനെന്നതുമിങ്ങു ജിഷ്ണുദാസനെന്നറിഞ്ഞാലും" 70
എന്നതുപറഞ്ഞതിന്നകാരിയം മഹാമതേ!
ബന്ധുനാശത്താൽ മനം വെന്തുഴകുന്ന മമ 71
കിഞ്ചനപറഞ്ഞീടാമെന്നു ചൊല്ലികേൾക്കുവാൻ:--
"വഞ്ചിതനായുള്ള ചന്ദ്രകാന്തനീതിയോഗ്യനാൽ [൭൨
ചന്ദനദാസൻ തന്നെ കൊല്ലുവാൻ കൊണ്ടുപോകുമ്പോൾ
ബന്ധുവാം ജിഷ്ണുദാസനെത്രയും ദുഃഖത്തോടെ 73
ചന്ദ്രഗുപ്തനാം പക്ഷിപ്പെട്ടുപലതരം
ചന്ദനദാസൻമമ ബന്ധുവാകുന്നിതാഹാ! 74
ബന്ധുനിഗ്രഹം വേണ്ടുന്നതെന്തഹോ! മഹാധനം
ചിന്തചെയ്യാതെ തരാമെന്നു വെച്ചഹോ മതേ! 75
സങ്കടമുള്ളവരേറെറുണ്ടിങ്ങിക്കിടപ്പോലും
നിൻകൃപയൊഴിഞ്ഞൊരുത്തരുമില്ലാ ഗതി നിധേ!? 76
ഇങ്ങനെയുള്ളവനൊരു പക്ഷിയുള്ളതു കേട്ടാൽ
സന്തോഷമേതുമില്ലാ ദ്രവ്യവശത്തിന്നുള്ളതു" 77
രാക്ഷസനതുകേട്ടു കണ്ണുനീർ വാർത്തുകൂടി
തൽക്ഷണം സംഗതിയെ മിണ്ടിയതിനെ ചൊല്ലിനാൻ:--
"എത്രയും ചിത്രം ചിത്രം ജിഷ്ണുദാസന്റെയോര
മിത്രസ്നേഹത്തിൻ ബലമെന്നതേ പറയാവൂ 79
അത്മകാരണം കൊണ്ടു പുത്രനെക്കൊല്ലും താതൻ
പുത്രനം നിജതാതൻ തന്നെയും കൊല്ലുമല്ലോ 80

ബന്ധുക്കൾതമ്മിൽതന്നെകൊന്നുപോമത്ഥാശയാ
അന്തണരെയുംകൊന്നുചിത്തത്തെഹരിച്ചീടും 81
കാന്തനെയുറങ്ങുമ്പോൾനാരികൾവധിച്ചീടും
കാന്തന്മാരന്യജകാന്താനിഗ്രഹംചെയ്യുമല്ലോ 82
അത്ഥമാഹാത്മ്യമിതംപരന്റെ കാണുന്നനേരം
ചിത്രമീജിഷ്ണുദാസൻമിത്രമൂലത്താലത്ഥം 83
ദൈവസ്വാപതിക്കുനൽകുന്നെന്നുറച്ചപ്പോൾ
ഇക്കണ്ടജനങ്ങളിലുത്തമൻജിഷ്ണുദാസൻ 84
ഉത്തരമതിനെന്തു ചന്ദ്രഗുപ്തനും ചൊന്ന-
തുത്തമനൊന്നാംബുദ്ധ്യ ചൊല്ലുകമടിയാതെ" 85
അന്നേരമവരെ ചെയ്യുന്നൂതകശ്രേഷ്ഠൻതാനും:--
"മന്നവൻ ചന്ദ്രഗുപ്തൻ ചൊന്നതുധരിച്ചാലും:-- 86
അത്ഥാശകൊണ്ടല്ലഞാൻ ചന്ദനദാസൻതന്നെ
സത്വരംകാരാഗൃഹബന്ധിച്ചുവലച്ചതും 87
രാക്ഷസകുടുംബത്തെതന്നുടെഗൃഹത്തിങ്കൽ
സൂക്ഷിച്ചുവെച്ചുകൊണ്ടുരക്ഷിക്കുന്നിതുമവൻ 88
എത്രയുംവളരെനിർബ്ബന്ധിച്ചുപറഞ്ഞിട്ടു-
മത്രനാളുമേയതുകാട്ടീലാശഠനവൻ 89
മന്ത്രിതൻകളത്രത്തെകാട്ടുകയില്ലെന്നാവൻ
ചിന്തിതമാകുന്നതിൻകാരണാൽ ബന്ധിപ്പിച്ചു 90
കൊല്ലുകയൊഴിഞ്ഞൊരുകാര്യമില്ലിനിതവ
നല്ലതിക്കാര്യമുരിയാടാതെപൊയ്ക്കോൾകെടോ 91
ജിഷ്ണുദാസനോടേവം ചന്ദ്രഗുപ്തനാംനൃപൻ
ഉച്ചരിച്ചുപറഞ്ഞതുകേട്ടതിഖേദത്തോടെ 92
മിത്രത്തെപ്പിരിഞ്ഞുഞാനിരിക്കുന്നീലെന്നോത്തു
സത്വരമഗ്നിപ്രവേശത്തിന്നുതുടങ്ങുന്നു 93
മിത്രനാശത്താൽഞാനുംപ്രാണനെക്കളവാനാ-
യത്രവന്നിതുമന്ത്രിസത്തമ! ധരിച്ചാലും 94
ചൊന്നതുതട്ടുപ്രതിനാളല്ലെന്നിരിക്കിലും
ഇന്നിതുചെയ്തീടാനാളുഞാനറിഞ്ഞാലും 95

മിത്രമെന്നിവണ്ണം രാക്ഷസരം ചമച്ചതി-
നെത്രമാഹാത്മ്യമെന്നു ചൊല്ലാമോ ചിരിഞ്ഞനാം?" 96

ഇന്ദുശകോക്തി കേട്ടരാക്ഷസൻ ചൊന്നാനപ്പോൾ
"ചന്ദനദാസൻതന്നെ കൊന്നിതോ ശിവശിവ" 97

ചൊല്ലിനാനതുകേട്ടമന്ത്രിയോടവനപ്പോൾ
"കൊല്ലുവാനവകാശമില്ലത്രമമാത്യമതേ! 98

കാലത്തിൻവിളംബനമാകുന്നതിപ്പോൾതവ
നീചകാർക്കഴിവയെക്കാട്ടുവാൻനിർബ്ബന്ധിച്ചു 99

ഭീഷണമായിട്ടുള്ള വാക്കുകൾ പറകയും
ദൂഷണങ്ങളെത്തന്നെ പിന്നെയും പറകയും 100

ഈവണ്ണമോരോതരം കൊണ്ടിപ്പോൾ ശ്രേഷ്ഠീന്ദ്രനാം
കേവലം മരണത്തിന്നാകുന്നു വിളംബനം 101

ധന്യനാം ഭവാനുടെ ബന്ധുതാം നിനച്ചവൻ
എന്നുമത്തവകുഡുംബത്തെ നൽകീലനൂനം" 102

ഇത്തരമവൻ പറഞ്ഞീടിനോരനന്തരം
ഉത്തമനായമന്ത്രിസത്തമൻ നിരൂപിച്ചാൻ 103

'ചന്ദനദാസൻതന്നോടൊത്തവരാരുമില്ല
നിർണ്ണയമൊരു പുമാനൂഴിയിൽ പാർത്തുകണ്ടാൽ 104

ബന്ധുസ്നേഹത്താൽ ഭവാനെന്തെല്ലാം ഖേദങ്ങളെ
എന്തൊരു കഷ്ടമനുഭവിച്ചതോർക്കുന്നേരം' 105

എന്തിനിവേവാക്കതെന്നോരാവേശം മനക്കാമ്പിൽ
ചിന്തിച്ചുനില്ക്കുന്നേരം ജ്വലിച്ചു രോഷാഗ്നിയും 106

കണ്ണിണ ചുവന്നിതു ഞെരിഞ്ഞു പുരികങ്ങൾ
മിന്നുന്ന കരവാളുംകൈത്തലേ പിടിച്ചുടൻ 107

ഉച്ചത്തിൽ ഇടിവെട്ടുംപോലെയങ്ങുരചെയ്താൻ
"നിശ്ചയം മരിക്കേണ്ടാ ഞാനുണ്ടെന്നറിഞ്ഞാലും 108

കൃഷ്ണവർത്മാവിൽ പ്രവേശിപ്പതിനൊരുമ്പെട്ട
ജിഷ്ണുദാസനെത്തടുത്തീടുക വൈകാതെ പോയ് 109

ചെന്നു ഞാൻ രിപുക്കളെ വെട്ടിക്കൊന്നുവുടൻ
ചാഞ്ചല്യം കൂടാതെയാക്കീടുവനവർകളെ" 110

സന്തോഷിച്ചവനപ്പോൾമന്ത്രിതൻകാക്കൽവീണു
വന്ദിച്ചെഴുന്നീററുനിന്നുരചെയ്തീടിനാൻ 111
"ആര്യന്റെകൃപയൊഴിഞ്ഞൊന്നുമില്ലിനിക്കഹോ
വീര്യപൂരുഷന്മാരിൽമുമ്പനല്ലയോഭവാൻ 112
ഞാനൊന്നുപറയുന്നുണ്ടിനിമഹാമതേ!
മാനമേറീടുംഭവാൻചൊല്ലമാമകട്ടക്കമ്പോൾ 113
സത്വരംഭവാനന്നയുന്നതിൻമുന്നംതന്നെ
വദ്ധ്യനെഘാതകന്മാർകൊന്നുടനൊടുക്കിപ്പോകം 114
എന്നതുകൊണ്ടുഭവാനായുധംകൂടാതെപോയ്
ചന്ദനദാസൻതന്നെവേർപെടുത്തയച്ചാലും 115
ഞാനിതാജിഷ്ണുദാസനാകുന്നസുഹൃത്തിനെ
മാനമോടഗ്നിപ്രവേശത്തിങ്കന്നൊഴിക്കുന്നേൻ" 116
"പോകനീ"യെന്നുപറഞ്ഞയച്ചാനവനെയു-
മാകുലംകളഞ്ഞമാത്യേന്ദ്രനുമെഴുനീററീ- 117
ട്ടായുധംകൂടാതവൻചെന്നതുപോലെതന്നെ
വായുവേഗേനവധഭൂമിക്കുനടന്നതേ 118
ചന്ദനദാസൻതാനുംഭാര്യയുംപുത്രൻതാനും
കുന്തങ്ങൾകരങ്ങളിലേന്തിയചണ്ഡാലരും 119
ചെന്നുടൻകൊലനിലംപുക്കതുനേരത്തിങ്കൽ
ഉന്നതന്മാരാംഭിവാകീർത്തികൾചൊല്ലീടിനാർ 120
"ശ്രേഷ്ഠികൾകുലശ്രേഷ്ഠ!കേളെടോഭവാനിപ്പോൾ
നിഷ്ഠുരമായകുലഭൂമിയിലകപ്പെട്ട- 121
മന്ത്രിതൻകുഡുംബത്തെനൽകുകമടിയാതെ
ചന്ദ്രഗുപ്തനായുള്ളഭൂപതിതനിക്കിപ്പോൾ, 122
ഇന്നുമക്കാര്യംഭവാൻചെയ്യുന്നില്ലെന്നുവന്നാൽ
വന്നുപോംദേഹത്തിന്നാശമെന്നറിഞ്ഞാലും" 123
ഇത്തരമവരുടെവാക്കുകൾകേട്ടിട്ടവ-
നുത്തരമവർകളോടിങ്ങിനെചൊല്ലീടിനാൻ 124
"മിത്രകാര്യത്താൽമരിക്കുന്നതിനിനിക്കിപ്പോൾ
ചിത്തത്തില്ലുരവശമില്ലെന്നുധരിച്ചാലും" 125

കണ്ണുനീരോടുംകൂടിപ്പിന്നെയുംമണിക്കാരൻ
തന്നരികത്തുനില്പുംഭാൎയ്യയോടുരചെയ്തു 126
"വല്ലഭേ!പൊയ്ക്കൊൾകനീബാലകനോടുംകൂടി
വല്ലതുംവിചാരിച്ചുഖേദിച്ചീടരുതല്ലൊ 127
ബാലനെപ്പരിപാലിച്ചീടുകഭവതിനീ
കാലദോഷത്താൽവന്നതൊഴിച്ചുകൂടാനാഥെ!" 128
ഭൎത്താവിൻവചനങ്ങളിങ്ങിനേകേട്ടിട്ടവൾ
ചിത്തതാപേനകരഞ്ഞീവണ്ണമുരചെയ്താൾ 129
"എന്നുടെഭൎത്താവെ!ഞാൻനിന്നോടുപിരിഞ്ഞൊരു
മന്നിടത്തിങ്കലിരിക്കുന്നതെങ്ങിനെനാഥ? 130
നിന്നോടുകൂടെപ്പരലോകത്തുപോന്നുഞാനും
ധന്യനാംനിന്നെസ്സേവിച്ചീടുകെന്നതേയുള്ളു." 131
"ബാലേ!നീകൂടെമരിച്ചീടുകെന്നാകില്പിന്നെ
ബാലനാമിവന്നെന്തുശരണംജീവനാഥെ! 132
വാണിഭംചെയ്തുകാലംകഴിച്ചുകൊൾവാനേതും
വാണിഭത്തിങ്കൽപരിചയിച്ചീലല്ലൊബാലൻ" 133
"അയ്യോമൽപ്രാണനാഥ!ബാലനേക്കാത്തീടുവാൻ
പൊയ്യല്ലകലദൈവമുണ്ടെന്നുധരിച്ചാലും 134
ആശ്രയമില്ലാതവൎക്കീശ്വരൻതന്നെപുന-
രാശ്രയമാകുന്നതുമെന്നല്ലൊപറയുന്നു" 135
അന്നേരംപുത്രൻതാനുംതാതനെവന്ദിച്ചഥ
കണ്ണുനീരോടേകരഞ്ഞിങ്ങിനെചൊല്ലീടിനാൻ:—136
"താതനെപ്പിരിഞ്ഞൊരുനാഴികനേരംപോലും
ചേതസിപാൎത്താലറിയുന്നതില്ലയ്യോഞാനും 137
പിന്നെഞാനെവിടേക്കുപോകുന്നുമഹാമതേ!
മുന്നെഞാനറിയുന്നദേശവുമില്ലപാൎത്താൽ 138
ആരിനിപ്പരിപാലിച്ചിങ്ങിനെലാളിപ്പാനു-
മാരിനിത്തരിവളമോതിരാതരുവാനും" 139
ഇങ്ങിനെപറഞ്ഞവൻകണ്ണുനീർതൂകിത്തൂകി
തിങ്ങിനദുഃഖംപൊറാഞ്ഞുച്ചത്തിൽകരകയും 140

താപ്പമോടവനോടുകണ്ണുനീർവാർത്തു ചൊന്നാ-
“നിച്ചതി മെയ്യു ചാണകാത്മജനില്ലാത്തൊരു 141
മിക്കതിൽ ചെന്നുവസിച്ചീടുക വത്സ! നീ യു-
മിക്കറിലന്മാർനിന്നെ കൊല്ലുമല്ലായ്കിൽത്തന്നെ” 142
ചണ്ഡപാണിയെപ്പോലെ കന്ത്യാമന്തിത്തളാ
ചണ്ഡാലന്മാരമിതം പറഞ്ഞും നിന്നു ചൊന്നാർ 143
“നാട്ടിയ കഴുവിന്മേലേറുവാൻ നിന്നെ ഞങ്ങൾ-
കൊട്ടുമെവൈകിച്ചുകൂടാമെയന്നധരിച്ചാലും 144
ഉഴറിയിരിന്നാലും മാറത്തു കന്തം കുത്തി-
പ്പായിച്ചീടുവാൻ ഞങ്ങളിന്നോർ ഗികഴുവിന്മേൽ”
“അരുമ്പാ യെന്നതുരനേരം പുത്രനാമൊയ്യ്ത്താനും
മെയ്യുഴകളെ കാന്ത! താത! എന്നാചരിയും” 146
ചന്ദനദാസൻതാനും ചഞ്ചലം കൈവിട്ടപ്പോൾ
നന്ദനനോടും നിജഭാമിനിയോടും ചൊന്നാൻ 147
“എന്തിനു കരഞ്ഞീടുന്നേടത്തു കാന്തേ! നീയും
എന്തിനീ വത്സ! കരഞ്ഞീടുകരവണയല്ലോ 148
ആപത്തുവരുന്നേരമിശ്വരൻതുണയുണ്ടാം
താപത്തെക്കെടുപ്പാനെന്നമ്മതുകേട്ടിട്ടില്ലേ? 149
ബന്ധുക്കൾനിമിത്തമായുന്നതിന്നിളയ്ക്കുമോ?
ചിന്തിച്ചാൽമമദോഷംകൊണ്ടുവന്നതുമല്ല 150
എന്നതുകൊണ്ടുകരഞ്ഞീടുവാനവകാശം
കന്നൽനേർമിഴിയാളെ! പാർത്തുകണ്ടാലില്ലല്ലോ” 151
അന്നേരംപിടിപെട്ടാർ ചന്ദനദാസന്തന്നെ.
കണ്ണിണ ചുവത്തിയ ചണ്ഡാലരിരുവരും 152
ചന്ദനദാസൻതാനും ചൊല്ലിനാനന്നേരം
“നന്ദനൻതന്നെപ്പുനരാശ്വസിപ്പിച്ചീടുവാൻ 153
കിഞ്ചനകാലംതരികെ”ന്നതുകേട്ടനേരം
നെഞ്ചകംകലങ്ങിത്തവൻകൈവിട്ടാനവനെയും 154
പുത്രനെപ്പുണർന്നിതുഗാഢമായവൻപിന്നെ
“മിത്രത്തെയുപേക്ഷിച്ചീടായ്ക”യെന്നു ചൊല്ലീടിനാൻ

"ബാല! നീ ചിരകാലം ജീവിക്കെ"ന്നാശീർവാദം
ലോലലോലവേ വീഴും കണ്ണുനീരോടെ ചൊല്ലീടിനാൻ 156
തക്കത്തിൽ പിടിക്കെന്നു ചൊല്ലിയ ശ്വപചന്മാർ
ചിക്കെന്നു പിടിപെട്ടാർ ശ്രേഷ്ഠിയെ അത്തുനേരം 157
തൽപുത്രകളത്രങ്ങളുച്ചത്തിലത്തുനേരം
"മല്ലതേ! താത"യെന്നു വാവിട്ടു കരകയും 158
"ആര്യ! ഞങ്ങളെ പരിപാലിപ്പാ"നെന്നു പറകയും
പാരാതെ "ഞാനാണെ"ന്നു രാക്ഷസാമാത്യൻ താനും
ഉച്ചത്തിൽ വിളിച്ചുടൻ പറഞ്ഞു വരുന്നതും
ആശ്ചര്യപ്പെട്ടു കണ്ടീടിനാനവർകളും 160
ക്രുദ്ധനായുള്ളിലുൾപ്പുക്കടന്നമാത്യനും
സത്വരം ചണ്ഡാലരോടിങ്ങിനെ ചൊല്ലീടിനാൻ:—
"ചന്ദനദാസൻ തന്നെ കൊല്ലുകവേണ്ട നിങ്ങൾ
മന്ദനാമെന്നെത്തന്നെ കൊല്ലുകയിനി വേണ്ടു 162
സ്വാമിനാശത്തിങ്കൽ ഞാനന്ധനായ് മരിയാതെ
ഭൂമിയിലിരുന്നു ഹാ ബന്ധുനാശവും കണ്ടു 163
ശത്രുക്കൾക്കു ചെയ്യും പരാഭവങ്ങൾക്കെല്ലാമൊരു
പാത്രമായ്ത്തീരിടിയാതെ നാണമില്ലാതൊരെന്റെ 164
കണ്ഠത്തിൽ വധമാല ബന്ധിച്ചു മടിയാതെ
ചണ്ഡാലന്മാരേ! നിങ്ങൾ കൊല്ലുവിൻ വൈകീടാതെ"
ചന്ദനദാസൻ താനും ഖിന്നനായത്തുനേരം
മന്ദമായ് മന്ത്രികുലവീരനോടുര ചെയ്താൻ 166
"എന്തിന്നു തുടങ്ങുന്നു ചിന്തയെ ചെയ്യാതെ ഭവാൻ?
ബന്ധുകാര്യത്തിൻ ഫലം നിഷ്ഫലമാക്കീടാതെ 167
മിത്രത്തെ ചൊല്ലി മരിച്ചീടുകിലിതിനിപ്പോൾ
ചിത്രമാം വിഷ്ണുപദം പ്രാപിക്കാമല്ലോ സഖേ!" 168
കണ്ണുനീർ വാർത്തു പറഞ്ഞീടിനാനമാത്യനും
"നന്നു നന്നിടാതവ ബന്ധുവല്ലഭനായ ഞാനും 169
നീ ചെയ്യും ബന്ധുത്വത്തിന്നുദ്ദേശത്തെ ചെയ്യാൻ
നീചമാനസനായോ ഇനി ഞാനാകായെന്നുണ്ടോ?" 170

എന്നതുകേട്ടു ചണ്ഡാലന്മാരിലേകൻ ശീഘ്രം
ചെന്നുമന്നവനോടും ചാണക്യനോടും ചൊന്നാൻ 171
"ചന്ദനദാസൻ തന്നെ കൊല്ലുവാൻ തുടങ്ങുമ്പോൾ
മന്ത്രി രാക്ഷസൻ വന്നു ഞങ്ങളെ വിരോധിച്ചു" 172
ഇങ്ങിനെ കേട്ടു ചന്ദ്രഗുപ്തനും ചാണക്യനും
തിങ്ങിന മോദം പൂണ്ടു വേഗേന പുറപ്പെട്ടാർ 173
ചെന്നുടൻ കലനിലം പുക്കമാത്യന്റെ പാദം
വന്ദിച്ചു നിന്നാർ ചണകാത്മജമൌര്യന്മാരും 174
മന്ത്രിയോടത്തുനേരം ചാണക്യമഹീസുരൻ
മന്ദഹാസവും ചെയ്തു മന്ദമായുരചെയ്താൻ 175
"ചന്ദ്രഗുപ്തനും ഞാനും വന്ദിച്ചു നിൽക്കുന്നേരം
എന്തഹോ ഭവാനേതും മിണ്ടാത്തതെന്തുരചെയ്ക" 176
പിന്നെയും വിഷ്ണുഗുപ്തമൌര്യന്മാർ ചെന്നു കാക്കൽ
വീണുടൻ നമസ്കരിച്ചീടുവാൻ തുടങ്ങുമ്പോൾ 177
കമ്പിതഭാവം പൂണ്ടു ചൊല്ലിനാനമാത്യനും
"ചണ്ഡാലസ്പർശം കൊണ്ടു ദൂഷിതനഹമിപ്പോൾ 178
എന്നതുകൊണ്ടു തൊട്ടുപോകരുതെന്നെ നിങ്ങൾ"
എന്നുരചെയ്തു വാങ്ങിനിന്നിതു മന്ത്രീന്ദ്രനും 179
കൌടില്യനതുകേട്ടു മന്ദഹാസവും പൂണ്ടു
കേട്ടതീതേവം മന്ത്രിരാക്ഷസനോടു ചൊന്നാൻ 180
"ചണ്ഡാലന്മാരല്ലിവർ ചണ്ഡാലാകൃതിയത്രെ
കണ്ടറിവതിന്നവകാശമുണ്ടിവർകളെ 181
പണ്ടിവർ തവ ഭൃത്യന്മാരെന്നു ധരിച്ചാലും
ദണ്ഡാധികാരിയാകും സിദ്ധാർത്ഥനിവനല്ലോ 182
വ്യാജേന ശകടനെക്കൊണ്ടൊരു ലേഖം പണ്ടു
രാജപൂരുഷനെഴുതിച്ചതുമിവനല്ലോ 183
അന്യനെയറിഞ്ഞതില്ലേ ഭവാൻ മഹാമതേ!
ധന്യനാകുന്ന സമിദ്ധാർത്ഥകനറിഞ്ഞാലും 184
വ്യാജങ്ങൾ ഭവാനോടു സന്ധിചെയ്തതിന്നത്രെ
ആചരിച്ചിതു ഞങ്ങൾ സാമ്പ്രതം മഹാമതേ! 185

കിഞ്ചനപോലുംഭവാനോടൊരുവിദ്വേഷത്താൽ
അഞ്ചിതമതേതൊന്നുംചെയ്തതല്ലറിഞ്ഞാലും 186
ലേഖയുംഭദ്രഭടാദികളുംസിദ്ധാർത്ഥനും
ഭദ്രമായ് ഭവാൻകൊണ്ടഭൂഷണത്രയമതും 187
മിത്രമായരികത്തുവന്നൊരുക്ഷപണനും
ഇന്നുമജ്ജീർണ്ണോദ്യാനേവന്നൊരുപുരുഷനും 188
ചന്ദനദാസൻതന്നെബന്ധിപ്പിച്ചതുമെല്ലാം
ചന്ദ്രഗുപ്തനോടിണക്കീടുവാൻഭവാനെഞാൻ 189
ചെയ്തകർമ്മങ്ങളെന്നുകേവലമറിഞ്ഞാലും
എന്നതുഭവാനുള്ളിൽക്ഷമിച്ചുകൊള്ളേണമേ 190
ചന്ദനദാസൻതന്റെജീവിതംവേണമെങ്കിൽ
ചന്ദ്രഗുപ്തന്റെമന്ത്രിയാകയുംവേണമല്ലോ 191
ഞാനധികാരസ്ഥാനമെടുത്തശസ്ത്രംഭവാൻ
മാനമുൾക്കൊണ്ടുധരിച്ചീടുകനയാംബുധേ!” 192
രാക്ഷസനതുകേട്ടുവിപ്രനോടുരചെയ്താൻ
“സാക്ഷാൽഞാനതിന്നധികാരിയല്ലറിഞ്ഞാലും 193
യോഗ്യനായുള്ളഭവാനെടുത്തശസ്ത്രമിപ്പോൾ
യോഗ്യഹീനന്മാർക്കെടുത്തീടുകയരുതല്ലോ 194
അത്രയുംവേണ്ടീലിനിമോഹമില്ലിതിന്നേതും
മിത്രത്തെവധത്തിങ്കൽനിന്നുരക്ഷിച്ചീടേണം” 195
വിഷ്ണുഗുപ്തനതുകേട്ടുരചെയ്തീടിനാൻ
ഉണ്ണിച്ചുമന്ത്രികലാശ്രദ്ധമനോ“ടെന്നാലിപ്പോൾ 196
ചന്ദ്രഗുപ്തന്റെമന്ത്രിയാകയില്ലെന്നുണ്ടെങ്കിൽ
ചന്ദനദാസൻതന്നെകൊല്ലുകേയുള്ളൂനൂനം” 197
മന്ത്രിയുമതുകേട്ടുവിപ്രനോടുരചെയ്താൻ
“ബന്ധുസ്നേഹത്തെക്കാളില്ലപ്പുറമിനിയേതും 198
കാര്യത്തെസാധിപ്പിച്ചീടുന്നതുബന്ധുസ്നേഹം
വീര്യത്തിന്നിതാനമസ്കാരമെന്നതേവേണ്ടൂ” 199
എന്നുരചെയ്തുശസ്ത്രംവാങ്ങിനാനമാത്യനും
അന്നേരംവിഷ്ണുഗുപ്തനേററവുംമോദത്തോടെ 200

മൌൎയ്യനോടേവം ചൊല്ലാൻ "രാക്ഷസനിപ്പോൾതവ
കാൎയ്യസാധകനായിതെന്നറിഞ്ഞാലും" 201

എന്നതുകേട്ടു ബുദ്ധിവിലാസങ്ങളും പിന്നെയവ
മന്നവവിചിത്രമാംഭാഗ്യത്തിൻവിലാസവും 202

രാക്ഷസാമാത്യൻതന്റെനീതിയുമിവ മൂന്നും
ഇക്ഷിതിതലത്തിങ്കലൊന്നായിക്കളിക്കുമ്പോൾ 203

ദേവകൾപോലുമെതിരില്ലെന്നുവരുമിപ്പോൾ
കേവലംനൃപനായിവാഴ്കനീമഹാമതേ!" 204

മൌൎയ്യനതുകേട്ടുമോദംപൂണ്ടേവം ചൊല്ലാൻ
"ആൎയ്യന്മാരുടെബലംകേവലംമമബലം" 205

സന്തോഷിച്ചിതെല്ലാവരുംപിന്നെപ്പോയ്പുരപ്പുക്ക
സന്തതംസമ്മാനിച്ചുമന്ത്രിയെനൃപന്താനും 206

മൌൎയ്യനതുകാലംകൌടില്യൻപറകയാൽ
ആൎയ്യനാമമാത്യനോടിങ്ങിനെ ചൊല്ലീടിനാൻ 207

"പൎവ്വതപുത്രൻതന്നോടുബന്ധിച്ചുകിടക്കുന്ന
സൎവ്വദാതവമതന്തന്നെതക്കവണ്ണമാം" 208

ഉത്തമനായമന്ത്രിസത്തമനതുകേട്ടി-
ട്ടുത്തരംനൃപതിയോടിങ്ങിനെ ചൊല്ലീടിനാൻ 209

"പൎവ്വതപുത്രനായമലയകേതുവിനെ
സൎവ്വദാരക്ഷിച്ചുകൊള്ളീടുകവേണമല്ലോ 210

ആശ്രയമവനായിക്കഴിഞ്ഞുമുന്നമെന്നാ-
ലാശ്രയഭൂതൻതന്നെസമ്മാനിച്ചയക്ഷണം" 211

മൌൎയ്യനതുകേട്ടിട്ടാൎയ്യന്റെമുഖംനോക്കി-
"കാൎയ്യമാകുന്നതെ"ന്നുപറഞ്ഞു ചാണക്യനും 212

ബന്ധവുമഴിച്ചുവിട്ടന്നേരംപൎവ്വതക-
നന്ദനൻതനിക്കുള്ളപടയുംഭണ്ഡാരവും 213

പ്രാണനുംനഗരവുംമൊക്കവേകൊടുത്തഥ
മാനവവീരന്മാനിച്ചയച്ചാനതുകാലം 214

ആൎയ്യന്മാരുടെമനംതെളിഞ്ഞുപുനരഥ
മൌൎയ്യനാംമഹീപതിചന്ദനദാസൻതന്നെ 215

തന്നരികത്തുവിളിച്ചാദരപൂർവ്വംപിന്നെ
മന്നവൻസർവ്വാംഗംഭൈത്രപ്യംകൊടുത്തുടൻ 216

മുന്നംതാനടക്കിയഭണ്ഡാരങ്ങളുമെല്ലാം [ൽ
എണ്ണമോരോന്നേകൊടുത്തീടിനാൻസന്തോഷത്താ

ബന്ധിച്ചജനങ്ങളെയൊക്കവെയഴിച്ചുവി-
ട്ടന്തമ്മാരേനേപാർപ്പിച്ചീടിനാനവരെയും 218

ചന്ദ്രഗുപ്തന്റെഗുണവൈഭവങ്ങളെക്കൊണ്ടു
സന്തതംമന്ത്രികളിൽസ്നേഹവുംവളർന്നിതേ 219

ചാണക്യൻതാൻചെയ്തോരുഘോരമാംപ്രതിജ്ഞയെ
മാനത്താൽസന്ധിച്ചുകെട്ടീടിനാൻകുഡുംബയും 220

എത്രയുംനിരാശനെന്നാകിലുംചാണക്യനു
വിത്തവുമനവധിനൽകിനാൻചന്ദ്രഗുപ്തൻ 221

"ഭൂമിനായകകുലമൌലിനായകക്കല്ലേ!
ഭൂമിയെപാലിച്ചുനീജീവിക്കചിരകാലം" 222

ആശിയുംപലതരമിങ്ങിനെചൊല്ലിച്ചൊല്ലി
ദേശികനായവിഷ്ണുഗുപ്തനാംദ്വിജശ്രേഷ്ഠൻ 223

യാത്രയുംപറഞ്ഞുപോന്നാശ്രമംപുക്കുപിന്നെ
നിത്യവുംതപസ്സുകൾചെയ്തുകൊണ്ടിരുന്നിതേ 224

പിന്നെയുംവന്നചന്ദ്രഗുപ്തനെക്കണ്ടുനിജ-
മന്ദിരംപുക്കുമരുവീടിനാൻദ്വിജശ്രേഷ്ഠൻ 225

ഭാഗ്യവനായിടുന്നചന്ദ്രഗുപ്തനുംപിന്നെ
യോഗ്യമായുള്ളഭ്രാതൃതന്നുടെപ്രതിക്രിയാ 226

ചിന്തിച്ചുവണ്ണംതന്നെസാധിച്ചുസന്തുഷ്ടനാ-
യന്ത്രിയോടൊന്നിച്ചനംചെയ്തുകൊണ്ടുനിത്യം 227

ധർമ്മത്തിൽപിഴയാതെപാലിച്ചുവഴിപോലെ
ധർമ്മോദയംവരുത്തിരാമവീടിനാൻ- 228

ഇക്കഥാചാതുര്യക്കിഞ്ഞാനമനാക്കവേ പറഞ്ഞു വെ-
ന്നരംക്ഷണന്നിങ്കൽമോദംകലൎന്നകിളിമകൾ 229

ആലസ്യംകളഞ്ഞവാംകീൎത്തനങ്ങളുംപാടി
കാവലുത്തുപറന്നുപോയീടിനാളതുകാലം. 230

ഇതി മുദ്രാരാക്ഷസം എട്ടാംപാദം സമാപ്തം.

ശ്രീ.

ചാണക്യസൂത്രം

കിളിപ്പാട്ട്.

—:o:—

ഒന്നാംപാദം-കേകാവൃത്തം

വ്യാഖ്യാനം.

പാലൊത്ത...എന്നു മുതൽ നി പറയണം എന്നുവരെ കിളിയോടുള്ള ശ്രോതാക്കളുടെ അപേക്ഷ.

1. പാലൊത്ത=പാലോടൊത്ത. മാധുര്യം ശുദ്ധി മുതലായ ഗുണങ്ങളെക്കൊണ്ട്. ശാരികത്തരുണി=പെൺതത്ത. സ്ത്രീകളുടെ ശബ്ദത്തിന്നു സ്വരമാധുര്യമെന്ന ഗുണങ്ങളേറുന്നതിനാൽ പാലിന്റെ ഗുണമേറുമെന്നുള്ള പ്രസിദ്ധിയെ പുരസ്കരിച്ചുള്ള നിർദ്ദേശമാണിത്. ശാരികത്തരുണി എന്ന് ചന്ദ്രക്കല എന്നപോലെ മലയാളസന്ധി. മധു=തേൻ. തേൻ, കല്ക്കണ്ടം ഏരപ്പിമധുരം മുതലായവ കണ്ഠനാളത്തിലെ കഫരോധം തീർത്തു ശബ്ദശുദ്ധി വരുത്തുന്നവയാകുന്നു. ആലസ്യം=ക്ഷീണം. ദൂരയാത്രകൊണ്ടു സംഭവിച്ചതു.

2. മനൽ, എണ്ണം=പല വിചാരങ്ങളെക്കൊണ്ടു ക്ഷീണിച്ചതായ. ചാരത്ത്=സമീപത്ത്. മോദത്തോടു=സന്തോഷത്തോടുകൂടി.

5. ബുദ്ധിസാമർത്ഥ്യമില്ല. എന്നു മുതൽ ഇല്ലെന്നു നിശ്ചയമല്ലൊ. എന്നുവരെയുള്ള ഭാഗംകൊണ്ടു ബുദ്ധിമാന്മാരുടെ മഹത്വത്തെ സാമാന്യരൂപേണ നിർദ്ദേശിച്ചിട്ട് ഉത്തമനായുള്ളോരു...എന്നാരം പറയാവൂ. എന്നുവരെയുള്ള ഭാഗംകൊണ്ടു ചാണക്യന്റെ ബുദ്ധിസാമർത്ഥ്യത്തെ വിശേഷരൂപേണ ഉപന്യസിക്കുന്നു.

8. ചാണക്യൻ=ചണകന്റെ പുത്രൻ. ചിത്രം=അത്ഭുതം.

11. ശുകകലമാലികം=തത്തകളുടെ വർഗ്ഗത്തിന്നു അലങ്കാരം.

12. ഗണനാഥൻ=ഗണപതി. വാണി=സരസ്വതി. ധന്യശീല=നല്ല സ്വഭാവത്തോടുകൂടിയവൾ.

14. നീതികൾ=നയങ്ങൾ. ചൊൽക്കൊണ്ട=കേൾവിപ്പെട്ട. ആദരവോടു=കഥാനായകന്റെ അല്ലെങ്കിൽ ശ്രോതാക്കളുടെ പേരിൽ ബഹുമാനത്തോടുകൂടി. മോദം, മുദ്=സന്തോഷത്തോടുകൂടി. മുദ്, ഇയന്നു,

കലാന്, പൂണ്ടു, ഉററ, ഉറക്കൊണ്ടു. എന്നു ഇത്യാദി ശബ്ദങ്ങൾ ക്രിയാരൂപങ്ങളാണ്. അവ വിശേഷണവിശേഷ്യങ്ങളെ തമ്മിൽ ചേൎക്കുന്ന ഇടങ്ങളിൽ പൊടിയിട്ട വിളക്കുന്നതുപോലെ കവികൾ പ്രയോഗിച്ചു നടപ്പായിരിക്കുന്നതിനാൽ അവയ്ക്കു പ്രത്യേകിച്ചു അൎത്ഥം പറയേണ്ടതില്ല. ഏക ഭോ=കഥാശ്രവണത്തിൽ ശ്രോതാക്കളുടെ ശ്രദ്ധയെ വൎദ്ധിപ്പിക്കുന്നതിന് യിങ്ങിസംബോധനം ചെയ്യുന്നു.

16. മന്ദാകിനി=ഗംഗാനദി. തുംഗം=ഉന്നതം. പാടലിപുത്രം=ഒരു നഗരം. ഇപ്പോൾ 'പാററ്നാ' എന്നു പറയുന്നതാണത്രെ. 'പാടലിപുത്രം' എന്ന പേരിന്റെ കാരണവും ചരിത്രവും 'കഥാസരിത്സാഗരം. കഥാപീഠലംബകം. മൂന്നാം തരംഗത്തിലുണ്ട്'.

17. ഗോപുരം=ഗോപ്പുരം. ചെങ്കതിരവൻ=ചുവന്ന കതിരു കൾ=(രശ്മികൾ) ഉള്ളവൻ (സൂൎയ്യൻ)

18. തിങ്കൾ തൻകുലജാതൻ=ചന്ദ്രവംശത്തിലുണ്ടായവൻ. നന്ദനൃപൻ=നന്ദനെന്ന രാജാവ്. ഈ നന്ദൻ എന്ന പേർ സാമാന്യനാമമായിത്തീൎന്നുവന്നതാണെന്നു പല ചട്ടങ്ങളിൽനിന്നൂഹിക്കാം. സന്ദേഹിനം=(ക്രി. വി) അല്ലൽപില്ലാതെ.

19. മംഗലകീൎത്ത്യാ=(ഇ. സ്ത്രീ. തൃ. ഏ) നല്ലയശസ്സോടുകൂടി. മഹീതലം=(അ. ന. ദ്വി. ഏ) ഭൂമിയെ.

20. സൎവ്വാൎത്ഥസിദ്ധിപ്രദൻ=എല്ലാവൎക്കും സമ്പത്തിനെ ദാനം ചെയ്യുന്നവൻ.

21. രക്ഷോസനല്ല=രാക്ഷസജാതിയിൽ ജനിച്ചവനല്ല. ക്രൂരത=ക്രൂരത.

22. സുന്ദരാംഗികൾ=സുന്ദരങ്ങളായ അംഗങ്ങളോടുകൂടിയവർ. ഇഷ്ടരാമർ=പ്രിയപ്പെട്ട.

24. ഭദ്ര=ശോഭനം. ക്ഷത്രിയപുത്രി=ക്ഷത്രിയന്റെ പുത്രി (ക്ഷത്രിയസ്ത്രീ)

25. അൎക്ക, സമൻ=തപശ്ശക്തി നിമിത്തമുള്ള തേജസ്സുകൊണ്ട്. വിപ്രൻ=ബ്രാഹ്മണൻ. (വിശേഷണ തപസ്സിനെ പൂരണം ചെയ്യുന്നവൻ എന്നു യഥാൎത്ഥം) അൎഘ്യപാദ്യാദികൾ=അൎഘ്യം (പൂജാദ്രവ്യം ജലഗന്ധാക്ഷതാദി) പാദ്യം=(കാൽ കഴുകുവാനുള്ള വെള്ളം) ആദിശബ്ദംകൊണ്ടു പീഠാദികളെ ഗ്രഹിക്കാം.

29. ഭാമിനിമാർ=ഭാൎയ്യമാർ. കന്നൽ നേർമിഴി=കന്നലിന്നു=(കരിങ്കുവളപ്പൂവിന്നു) നേർ=(തുല്യം) ആയ മിഴികളോടുകൂടിയവൾ. (സുന്ദരി)

31. കമനീഗാത്രി=ഇമ്പമുള്ള ദേഹത്തോടുകൂടിയവൾ. മാധ്വീസാരം... മഹൎഷിയുടെ കാൽ കഴുകിയ വെള്ളം കസ്തൂരി

കുങ്കുമാദി ലേപനങ്ങളെക്കൊണ്ടലംകൃതമായി അതിരമ്യമായ തന്റെ ശരീരത്തിൽ തെറിച്ചിട്ട് ഏററവും ദുസ്സഹമായി, എന്നുള്ള നാട്യത്താൽ അന്നാളെ ത്തോളമുള്ള ശോകം കടന്നുവെന്നു സാരം.

34. ക്ഷുദ്രാ=അന്തസ്സാരമില്ലാത്തവർ. ശ്രേയം=ക്ഷേമം. തപോനിധി=തപസ്വീ.

35 വന്ന കാര്യത്താൽ=വന്ന കാര്യത്തെക്കുറിച്ച്.

36 തന്വംഗി=തനുക്കളായ അംഗങ്ങളോടുകൂടിയവൾ (കൃശാംഗി) ഉൾക്കാമ്പു=മനസ്സ്. രാജപത്നിമാർ പ്രസവിക്കാതിരുന്നതുകൊണ്ട് അവളുമായി ഉണ്ടായ ഗർഭം മനസ്സന്തോഷപ്രദമെന്നുമല്ലൊ. ഉത്തമൻ=നല്ല ലക്ഷണങ്ങളുള്ളവൻ.

38. ത്വിട്ട്വരൻ=തേജസ്വീ. മയ്യൻ=മായയുടെ പുത്രൻ.

39. പുത്രനു വേണ്ടുംകർമ്മം=ജാതകർമ്മം, നാമകരണം, അന്നപ്രാശനം, ചൌളം, കർണ്ണവേധം, വിദ്യാരംഭം മുതലായ ഷോഡശസംസ്കാരങ്ങൾ. അസ്ത്രശസ്ത്രാദികൾ=ആയുധവിദ്യകൾ.

40. വീര്യം=ശൌര്യം. വിനയം=അറിവ്. നയം=നീതി. അനുദിനം=(അവ്യ) ദിവസംതോറും.

43. പ്രേമം=സ്നേഹം. രക്ഷകൾ=ഗർഭരക്ഷകൾ. വൈദ്യൻ ജ്യോതിഷി, മന്ത്രവാദി മുതലായവരുടെ വിധിയനുസരിച്ചുള്ള മണി മന്ത്രൌഷധാദി പരിശീലനങ്ങൾ. നിരന്തരം=(അവ്യ) ഇടവിടാതെ.

44. മാംസപിണ്ഡം=മാംസക്കട്ട. (ഗർഭരക്ഷകളെല്ലാം വേണ്ടവണ്ണം ചെയ്തിട്ടു മാസം തികഞ്ഞിട്ടും ഒരു ശിശുവിനെയല്ല പ്രസവിച്ചതു എന്നുള്ളതാണ രാജാവിനു ദുഃഖകാരണം.

45. തിണ്ണം=ഉച്ചത്തിൽ. അശരീരിവാക്ക്=അശരീരിയുടെ വാക്ക്. (ആകാശഭാഷിതം)

46 ഭൂപതികുലമണി ദീപം=രാജശ്രേഷ്ഠൻ. അശരീരിവാക്കു കേട്ടിട്ടും രാജാവിന്റെ ദുഃഖം ശമിക്കാതിരുന്നതു, ഈ നിരവയവമായ മാംസപിണ്ഡത്തിൽനിന്ന് എങ്ങിനെ പുത്രന്മാരുണ്ടാകുമോ എന്നു വിശ്വാസം വരാത്തതുകൊണ്ടും അതു സാധിപ്പാനുള്ള ഉപായം തോന്നാത്തതുകൊണ്ടും ആകുന്നു.

48. രൂക്ഷമാനസൻ=ക്രൂരചിത്തൻ. ('തീക്ഷ്ണമാനസ'നെന്നായിരുന്നെങ്കിൽ സന്ദർഭോചിതമായിരുന്നു) രാക്ഷസന്=രാക്ഷസനെന്ന മന്ത്രിക്ക്. ബലാൽ=ദൈവഗത്യാ.

49. മെല്ലെ ഖണ്ഡിക്ക=മന്ദമായി മുറിക്കുക. തൈലകുംഭങ്ങൾ=എണ്ണ നിറച്ച കുടങ്ങൾ. (തിലത്തിന്റെ വികാരം=തൈലം. എന്ന് അവയവാർത്ഥം)

51. സകൌതുകം=(ക്രി. വി) കൌതുകത്തോടുകൂടി. ശിക്ഷിച്ചു പഠിക്കുക=അഭ്യസിച്ചു മനസ്സിലാക്കുക.

52. ശത്രുസംഹാരം=ശത്രുക്കളുടെ വധം.

53. യൌവനം=താരുണ്യം (യുവാവിന്റെ ഭാവം=യൌവനം) ഗർവ്വിതന്മാർ=അഹങ്കാരത്തോടുകൂടിയവർ. നിജപുത്രന്മാർ=നിജന്മാരാം (തന്നെ സംബന്ധിച്ച) പുത്രന്മാർ (കർമ്മധാരയൻ) 'സ്വകേനിത്യേനിജം ത്രി(ഷു)' എന്ന അഭിധാനംകൊണ്ടു നിജശബ്ദം വിശേഷ്യത്തെ അനുസരിച്ചു മൂന്നു ലിംഗത്തിലും വരുന്നതാണ്. അന്തികേ=(അ. നം. സ. ഏ.) സമീപത്തിൽ. കാനനം=തപോവനം. ഗതി=പരലോകസുഖം.

56. കമ്പം=ഇളക്കം. മയിലു പോലും ഒരുസമയത്തു ജനിച്ചുവരുക കൊണ്ടു രാജാക്കന്മാരുടെ നടപ്പനുസരിച്ചു മൂപ്പുമുറ നോക്കുവാൻ തരമില്ലാതിനാലാകുന്ന ഈ ആലോചന വേണ്ടിവന്നതു്.

58. പാത്രം=യോഗ്യൻ. ദാസ്യകർമ്മം=ദാസ്യമെന്ന കർമ്മം.

60. തുമതൻ, ഒരു ചിന്ത്യമെച്ചപ്പെട്ടതെ എന്ന ദാസ്യകർമ്മത്തിന്നു കല്പിച്ചീടുവാൻ മൂലം എന്തൊരു കഷ്ടം (ആകുന്നു) നിരൂപിച്ചാൽ കേവലം സ്നേഹം ഇല്ലായ്കതന്നെ (മൂലം ആകുന്നു) എന്നർത്ഥം.

62. ശ്രേഷ്ഠത്വം=ജാതികൊണ്ടുള്ള ഉൽകൃഷ്ടത. ജ്യേഷ്ഠൻ=വയസ്സു മൂപ്പുള്ളവൻ, ഹാസ്യം=നിന്ദ്യം.

64. രാജത്വം=രാജാവിന്റെ സ്ഥാനം, നീചത്വം=താഴ്മ. മമ=(അസ്മച്ഛബ്ദം. ഷ. ഏ) എന്റെ.

65. നൃപബീജത്വം=രാജാവിന്റെ ബീജത്തോടുകൂടിയവൻ എന്ന അവസ്ഥ.

69. കസൃതി=ശഠത (ഏഷണിപ്രയോഗം)

74. നക്രനാസസദൃശ്യൻ=നക്രനാസൻ എന്ന പേരുള്ളവൻ. ശുക്രതുല്യൻ=നീതിശാസ്ത്രപാണ്ഡിത്യംകൊണ്ടു അസുരാചാര്യനായ ശുക്രമഹർഷിക്കു സമൻ.

78. വൃഷലീസുതൻ=ശൂദ്രസ്ത്രീയുടെ പുത്രൻ. അന്തരം=ഛിദ്രം.

79. സാപത്ന്യം=ഒരു പുരുഷന്നു് ഒന്നിലധികം ഭാര്യമാരുണ്ടായിരുന്നാൽ അഭാര്യമാർ തമ്മിലുള്ള മത്സരം. (സമാനനായ പതിയോടുകൂടിയവൾ സപത്നി; സപത്നിയുടെ ഭാവം=സാപത്ന്യം)

80. ദാസീപുത്രൻ=ദാസിയുടെ പുത്രൻ. (ശൂദ്രസ്ത്രീയായ മുരയുടെ പുത്രനായതുകൊണ്ടു പരിഹാസമായിപ്പറഞ്ഞതു്.)

81. ശാഠ്യങ്ങൾ=കസൃതികൾ. വ്യവസ്ഥകൾ=നിയമങ്ങൾ.

86. ഈശ്വരപരീക്ഷകൾ=ഈശ്വരനെ സാക്ഷീകരിച്ചുള്ള പരീക്ഷകൾ (നാവക്കിരുട്ടക്കുക മുതലായതു്) ഈശ്വരഭാവം=ദൈവത്തിന്റെ സങ്കല്പം. (ദൈവവിധി)

89. പാകശാസനൻ=ഇന്ദ്രൻ.

92. കനാനത്തിസ്=കാനനത്തിൽനിന്ന് (വൎണ്ണലോപം). ശില്പമായി=നല്ലവണ്ണം.

94. അന്യോന്യം=പരസ്പരം. (തമ്മിൽതമ്മിൽ) ഉപേക്ഷ=കൎത്തവ്യങ്ങളിൽ അശ്രദ്ധ.

95. ബാല്യനായകം=ചപലനായകന്മാരുള്ളതു് (ബാല്യനായകത്വം നാശകാരണമല്ലൊ)

101. ലോഭം=അധികാരതൃഷ്ണ.

103. അന്ധൻ=ബുദ്ധിഹീനൻ. അന്ധകാരങ്ങൾ=ദുൎവ്വൃത്തികൾ.

106. ശിക്ഷിക്ക=ഉപാലംഭരൂപമായി പറക. മദമാനസന്മാർ=അല്പബുദ്ധികൾ.

107. നവനന്ദന്മാർ=ഒമ്പതുപുത്രന്മാർ.

109. ഭൂചക്രം=ഭൂമണ്ഡലം. നവനായകം=നവന്മാരായ (പുതിയ) നായകന്മാരോടുകൂടിയതു്. അല്ലെങ്കിൽ നവ=(ഒമ്പതു) നായകന്മാരോടുകൂടിയതു്. നായകന്മാൎക്ക പുതുമയും ബാല്യതയും കാൎയ്യഹാനികരമാണല്ലൊ. ചേണാൎന്ന=ഭംഗിയുള്ള അല്ലെങ്കിൽ നന്മയുള്ള.

111. ഭേദിപ്പിക്ക=ഛിദ്രിപ്പിക്ക. മന്ത്രനിശ്ചയം=ആലോചിച്ചുറെക്കുക.

113. പ്രാജ്യകീൎത്തി=വളരെ കീൎത്തിയുള്ളവൻ. അൎത്ഥിക്ക=അപേക്ഷിക്ക.

115. മന്ത്രികൾതൻവൈഭവം=മന്ത്രികളുടെ സാമൎത്ഥ്യം.

119. ഗുണോൽകൎഷം=ഗുണങ്ങളുടെ ആധിക്യം.

121. രാജതന്ത്രത്തിന്ന്—അന്തരം=രാജസ്ഥാനത്തിന്ന മാററം.

123. സേനാധിപത്യം=പടനായകന്റെ സ്ഥാനം. നിത്യതാപം=ശമമില്ലായ്ക. മാനം=ചിത്തസമുന്നതി. (മഹാമനസ്കത) പുത്രസമ്പത്തി=പുത്രസമൃദ്ധി. കൌശലം=സാമൎത്ഥ്യം. നീതികൾ=നയപ്രയോഗങ്ങൾ. ആശയം=മനസ്സ്. ശുദ്ധി=നൈൎമ്മല്യം (സൎവ്വാൎത്ഥസിദ്ധി ദോഷമോ നവനന്ദന്മാരെ ഏല്പണികൂട്ടുവാൻ ശ്രമിച്ചതു് അവരെപ്പൊഴെ രാജപുത്രനായ തന്നെ അവർ വകവെയ്ക്കാതെ പ്രവൎത്തിപ്പാൻ തുടങ്ങിയതുകൊണ്ടാണെന്നും ആശയശുദ്ധികൊണ്ടല്ലെന്നും സമാധാനം).

മൌൎയ്യവധം.

126. അതുകണ്ടു്=രാജ്യം മൌൎയ്യന്റെ വശത്തായതുകണ്ടു്. ഗാഢരോഷം=ഗാഢം=(ദൃഢം) ആയ രോഷം (ദ്വേഷം).

128. ഏതെന്തുയകസ്സും എന്നുതുടങ്ങി—ലോകത്തിനിതുവരെയും ഏതവരെ രക്ഷസാലികളുടെ നിരൂപണം.

129. ജാരൻ=ഉപപതി (ഗൂഢപുരുഷൻ) വാരനാരി=വേശ്യസ്ത്രീ (ഉപമാലങ്കാരം)

132. പണ്ടേ=രാജ്യഭാരനിയമനക്കാലത്തു്. വിരോധം=വൈരം. കണ്ടവർ=മന്ത്രബലികൾ.

138. മന്ത്രമണ്ഡപം=കാര്യാലോചനസ്ഥലം. രാജാക്കന്മാർക്കു മന്ത്രഗോപനം അത്യാവശ്യമാകയാൽ ആലോചനാമണ്ഡപം ഏററവും ഗൂഢസ്ഥലത്തായിരിക്കേണ്ടതിനാൽ ഇവിടെ അപായചിന്തയ്ക്കവകാശമില്ലല്ലോ.

139. ദീർഘം=നിളമുള്ളതു്. കുഴല്=വിസ്താരംകുറഞ്ഞതു് (ഇടുങ്ങിയതു്).

145. ഗുഹാദ്വാരം=ഗുഹയുടെ പുറം (പാരമെന്ന സ്വരം) നിഷ്ഠുരന്മാർ=ക്രൂരന്മാർ. പാഷാണം=കല്ല്. ഗുഹാന്തരം=ഗുഹയുടെ ഉൾഭാഗം

152. വധ്യചിഹ്നങ്ങൾ=കൊല്ലപ്പെട്ടവരെന്ന് നിശ്ചയിച്ചിരിക്കുന്നവർക്കുള്ള അടയാളങ്ങൾ. (കൊലമാല്യം, ചെമ്പരത്തിമാല മുതലായതു്).

153. ഭോജനം=ഭക്ഷണം. ഭാജനം=പാത്രം.

155. ആചാരം=നടപടി.

161. ചണ്ഡർ=ക്രൂരന്മാർ. മന്ത്രയോഗം=ആലോചനാസഭ.

163. ഉന്നയം=ചതിപ്രയോഗം. ബ്രഹ്മകല്പിതം=ബ്രഹ്മാവിന്റെ വിധി.

164. ആലംബിക്ക=ആശ്രയിക്ക. ക്ഷണമാത്രം=കുറച്ചുനേരം

167 ഈശ്വരമതം=ദൈവനിശ്ചയം (ദൈവവിധി) ജീവിതം=ജീവൻ. (പ്രാണൻ).

171. നിയോഗം=കല്പന. നിർഗ്ഗമിക്ക=പുറത്തുപോവുക.

180. ധൃഷ്ടൻ=ചൊടിയുള്ളവൻ. നേത്രജലം=കണ്ണുനീര്

182. മൈഥിലി=ശിഷ്യ. ആശി=അനുഗ്രഹവാക്യം. തോലാതെ=തോൽക്കാതെ.

188. രാജഭീതി=രാജാവിൽനിന്നുള്ള ഭയം. (നാട്ടിൽ അനീതി നടക്കാതെ രക്ഷിക്കേണ്ടുന്ന രക്ഷാകർത്താക്കൾതന്നെ ഇങ്ങനെയുള്ള അനീതി ചെയ്തുതുടങ്ങിയാൽ ഇനിയെന്തെല്ലാം വന്നുകൂടും എന്നുള്ള വിചാരംതന്നെ ഭയകാരണം).

ചന്ദ്രഗുപ്തമോചനം.

191. സഗർവ്വം= (ക്രി. വി.) അഹങ്കാരത്തോടുകൂടി.

194. വംശദേശം=വംശരാജ്യം (ബഹു0) സന്ദേശം=ഉള്ള് (അറിയിപ്പ്) രാജഭൃത്യന്മാർ=രാജാവിന്റെ കിങ്കരന്മാർ.

195. മംഗലകീർത്ത്യം= (ഇ. സ്ത്രീ. ദ്വി. ഏ.) നല്ല യശസ്സോടുകൂടി

196. പഞ്ജരം=കൂട്. ഭഞ്ജിയാതെ=പൊളിയ്ക്കാതെ. ഉറവിപ്പിക്ക=മടിക്ക. അഞ്ജസാ=(അവ്യ)വേഗത്തിൽ.

198. പഞ്ചാസ്യൻ=സിംഹം. (വിസ്താരമുള്ള മുഖത്തോടുകൂടിയവൻ എന്നു ശബ്ദാർത്ഥം)

200. ചൊല്ല് + ഉയന്ന=കീർത്തിയുള്ള. വിശിഖാഖ്യൻ=വിശിഖനെന്നു പേരുള്ളവൻ. നല്ലൻ=നല്ലവൻ. ഈ പദം നല്ല എന്ന ഗുണവാചകശബ്ദത്തിൽ അൻ എന്ന പുല്ലിംഗപ്രത്യയം ചേർത്തുണ്ടാക്കിയ രൂപമാകുന്നു. "നല്ലനല്ലയോവേൻ" എന്നു രാമായണം കിളിപ്പാട്ടിൽ എഴുത്തച്ഛൻ പ്രയോഗിച്ചിട്ടുണ്ട്. "വല്ലതുമിതിനൊരുപായമുണ്ടാക്കേണമവൻ" എന്നതിൽ "ഒരു—ഉപായം" എന്ന പദദ്വയം ശ്ലിഷ്ടം.

202. ശില്പശാസ്ത്രം=കരകൗശലവിദ്യ. കല്പകവൃക്ഷം=ആവശ്യപ്പെടുന്ന വസ്തുക്കളെല്ലാം യഥേഷ്ടം കൊടുക്കുന്ന ഒരു ദിവ്യവൃക്ഷം. കാമധേനു, ചിന്താമണി ഇവയെപ്പോലെ. ഇവയെല്ലാം പാലാഴിമഥനത്തിൽ നിന്നു കിട്ടിയവയാണെന്നു പുരാണപ്രസിദ്ധം. ചന്ദ്രഗുപ്തൻ ശില്പശാസ്ത്രത്തിനു കല്പകവൃക്ഷമാണെന്നു പറയുന്നതുകൊണ്ടു ശില്പശാസ്ത്രസംബന്ധമായ എല്ലാപ്രവൃത്തികളും അറിയുന്നവനെന്നു സാരം.

204. ഇരിക്കുന്നല്ലീ?=ഇരിക്കുന്നുണ്ടോ? (ജീവിക്കുന്നുണ്ടോ).

205. പന്നഗാരികൾ=കീരികൾ. "പന്നഗാശികൾ" എന്നു ചില പുസ്തകങ്ങളിൽ കാണുന്നു. അതിനു "സുപർണ്ണഃ പന്നഗാശനഃ" എന്ന അഭിധാനപ്രകാരം 'ഗരുഡന്മാർ' എന്നർത്ഥം കല്പിക്കാം. എന്നാൽ ഗരുഡൻ അളു കഴിക്കാറുണ്ടെന്നു കേട്ടിട്ടില്ലാത്തതിനാൽ ആ അർത്ഥത്തിനു യുക്തി മതിയാകുന്നില്ല. ഇനി ഒട്ടനസ്സന്മാർ (കൊല്ലംകുറികൾ) മുതലായ ചില ജാതിക്കാർ 'ചേര'യെത്തിന്നാറുണ്ടെന്നു ചിലേടങ്ങളിൽ പ്രസിദ്ധിയുണ്ട്. അവർ ഉമി കഴിക്കുന്നതിൽ സമർത്ഥന്മാരുമാണ്. എന്നാൽ അതിനു പ്രസിദ്ധി മതിയാകുന്നില്ല. പാമ്പിനെ പിടിപ്പാൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നവർ (പാമ്പാട്ടികൾ) (പാമ്പുപിടിയന്മാർ) എന്നർത്ഥം കല്പിച്ചാൽ വൈഷമ്യമില്ല.

206. ശിഷ്ടൻ=ശേഷിച്ചവൻ. ഹൃഷ്ടർ=സന്തോഷിച്ചവർ. പുഷ്ടകൗതുകം=(ക്രി. വി.) വളരെ സന്തോഷത്തോടെ.

208. മത്സരാദികൾ=വൈരം മുതലായവ.

214. സാമ്യം=ദാനം.

219. അനസൂയിക=അനസൂയിക. വിപ്രിയം=വിരോധം.

220 ഭാണ്ഡാരം=ധനസഞ്ചയം

223. മഞ്ജുളം=മനോഹരം. ശ്ലോകമേകം=പദ്യത്തിന്റെ ഏതാ നും ഭാഗം.

225 മഹാവിഗ്രഹം=വലിയ ശരീരത്തോടുകൂടിയതു് കഴലിട കം=അഴിച്ചുവിട്ടുകൾ.

226. ഇദം=(സർവ്വനാമം. ന. പ്ര. ഏ) ഇതു്. ചോദകം=പ്രേ രണികം. സൂക്ഷ്മകം=മനസ്സിരുത്തി നോക്കുക

227. യന്ത്രം=സൂത്രപ്പണി. ശില്പികൾ=കരകൌശലക്കാർ.

228. കല്പിതം=ഉണ്ടാക്കപ്പെട്ടതു്. (ഈ സിംഹം ശില്പികല്പിതമാ ണ്. ദൈവകല്പിതമല്ല)

229. ദ്രാവ്യതാം=(ക്രി. ലോട്. ആ. പ്ര. പു. ഏ) ദ്രവിപ്പിക്ക പ്പെടണം. (ദ്രവിപ്പിക്ക=ഓടിക്ക അല്ലെങ്കിൽ ഉരുക്കുക) ധാവനം=ഓട്ടം (ധൂഞ്—കമ്പനേ)

230 ദ്രാവണം=ഓടിക്കൽ (ദ്രു. ഗതൌ) "ദ്രാവ്യതാം" എന്ന ക്രിയയ്ക്കു ഓടിച്ചുകളയണം എന്നർത്ഥമാണെങ്കിൽ ഇതു സചേതനമായ ശരീര ത്തോടുകൂടിയ ജന്തുവാണ് കൂട്ടിന്റെ അഴികളുടെ ഇടയിൽകൂടി കടക്കുന്നത ല്ല. അതിനാൽ "ദ്രാവ്യതാം" എന്നതിനു് ഉരുക്കുക എന്നർത്ഥമാണു് ഇവിടെ വിവക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നതു്. അങ്ങിനെയാണെങ്കിൽ ഇതു മെഴുകു് അരക്കു് ഇവ കൊണ്ടുണ്ടാക്കിയതായിരിക്കണമെന്നു നിശ്ചയം തന്നെ. ഇങ്ങിനെയാണു ച ന്ദ്രചൂഡൻ ഊഹിച്ചുറച്ചതു.

231. ആശ്ചര്യം=വിസ്മയം. അഞ്ജസാ=(അവ്യ)വേഗത്തിൽ

233. ഭൂമിരാജാക്കന്മാർ=ഇതൊരു അപൂർവ്വപ്രയോഗമാണു് രാ ജശബ്ദത്തിനു സാവയവമായിട്ടോ നിരവയവമായിട്ടോ അർത്ഥം കല്പിച്ചാ ലും ഭൂശബ്ദം ചേർത്തുകെട്ടിയതുകൊണ്ടു പ്രയോജനം ഒന്നും കാണുന്നില്ല.

235. രാജപൂജിതന്മാർ=രാജാക്കന്മാരാൽ സമ്മാനിക്കപ്പെട്ടവർ, ഒരു രാജാവിന്റെ കിങ്കരന്മാർ കള്ളവഴിയിൽ മറ്റൊരു രാജാവിനെ കാ ണാൻ പോയാൽ, ആ കാര്യത്തിന്റെ സ്ഥിതി എങ്ങിനെയിരുന്നാലും ആ ദൂതന്മാരെ വസ്ത്രാഭരണാദികൾ കൊടുത്തു സൽക്കരിപ്പിച്ചയയ്ക്കുക രാജാ ക്കന്മാരുടെ പതിവാണു്. ഇതു=പാടലീപുത്രത്തിലുണ്ടായ വിവരമെല്ലാം. അത്ര=വംഗരാജധാനിയിൽ.

236. ശേഷക്രിയ=മരണശേഷമുള്ള പിണ്ഡാദിപിതൃകർമ്മം.

239. ഈവണ്ണമുള്ള വസ്തു=ഇങ്ങിനെ മറ്റുള്ളവർക്ക് അസാദ്ധ്യമാ യ കാര്യം. (യന്ത്രാദിശില്പവിദ്യ).

240. ശത്രുപക്ഷം മുള്ളോർകളിൽ. ശേഷിച്ചോർ=അവശ്യംഹന്ത

ത്ത്യനാണ്. അവനെ വശ്യമാക്കിയിരിക്കുന്നതു രാജനീതിക്കു വിരോധമാണ്. (ശത്രുപക്ഷാവലംബനാദ്യഭാവുമനിരോക്ഷം) എന്നാണല്ലോ. എങ്കിലും ഇല്ലാതെ പുരുഷനെപ്പോലെ രക്ഷിക്കേണ്ടതാവശ്യമാണ്.

241. ആപത്തുകളിൽ—ആധിപത്യം=അല്പനായ മൌര്യനു കൊടുത്തിരുന്ന സൈന്യാധിപത്യം, കൊടുത്താൽ ശത്രുപക്ഷത്തുള്ളവരെക്കൊണ്ടു ഭയപ്പെടേണ്ടിവരും.

242. പാത്രം=യോഗ്യൻ. ബാധം=സങ്കടം.

244. അഗ്രാസനം=മോക്ഷന്മാരുടെ ശ്രാദ്ധത്തിനു സാക്ഷിയായി ഉണ്ണുന്ന ശ്രേഷ്ഠരായ ബ്രാഹ്മണരുടെ ഭോജനം. ഇവിടെ അഗ്രശബ്ദം ശ്രേഷ്ഠവാചകമാകുന്നു. "പരാർദ്ധ്യാഗ്ര്യപ്രാഗ്രഹര പ്രാഗ്ര്യാഗ്ര്യാഗ്രീയമഗ്രിയം ശ്രേയാൻ ശ്രേഷ്ഠഃ" എന്നഭിധാനം.

246. ചേതസാ=(സം. ന. തൃ. ഏ.) മനസ്സുകൊണ്ട്.

248. തൽപരൻ=ശ്രദ്ധയുള്ളവൻ. തൽ=(അതു്) പരം=(പ്രധാനം) ആയിട്ടുള്ളവൻ. അന്തരിനം=(അന്യ) ദിവാസനം. വല്ലഭം=സാമർത്ഥ്യം.

251. ഒന്നുമില്ലെന്നിട്ട്=ഒന്നുമില്ലെന്നു വിചാരിച്ചിട്ട്. (പഴയപ്രയോഗം) നയം=നീതിതന്ത്രനൈപുണ്യം.

മുദ്രാരാക്ഷസം=മുദ്രയേയും രാക്ഷസനേയും അധികരിച്ചു (വിഷയീകരിച്ചു് ഉള്ള കൃതി) "അഭിജ്ഞാനശാകുന്തളം"—മുതലായ പ്രയോഗം പോലെ കണ്ടുകൊൾക.

കേകാവൃത്തം—അതിന്റെ ലക്ഷണവും വിവരണവും 'വൃത്തമഞ്ജരി'യിൽനിന്നു ഗ്രഹിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

ഒന്നാംപാദം കഴിഞ്ഞു.

രണ്ടാം പാദം

(കാകളിവൃത്തം)

1. "നാരീ!സുശീലേ" എന്നുമുതൽ "അനാരമിനിക്കുള്ളിൽ" എന്നുവരെ ഭാര്യയോടുള്ള അപേക്ഷ.

5. "ഏകിദ്ദലോ എന്നുമുതൽ—ചോദിപ്പാൻ" എന്നുവരെ തന്നെയുടെ വാക്യം. കഥാവതരണം. ചാണക്യശർമ്മാ—ഗുരവേ="നിപുണനുക

ന്റ്" എന്നു താഴെ പറവാൻപോകുന്ന വാക്യത്തോടുകൂടി അന്വയം. തണ്ടു ന്നു=പ്രകാശിക്കുന്ന. (തണ്ടുന്ന) പദ്ധതിമദ്ധ്യേ=വഴിയുടെ നടുവിൽ. ക്രുദ്ധൻ=കോപിച്ചവൻ. മെല്ലെ=ഒരുമാതിരിപ്പൊല്ലു'. കപീന്ദ്രൻ=കപിനാഥൻ. തടികമിഴ്കളിയിൽ കനിമുക. വാക്കുക=നീട്ടുക. മഹീസുരൻ=ബ്രാഹ്മണൻ.

10. ഉഗ്രവഹ്നികലോത്തംസസമാന ബ്രാഹ്മണശ്രേഷ്ഠന്മാരുടെ വംശത്തിന്നലങ്കാരമായുള്ളോവേ (സംബോധന). ഭാസുരകാന്തികലർന്ന=ശോഭിക്കുന്ന ദേഹത്തോടു. ചാനമെയ്=ഭംഗിയായ' (നല്ലവണ്ണം). പാദേ=കാലിൽ. (സപ്തമി) പൊറുക്കായാൽ=സഹിക്കാത്തതിനാൽ.

15. "എന്നുവോളിങ്ങ്മസിതം കടിഞ്ഞയ്ക്ക്" എന്നു 'ഫലം' എന്ന വാക്യപൂരണം. മസിതം=സത്യം.

16. മന്നിടമവൻ=ബ്രാഹ്മണൻ.

17. ഭക്ഷ്യഭോജി=ഭക്ഷിക്കുന്ന അഗ്നി (രൂപകം). അവൻ=ചാരുത്തപ്പൻ.

18. ബോരം=ക്രൂരം. അപരാധം=പിഴ. (ദോഷം).

20· മന്ദഹാസം=പുഞ്ചിരി.

21 മമ=എന്റെ. ശീലഗുണം=സ്വഭാവം. ബുദ്ധിവിലാസം=ബുദ്ധിവൈഭവം

22. മത്തഗജങ്ങൾ=മദിച്ച ആനകൾ. അശ്വഗണങ്ങൾ=കുതിരക്കൂട്ടങ്ങൾ. പത്തിവരന്മാർ=സൈനികവീരന്മാർ. രഥങ്ങൾ=തേരുകൾ,

23. ചിത്രം=വിസ്മയകരം മന്ത്രവിലാസം=ആലോചനാസാമർത്ഥ്യം. ദൈവാനുകൂലം=ഭാഗ്യവിശേഷം. (ഈശ്വരാനുകൂല്യം) "ദൈവം, ദിഷ്ടം, ഭാഗധേയം, ഭാഗ്യം" എന്നു അഭിധാനം. ഇത്തരം=ഇങ്ങനെയുള്ള.

24. നിത്യം=സ്ഥിരം (ശാശ്വതം) ശക്തി=ബലം.

25. വിശേഷം=ഭേദം (വ്യത്യാസം)

26. മാമകം=എന്നെ സംബന്ധിച്ചുള്ള' (എന്റേതു') മതിവൈഭവം=ബുദ്ധിവിലാസം. സുമതയോടു'=നല്ലവണ്ണം.

27. ഇത്ഥം=ഇങ്ങനെ (അവ്യ). ആകർണ്യ=കേട്ടിട്ടു' (ല്യബന്തം-അവ്യ)

28. കുപ്പിത്തൊഴുതു=രണ്ടു കൈകൂപ്പിക്കൊണ്ടും ചേർത്തുതൊഴുതു. (കൂപ്പുക, തൊഴുക, കൈകൂപ്പുക, കൈതൊഴുക, കൈകൂപ്പിത്തൊഴുക ഇവയെല്ലാം 'വന്ദിക്കുക'യുടെ പര്യായങ്ങൾതന്നെ).

29. മഹാമതേ=(സംബോ). മഹാത്മാവേ.

30. അത്ര (അത്യ) വേഗത്തിൽ. ശങ്കാവിഹീനം=സംശയംകൂടാതെ. (ക്രി. വി) പാരിൽ=ഭൂമിയിൽ. പ്രസിദ്ധൻ=കേൾവിപ്പെട്ടവൻ. ചാണക്യൻ=ചണകന്റെ പുത്രൻ.

32. കൌടില്യൻ=കുടിലമായ (വളഞ്ഞ) സ്വഭാവമുള്ളവൻ.

33. വിഷ്ണുഗുപ്തൻ=വിഷ്ണുവിനാൽ ഗുപ്തൻ (രക്ഷിക്കപ്പെട്ടവൻ).

34. നവ[illegible]നം= നന്ദന്മാരുടെ [illegible].

35. "യോഗ്യൻ.........കഴിപ്പാനും" എന്നുള്ള ഭാഗത്തിൽ ദുരന്വയംകൊണ്ടും ആവശ്യമുള്ള പദങ്ങൾ മുഴുവനില്ലാത്തതുകൊണ്ടും സ[illegible]മാന്യം ക്ലിഷ്ടതയുണ്ട്. ഭാഗ്യവാന്മാർ ആയ മന്നവർക്കു വന്നവരെ ഒ[illegible]ണിച്ചീടുവാൻ മറ്റു ആരുമില്ല കഴിപ്പാനും ആകിലും, യോഗ്യൻ മത വൃഷലൻ ആകുന്നുപോൽ. എന്നു കേട്ടിട്ട് എന്നന്വയം. വൃഷലൻ=ശൂദ്രൻ.

36. ഇന്ന്=ഇപ്പോൾ. അവൻ=ആ വൃഷലൻ.

37. തൻകഴൽ=അവന്റെ കഴൽ. (തൽകഴൽ എന്നാണ് വേണ്ടത്). അങ്ങിനെയാകിലേ പിന്നത്തെ പാദത്തിലെ ദ്വിതീയാക്ഷരപ്രാസം യോജിക്കയില്ല. അതിനാൽ സംസ്കൃതത്തിലെ തച്ഛബ്ദവും മലയാളത്തിലെ തൻശബ്ദവും തമ്മിലുള്ള ഭേദത്തെ ഗണിക്കാതെ പ്രയോഗിച്ചതായിരിക്കണം.

39. ത്വൽപാദരേണുക്കൾ=അങ്ങയുടെ കാലിലെ പൊടികൾ. ഇതു ബ്രാഹ്മണനോതിശയാദരസൂചകമായ പ്രയോഗം.

42. [illegible]നായ്മുഖം താഴ്ത്തി=[illegible]നായ [illegible] തിരിയെ നോക്കി അന്നാമപ്പൂവും വൃഷലൻ എന്നു പറഞ്ഞതു [illegible] വിചാരിച്ച് അതുതന്നെ താഴ്ന്നവനായി പറയുന്നു. [illegible] [illegible].

43. വിപ്രജാതിസ്വഭാവം= ബ്രാഹ്മണജാതിയുടെ ചാപല്യം. പൌത്രൻ=പുത്രന്റെ പുത്രൻ.

44. ആചാരം=നടപ്പ് (മര്യാദ).

45. സജ്ജനങ്ങൾക്ക്=[illegible], [illegible]സ്വഭാവമെന്നപോലെ മുതലായ ഗുണങ്ങളുള്ളവർക്കൊണ്ട്. ഇവക ചാപല്യത്തെ അവർ [illegible] തോന്നുകയില്ലെങ്കിലും. ഇജ്ജനങ്ങൾക്ക=നമുക്ക്. (വക്താവിന്റെ) [illegible]=കറവ്.

47. വരങ്ങൾ=അനുഗ്രഹങ്ങൾ. പ്രശ്രയം=വിനയം. [illegible] കഴലിണ കയ്യിട്ടു=താങ്കളുടെ പാദങ്ങളെ വന്ദിച്ച്.

50. നിത്യവും=എല്ലായ്പ്പോഴും. ആദരവ്=പ്രീതി.

51. [illegible]=തക്കതായ, ത്വൽകൃപ=അങ്ങയുടെ ദയ.

52. മൽകളിലിനാലക്ക്=എന്റെ ഗൃഹത്തിലേക്ക്. ഇത് ആകാശഭാഷിതമായി പറഞ്ഞതാണ്.

53. ഉദ്ഭ്രമം=ഇളക്കം (൨൦) "ഉദ്ഭ്രാന്ത ഭ്രമ ചാതുര്യം വനപ്പാസമാവനം" എന്നഭിധാനം. വിഭ്രമിക്ക=ഭ്രമിക്ക, തിരിക. ആകുലം=വ്യസനം.

56. താതവിനാശം=അച്ഛന്റെ നാശം. സോദരനാശം=സഹോദരന്മാരുടെ നാശം. തന്റെ വിരഹം=തനിക്കിപ്പോഴുള്ള അവസ്ഥാഭേദം.

57. മേദിനീപാലകന്മാർ=രാജാക്കന്മാർ. വൃത്തം=ചരിത്രം.

58. ഉൾക്കാമ്പ്=മനസ്സ്. ഉന്നം വരുത്ത=വേണ്ടപോലെ.

59. മഹീസുരാചാര്യൻ=ബ്രാഹ്മണനായ ഉപാധ്യായൻ. സ്നാനാദികർമ്മങ്ങൾ=കുളി, ജപം മുതലായ നിത്യാനുഷ്ഠാനങ്ങൾ. ഭോജനശാല=ഊട്ടുപുര.

61. വേഗം കുറച്ചു=മന്ദം മന്ദം. (പോകുന്നനേരം എന്ന ക്രിയയുടെ വിശേഷണം).

62. ദൈവബലം=വിധിവൈഭവം. മനോരഥം=ആഗ്രഹം. കൈകവരുക=കയ്യിൽ വരുക. (സിദ്ധിക്കുക) ക്രിയാസമാസം.

63. ഇഷ്ടവിപ്രവരൻ=ഇഷ്ട ബ്രാഹ്മണൻ. ആശ്രിച്ച്=ആശ്രയിച്ച്. (യകാരലോപം) പ്രതിക്രിയ=പ്രതികാരം (ഇങ്ങോട്ട് ചെയ്ത ദ്രോഹത്തിന്റെ പകവീട്ടുക) ഉഗ്രൻ=ക്രൂരനിശ്ചയൻ.

64. അഗ്രാസനം=മാന്യപീഠം. (പ്രധാനസ്ഥാനം) നിജപുരം=തന്റെ ഗൃഹം.

68. ഭോജനശാലാന്തരേ= (അ. ന. സ. ഏ. വ)=ഊട്ടുപുരയുടെ അകത്ത്. തത്ര=അവിടെ. (അവ്യ) കനിവോട്=ഇവിടെ കനിവെന്നതിന 'ദയ'യെന്ന അർത്ഥം വിവക്ഷിച്ചിട്ടില്ല. 'ഇനിവോട്' എന്നായിരുന്നെങ്കിൽ ശരിയാകുമായിരുന്നു. ഈ ഗ്രന്ഥത്തിൽ അസ്ഥാനങ്ങളിൽ പലേടത്തും 'കനിവ്' പ്രയോഗിച്ചു കാണുന്നുണ്ട്.

69. തളികകൾ=കിണ്ണങ്ങൾ (ഉണ്ണാനുള്ള പാത്രങ്ങൾ).

71. വെള്ളത്തിലെ നരപോലെ=ഈ ഉപമ പാത്രങ്ങളുടെ സംഖ്യാബാഹുല്യത്തെയും, അവയുടെ തിളക്കത്തെയും നിർദ്ദേശീകരിച്ചു ചെയ്യപ്പെട്ടതാകുന്നു. മനിച്ച്=ആദരിച്ച്. പാചകന്മാർ=വെപ്പുകാർ. സന്നമയം=സന്നംകൊണ്ടുള്ളത് (സ്വാദിഷ്ഠമായത്).

73. മാന്യസ്ഥലം=പൂജ്യസ്ഥാനം. ഇത്ഥം—(അവ്യ) ഇങ്ങനെ.

79. കൗടില്യഭൂസുരൻ= കൗടില്യനെന്ന ബ്രാഹ്മണൻ (ഇതു ചാണക്യന്റെ ഒരു പേരാകുന്നു).

80. അഗ്ര്യൻ=ശ്രേഷ്ഠൻ. അല്പവയസ്സ്=വയസ്സു കുറവായിട്ടുള്ളവൻ (ചെറുപ്പക്കാരൻ).

82. വടു=ബ്രാഹ്മണകുമാരൻ (നിന്ദയോടുകൂടി പറയുമ്പോഴാം ബ്രാഹ്മണവടു. മാണവകൻ എന്നു പറയുന്നതു സാധാരണമാണു്. ധൃഷ്ടത=ലജ്ജയില്ലായ്മ.

84. അനാരൂഢശ്മശ്രു=അനാരൂഢമായ (=മുളയ്ക്കാത്ത) ശ്മശ്രു=(മീശ)യോടുകൂടിയവൻ (മീശ കുരുക്കാത്തവൻ). ബ. വ്രീ.

88. ശഠൻ=കപടൻ. തസ്കരൻ=കള്ളൻ. മത്സരൻ=[illegible] ഉഗ്രം=ക്രൂരം.

90. നാലു വേദങ്ങൾ=ഋക്ക്, യജുസ്സ്, സാമം, അഥർവ്വണം. ആറു ശാസ്ത്രങ്ങൾ=ജ്യോതിഷം, കല്പം, നിരുക്തം, ശിക്ഷ, വ്യാകരണം, ഛന്ദസ്സ്. [illegible]=നിഷ്പ്രയാസമായ് അല്ലെങ്കിൽ മറുകരയില്ലാതെ. ദൃഢമായ്=ഉറപ്പായ്. (സംശയംകൂടാതെ).

92. ഗർവ്വിതന്മാർ=അഹങ്കാരമുള്ളവർ. ധിക്ക്=ശകാരം [illegible]

95. രാജഭൃത്യന്മാർ=രാജകിങ്കരന്മാർ.

101. ഘോരം=ഭയങ്കരം. പ്രതിജ്ഞ=ശപഥം. (ആ പ്രതിജ്ഞയുടെ പ്രകാരമെന്ത പറയുന്നു).

102. ഭവ്യൻ=യോഗ്യൻ. പൂജ്യൻ=മാന്യൻ. ധിക്കൃതൻ=നിന്ദിക്കപ്പെട്ടവൻ.

103. ഗൃഹകലനീചർ=രാജമാളികയിൽവച്ചു ഹീനന്മാർ (നികൃഷ്ടന്മാർ). വാഴിച്ചിവിടെ=ഇവിടെ വാഴിച്ച്. ചൂഡം=കുടുമ. കെട്ടുന്നുണ്ട്=ഈ പ്രതിജ്ഞയിൽ ഒരു പ്രാന്ത്യകപ്രയോഗമാണ്. "വഹ്നിയിൽ ചാടി മരിക്കുന്നുണ്ടു ഞാൻ" ഇത്യാദി പ്രയോഗങ്ങൾ നോക്കുക.

105. ക്ഷത്രിയക്ഷുദ്രർ=ക്ഷത്രിയരിൽ അധമന്മാർ.

107. കണ്ഠർ=വികണ്ഠന്മാർ.

108. ക്ഷുൽഗ്ലാനി=വിശപ്പുകൊണ്ടുള്ള ദണ്ണ്. വിവശൻ=തന്റെ വശമില്ലാത്തവൻ. ഭാഷിതം=വചനം. കാമം=യഥേഷ്ടം. (ക്രി. വി)

110. മൌര്യഗൃഹം=ചന്ദ്രഗുപ്തന്റെ ഗൃഹം.

116. ചന്ദ്രഗുപ്തൻതാൻ നിരൂപിച്ചിരുന്നതു="അച്ഛനെയും സോദരന്മാരെയും ചതിയിൽകൊന്ന നന്ദനന്മാരെ മൂലനാശംചെയ്തു പകവീട്ടണം" എന്നുള്ളത്. അന്തരം=വ്യത്യാസം.

117. തൽപദം=അവന്റെ (ചാണക്യന്റെ) പദം.

118. പാരമേകളെ-ഒക്കെ=മേലാൽ ചെയ്യേണ്ട കാര്യങ്ങളെ കുറിച്ചുള്ള നിശ്ചയങ്ങൾ. ഉഗ്രമതി=മഹാബുദ്ധിമാൻ.

122. സബ്രഹ്മചാരി=ഒരുമിച്ചു പഠിച്ചവൻ (സഹപാഠി). ഇന്ദുശർമ്മാ=ഒരു ബ്രാഹ്മണൻ; ബ്രാഹ്മണന്മാരുടേയും ക്ഷത്രിയന്മാരുടേയും പേരുകളുടെ കൂടി ശർമ്മാ എന്നും, വർമ്മാ എന്നും ഉപപദങ്ങൾ ചേർക്കുന്ന നടപ്പുണ്ട്. ഇതുപോലെ വൈശ്യർക്കും ശൂദ്രർക്കും ഗുപ്ത എന്നും ദാസ എന്നും ക്രമവിപര്യയം കൂടാതെ പ്രയോഗിച്ചുവരുന്നു. ദേവശർമ്മ, രാമവർമ്മാ, ചന്ദ്രഗുപ്ത, ശകടദാസ ഇത്യാദി ഉദാഹരണം.

125. ജ്യൗതിഷം=ജ്യോതിസ്സുകളെ സംബന്ധിച്ച ശാസ്ത്രം. ജ്യോതിസ്സുകൾ=ഗ്രഹനക്ഷത്രാദികൾ. ചാതുര്യം=വൈദഗ്ദ്ധ്യം, നൈപുണ്യം.

126. സർവ്വനന്ദാന്വയകുലം=എല്ലാ നന്ദന്മാരുടേയും കുലം. നന്ദന്മാരെയൊക്കെപ്പേരേയും അവരുടെ സന്തതികളേയും എന്നു സാരം.

127. ഉറക്കനം=മനസ്സുറപ്പ്, സ്ഥിരനിശ്ചയം. മുടിയിട്ടുകെട്ടാതെ സൂക്ഷിക്കുക. (മുടി=തലമുടി) എന്നർത്ഥമാണെങ്കിലും പഴനി, ശബരിമല മുതലായ ക്ഷേത്രങ്ങളിലേക്കു പോകുന്നവർ നോമ്പിടുക, മുടികെട്ടുക എന്നു പറയാറുണ്ടല്ലോ. അതുപോലെ എന്തു വൈഷമ്യം നേരിട്ടാലും നന്ദാന്തികാര്യം സാധിച്ചല്ലാതെ മറ്റൊന്നും പ്രവർത്തിക്കയില്ലെന്നുറയ്ക്കുക. ഉപലക്ഷണം=ലാഞ്ഛനം, മറപ്പ്, കൂട.

128. നിസ്പൃഹൻ=യാതൊന്നിലും ആഗ്രഹമില്ലാത്തവൻ. യോഗിവേഷം=വൈരാഗിയുടെ വേഷം. ബൌദ്ധമുനിമതം=ബൌദ്ധമതം.

131. കാംക്ഷ=ആഗ്രഹം. ശ്രാവകത്വം=ശ്രാവക! ഇതി ഏറ്റം എന്ന പരപ്പെടും. 'ശ്രാവക' എന്നു മറ്റുള്ളവരെ വിളിച്ചുകൊണ്ട് ശ്രാവകൻ=കേൾക്കുന്നവൻ. എന്നു ശബ്ദാർത്ഥം. പ്രാവചനികൻ=പഠിച്ചു ധർമ്മ സംഭാഷണത്തോടുകൂടിയവൻ.

. 132. ക്ഷപണകൻ=ബൌദ്ധസന്ന്യാസി.

133. കിമപി=(അവ്യയം) അല്പംപോലും. വചനസംശയം=വചനത്തിൽ സംശയം, കളവിനെപ്പറ്റി സംശയം. കഷ്ടം=കഠിനം. (കഷ്ടമേ).

134. വിപ്രനിരാസം=ബ്രാഹ്മണനെ തള്ളിക്കളക. അവൻ=ആ ബ്രാഹ്മണൻ.

135. വിക്ഷോഭം=കലങ്ങിതം (മനസ്സിടിവ്). മന്ത്രികുലോത്തമൻ=മന്ത്രിശ്രേഷ്ഠൻ.

136. ദീർഘമായ്കണ്ട്=ഈ വക ദുഷ്ടന്മാരുടെ നിമിത്തം പലർക്കും ഉണ്ടായിട്ടുള്ള ദോഷങ്ങളെപ്പറ്റി ദീർഘാലോചനചെയ്ത്. അതിന്=ആ ബ്രാഹ്മണനിരാസംകൊണ്ടു വരാവുന്ന ദോഷനിവാരണത്തിന്.

137. ഉലൂകർ=ഉയിരിനെ ഒടിക്കുന്നവർ (രാക്ഷസന്മാർ). ഒരു

ദ്രോഹകന്മാർ=മാരണകർമ്മക്കാർ. 'ഹിംസാകർമ്മാഭിചാരസ്സ്യാൽ' എന്നഭിധാനം. ക്ഷുദ്രം=അഭിചാരം.

138. നിസ്തരിപ്പാൻ=പരിഹാരംചെയ്തു ശമിപ്പിപ്പാൻ. ഒരു്— എന്നു=ഒരു്—(ഉണ്ടു്) എന്നു്. മാർഗ്ഗം=നിവൃത്തിക്കുള്ള വഴി.

140. ഉണ്ടാംപോൽ-ഇന്നു്-ഒരുത്തൻ-മന്ത്രവാദിയായ്= മന്ത്രവാദിയായ്-ഇന്നു്-ഒരുത്തൻ-ഉണ്ടുപോൽ എന്നന്വയം. 'പോൽ' എന്നതു ലോകശ്രുതിപ്രസിദ്ധിവാചകം. കണ്ടവർക്കു് മടക്കു പ്രവർത്തിച്ചു്= ഓരോ ആവശ്യക്കാർക്കുവേണ്ടി ചെയ്തു്. ശത്രുബാധാദികൾ=ശത്രുക്കളുടെ അഭിചാരം മുതലായ ബാധകൾ.

144. കാലവിളംബനം=കാലതാമസം. അമയപ്പിച്ചു്= അമര അയപ്പിച്ചു്. ഇവിടെ നൂറു് എന്നതു് അലിംഗമാകകൊണ്ടു ദ്വിതീയാപ്രത്യയം പ്രയോഗിച്ചിട്ടില്ല. "തൂമയച്ചിട്ടങ്ങോനിഷ്ഠുരമാനില്ല" ഇത്യാദി നോക്കുക. 'അയപ്പിച്ചു്' എന്ന പ്രയോജകപ്രത്യയം ആവശ്യമുണ്ടായിരുന്നില്ല.

146. ഇത്ഥം=ഇങ്ങനെ (അവ്യ). അമാത്യൻ=മന്ത്രി. രാക്ഷസനെ 'അമാത്യൻ' എന്നും 'അമാത്യരാക്ഷസൻ' എന്നും പറയാറുണ്ടു്. വിനീതൻ=വിനയത്തോടുകൂടിയവൻ. മന്ത്രികൻ=മന്ത്രവാദം അറിയുന്നവൻ.

117. യോഗി=സന്യാസി. കേവലം=മാത്രം. സന്യാസിയായതുകൊണ്ടു ധനം മുതലായ പ്രതിഫലങ്ങളിലിച്ഛയില്ലെന്നു സാരം.

150. ക്ഷപണകൻ=ബുദ്ധസന്യാസി. 'ജൈനോപി ക്ഷപണോ നഗ്നശ്രമണോ ജീവകോ മഷീ' എന്നഭിധാനം. ഈ കഥയിൽ 'മുദ്രാരാക്ഷസ' എന്ന ഈ ഗ്രന്ഥത്തിൽ 'ക്ഷപണകൻ, ജീവസിദ്ധി' എന്നീ രണ്ടു പേരുകളും പലേടത്തും പ്രയോഗിച്ചുകാണുന്നതു പര്യായമാകുന്നു. ചിത്തേ=മനസ്സിൽ.

151. വൈരം=ദ്വേഷം, പരിജനങ്ങൾ=കൂട്ടക്കാർ (വർഗ്ഗക്കാർ) നിരോധിച്ചു് എങ്കിലും ഉറച്ചു് അഥ രാക്ഷസൻ=രാക്ഷസൻ ഏവം (ഇങ്ങനെ) നിശ്ചയിച്ചു=(തീർച്ചയാക്കി) ഉറച്ചു. അഥ=(അവ്യ) പിന്നെ. അവനോടു വിപ്രകാരാദികൾ ഒന്നുമേ വിശ്വസിച്ചു് ഉരചെയ്താൻ (വിശ്വാസമില്ലാത്തവരോടു രാജരഹസ്യങ്ങളൊന്നും മന്ത്രിമാർ പറയുമാറില്ലല്ലോ). പുനഃ=(അവ്യയം) പിന്നെ.

155. ശ്രാവകശ്രേഷ്ഠ!= ശ്രാവകശബ്ദപ്രയോഗത്തെക്കുറിച്ചു മുൻ വിവരിച്ചതു നോക്കുക. തപം=വ്യസനം. ഭീതി=ഭയം. അന്തണർ=ബ്രാഹ്മണർ.

156. എന്തു? (അവ്യയം) നിന്ദാദ്യോതകം. അന്തണർ. എന്തു് ബ്രാഹ്മണരൊക്കെ നിസ്സാരന്മാർ എന്നു സാരം. അഹോ=(അവ്യയം) ആശ്ചര്യം,

അറ ലെ ബോധ്യപ്പെടുന്നതാണ് എന്നേ. ദുർബ്ബല ന്മാർ=ബല മില്ലാത്തവർ. ശ ത്രുക്കൾ=അധികാരികൾ. കണ്ണുമില്ല പാടവുമില്ല പറഞ്ഞാൽ മെയ്യു മില്ല.

157. മൂഢരിൽ ഉണ്മാൻ അറിവില്ലാത്തവർ=മഹാസമർത്ഥന്മാർ. അതിൽ=അവരിൽ. ദിവസം കഴിപ്പാൻ=ആഹാരാദികൾ സമ്പാദിപ്പാൻ. അതുകൊണ്ട്=ബ്രാഹ്മണരുടെ ഔചിത്യാദികൾകൊണ്ട്.

159. ഒരു ജ്ഞാനി=ജ്ഞാനി മതിയാകും. (ഒട്ട്=ശക്തൻ) ഫലിച്ചില്ല=ബോധിപ്പിച്ചില്ല. മറിച്ച്=ആക്ഷേപിച്ച്.

162. തെളിയിച്ചു=സമർത്ഥിപ്പിച്ചു. പ്രതിവാദികൾ=തർക്കക്കാർ. ജയഭേരി.

165. തജ്ഞാനം=അവരുടെ ജ്ഞാനം. വിജ്ഞാനവാൻ=രോഗം അറിയുന്നവർ.

167. ബ്രാഹ്മണസമൂഹ സഭ്യ=ബ്രാഹ്മണസമാജം. (മുഴ്) സൽകർമ്മാദികൊണ്ട് പുണ്യം ചെയ്തു ആചാരത്തിലും മറ്റും തെളിവുള്ള നം ബ്രാഹ്മണരെല്ലാം രാജ വിദ്യാധികളായിരിക്കുന്ന ഉള്ള വ്യക്തികളാണ് ഇങ്ങനെ ചെയ്തുകൂടുന്ന വിചാരിക്കണം.

170. അസംഖ്യം=(ക്രി. വി). കണക്കില്ലാതെ. (ന. ഒ. ബഹു വ്രീഹി)

171. മംഗലകരന്തി=നല്ല വേഷ.

172. കിമ്പ്=സംശയം. പൊന്നും പണവും തന്നാലും കിട്ടുകാ തെ ഭിക്ഷയാചിച്ച് ഞങ്ങൾക്കുമറിയുകയില്ലെന്ന്. "സമരഭാഷ്യകാര നാഥ." എന്ന യോഗിധർമ്മത്തെ അഭിനയിക്കയാകുന്നു. ഇങ്ങനെയുള്ള ബ്രാഹ്മണർ ലോകാനുഗ്രഹം ചെയ്യണമെന്നല്ലാതെ ധനം സമ്പാദിക്ക ണമെന്ന് ആഗ്രഹമില്ലെന്ന മറവുള്ളവർ ധരിക്കുകയും, അനുകൂലം എല്ലാവ ർക്കും തന്നിൽ വിശ്വാസം ജനിക്കുകയും ചെയ്യുമെന്നും ആശയം ആലോചി ച്ചിരിക്കുന്നു. അതുതന്നെ താഴെ പറയുന്നു.

176. ലക്ഷണം=ജ്യോതിശ്ശാസ്ത്രപ്രകാരമുള്ള ശുഭാശുഭനിമിത്തം. ആകാ=നല്ലതല്ല. ('ഇല്ല മിത്രമേ') എന്ന ഉപായംതന്നെ.

180. പുണ്യപുരം=കസുമപുരം. വർത്തമാനത്യം= വർത്തമാനമെന്ന പോലുള്ളത്.

181. ഗ്രാമേ=(അ. പു. സ. ഏ) ഗ്രാമത്തിൽ.

184. ഗൂഢപ്രയോഗങ്ങൾ= ആലോചനകൾ. ശോധകശോ ധൻ=ചാരന്മാർ.

187. ജീവിതം=ജന്മം.

188. ധാർമ്മികചെയ്യന്ന് (അവ്യ).

189. അയൽനാട്ടുവാഴി=അടുത്ത നാടിനെ ഭരിക്കുന്നവൻ.

190. വീര്യവാൻ=പരാക്രമമുള്ളവൻ. കിരാതാധിനാഥൻ=കാട്ടാള രാജാവു്.

191. പാവനമാനസൻ=ശുദ്ധമായ മനസ്സോടുകൂടിയവൻ (ബ. വ്രീ). പൈതൃകാർത്ഥം=പൈതൃകം(അച്ഛന്റേതു്) ആയ. അർത്ഥം(ധനം). മിത്രം=ബന്ധു.

192. വശീകരിക്കുക=സ്വാധീനമാക്കുക. (ഇതു ചന്ദ്രഗുപ്തന്റെ 'സ്വഫല്ലാഭം' എന്ന നീതിസാമർത്ഥ്യം)

ഇനി ചാണക്യന്റെ കഥയെ തുടരുന്നു.

195. മ്ലേച്ഛാധിനാഥൻ=മ്ലേച്ഛദേശത്തിലെ രാജാവു്. ("പ്രത്യന്തോ മ്ലേച്ഛദേശഃസ്യാൽ") എന്നു് അമരകോശംകൊണ്ടു ഭാരതഖണ്ഡത്തിന്റെ പുറത്തുള്ള രാജ്യമെന്നു വിചാരിക്കാം.

ചാണക്യന്റെ "സന്ധി" എന്ന നയപ്രയോഗം.

197. മ്ലേച്ഛകുലശേഖരൻ=മ്ലേച്ഛവംശത്തിലെ നായകൻ. വീരശിഖാമണി=വീരന്മാരിൽ ശ്രേഷ്ഠൻ സ്വച്ഛമതി=നിർമ്മലമായ മനസ്സോടുകൂടിയവൻ. (ബ. വ്രീ).

198. നന്ദനാമാങ്കിതന്മാർ=നന്ദന്മാർ എന്നു പേരുള്ളവർ. മന്ദമതികൾ=ബുദ്ധിഹീനന്മാർ.

199. ധിക്രിയ=അപമാനം. കുപിതൻ=ക്രുദ്ധൻ. അക്കുലം=നന്ദവംശം, മൌര്യൻ=ചന്ദ്രഗുപ്തൻ.

202. കമ്പം=ഇളക്കം (ഭയം)

203. നാട്ടാലൊരർദ്ധം=നാട്ടിൽ പകുതി. (സപ്തമ്യർത്ഥത്തിൽ തൃതീയ; പഴയപ്രയോഗം) "പത്താലൊന്നുകളഞ്ഞിട്ടു തരാമെന്നതു പൊയക്കക" ഇത്യാദി നോക്കുക.

204. സന്ധിച്ചുകൂട്ടംമന്നോരോധമൊക്കവേ—(എന്റെ) എന്നു വാക്യപൂരണം

205. ഭാസുരം=തെളിവുള്ളതു് (സ്പഷ്ടം)

206. തമ്പി=അനുജൻ.

207. മലയകേതുപ്രമുഖന്മാർ=മലയകേതു മുതലായവർ.

208. ചിത്തം ചേർത്തു്=മനസ്സു യോജിച്ചു്.

209. നീതിമാൻ=നീതിശാസ്ത്രം അറിയുന്നവൻ.

211. ഇല്ലൻ=നിസ്സാരൻ, മുരാപൌത്രൻ=ചന്ദ്രഗുപ്തൻ.

212. മന്ത്രിപദം=മന്ത്രിസ്ഥാനം. മ്ലേച്ഛപതികൾ=മ്ലേച്ഛരാജാക്കന്മാർ.

213. പർവ്വതമന്നർ=പർവ്വതപ്രദേശത്തിലെ രാജാക്കന്മാർ.

218. പഞ്ചസേനാധിപന്മാർ=അഞ്ചു പടനായകന്മാർ. സിന്ധുനിവാസികരും=സിന്ധുദേശത്തിൽ വസിക്കുന്നവർ. ശകന്മാർ=ശാലിവാഹനൻ എന്ന പ്രസിദ്ധനായ രാജാവിന്റെ പരമ്പരയിലുള്ള ഒരു ജാതിക്കാർ.

219. പാരസീകന്മാർ=പാരസീകം (പേർഷ്യ) എന്ന ദേശത്തിലുള്ളവർ (പാഴ്സികൾ). യവനഗണങ്ങൾ=യവനന്മാരുടെ (ഗ്രീക്കുരാജ്യത്തിലെ ജനങ്ങളുടെ) കൂട്ടം.

220. ശംഖശൃംഗമൃദംഗാദിവാദ്യം=പെരുമ്പറ, കൊമ്പു, മൃദംഗം മുതലായ വാദ്യം. (ദ്വന്ദ്വൻ+ബ. വ്രീ). വെക്കം=വേഗം. ധരിത്രി=ഭൂമി.

224 ചാണക്യചാരന്മാർ= ചാണക്യന്റെ ചാരന്മാർ. ചാരന്മാർ=ഗൂഢമായി നടന്നു സർവ്വവൃത്താന്തമറിയുന്ന കിങ്കരന്മാർ

225. നന്ദസേനാധിപന്മാർ= നന്ദരാജാക്കന്മാരുടെ പടനായകന്മാർ. (ഇതു ചാണക്യന്റെ 'ഭേദം' എന്ന ഉപായം) രഹസ്യം=ഗൂഢം. പ്രത്യേകം=ഓരോരുത്തരോടായി.

226. ആഷാഢശുക്ലപക്ഷാദിക്ക്=ആഷാഢമാസ (കർക്കടക)ത്തിലെ വെളുത്ത പക്ഷത്തിന്റെ ആദ്യത്തെ ദിവസത്തിൽ. ഉഷസ്സിന്ന്=വെളുപ്പിന്ന്. കലവറേ=ചോറ്റുപ്പുരനാം. (അ. പു. സ. ഏ) റിപുജനം=ശത്രുക്കൾ.

229. കലിദോഷം=ഗ്രഹപ്പിഴ. ഏലാതെ=ഏല്ക്കാതെ. (ശത്രുക്കളെതിരിടാതെ).

232. ഘോഷംകൊള്ളുക=പ്രസിദ്ധമാവുക.

235. ലക്ഷണക്കാരൻ=ലക്ഷണം അറിയുന്നവൻ, (ജ്യോതിഷക്കാരൻ). ഓരോരോരുത്തരും ഉണ്ടെന്നു പറഞ്ഞു=മന്ത്രിമാരോടോ രാജാവിനോടോ പറഞ്ഞ് അവധിയാക്കി എന്നു സാരം. ഘോരതരം=അതിഭയങ്കരം.

240. പൈത്ര്യം=പിതാവിനെ സംബന്ധിച്ചത്. (ഇതു 'ദാനം' എന്ന ഉപായമാകുന്നു).

244. ആമോദർ=ആകംവന്നു.

247. മറ്റപ്പുറമേ=തെക്കും, പടിഞ്ഞാറും ഭാഗങ്ങളിൽകൂടി.

249. യുദ്ധസന്നദ്ധർ=പോരിന്നൊരുങ്ങിയവർ. മതിവീര്യം=ബുദ്ധിശക്തി.

254. അന്തരാ=മനസ്സിൽ, (അവ്യ) ക്ഷുബ്ധൻ=ക്രുദ്ധൻ

255. ദക്ഷിണഗോപുരത്തൂടെ=തെക്കേ ഗോപുരത്തിൽകൂടി. കിരാതാധിനാഥൻ=കാട്ടാളരാജാവ്.

257. അൎണ്ണവം=സമുദ്രം

258. വീരമകുടമണികൾ=വീരന്മാരുടെ കിരീടത്തിലെ രത്നങ്ങൾ=(മഹാവീരന്മാർ).

259. കുംഭം=മസ്തകം. കുംഭിവരന്മാർ=വലിയ ആനകൾ.

261. തെളികെക്കടഞ്ഞ ചക്രങ്ങൾ=ചാണക്കവല്ല നിറവും മൂർച്ചയുമുണ്ടാക്കിട്ടുള്ള ചക്രങ്ങൾ. ചവളം=ഒരുമാതിരി ചാട്ടകുന്തം.

262 തോമരം=ഇരിമ്പുപാര. പട്ടസം=തലയ്ക്കു് അടിക്കാൻ നന്നായിട്ടുള്ള ഒരായുധം.

263. ശതഘ്നികൾ=മുൾത്തടികൾ. (ഒരടിക്ക് അനേകംപേരെ കൊല്ലുന്നതായ ഒരായുധം. ഇതു് ആനകൾക്ക ധരിക്കത്തക്ക ഒരായുധമായിട്ടാണ ഭാരതയുദ്ധത്തിലും മററും വൎണ്ണിച്ചുകാണുന്നതു്.) നിസ്ത്രിംശം=കഠിനം. മുസലം=ഇരുമ്പുലക്ക. ശക്തികൾ=വേലുകൾ.

264 ശസ്ത്രങ്ങൾ=ആയുധങ്ങൾ. സന്നദ്ധർ=ഒരുങ്ങിയവർ

265. ചട്ട=യുദ്ധത്തിൽ ശത്രുക്കളുടെ ആയുധം ഏല്ക്കാതിരിക്കാനായിട്ടു് ഉണ്ടാക്കുന്ന കുപ്പായം. ധൂൎത്തർ=ക്രൂരന്മാർ. പത്തിവരന്മാർ=കാലാൾത്തലവന്മാർ.

268. ഉത്തരഗോപുരം=വടക്കെ കോട്ടവാതിൽ.

270. ബദ്ധസന്നാഹൻ=ബദ്ധം (കെട്ടപ്പെട്ടതു്) ആയ സന്നാഹം (കവചം) ത്തോടുകൂടിയവൻ "കവചാശ്ശൎമ്മാദംസനച സന്നാഹോ പടഹാപിച" എന്നഭിധാനം.

272. മന്ത്രശാലാന്തരാളം=മന്ത്രശാലയുടെ ഉൾഭാഗം.

274. രാജപുത്രതാ=രാജാവിന്റെ പുത്രൻ എന്ന അവസ്ഥ. രാജ്യൈകദേശം=രാജ്യത്തിന്റെ ഒരു ഭാഗം.

276. ഇത്ഥം=ഇങ്ങനെ. (അവ്യ) പാപമതി=ദുൎബ്ബുദ്ധി.

278. പരുഷങ്ങൾ=ക്രൂരവചനങ്ങൾ.

282. പാണ്ഡുതനൂജനൃപാലബലങ്ങൾ=പാണ്ഡുരാജാവിന്റെയും നരരാജാക്കന്മാരുടെയും സൈന്യങ്ങൾ.

285. അഭ്യാസം=പഠിപ്പ്. പിൽപ്പാട്=പിന്നാക്കം. പിൻപെട്ടു=പിൻമടങ്ങു്.

289. കമക്ക=പ്രഹരിക്ക. നാശനം=മരണം. ചാപങ്ങൾ=വില്ലുകൾ. മലയ്ക്കുക=മലപോലെയാവുക (വീൎക്കുക).

292. തട്ടകെട്ട്=തറകെട്ട്. പട്ടികിടക്കുക=പടിഞ്ഞുകിടക്കുക. ക്രുദ്ധ്യ=ക്രുദ്ധനായി.

294. "ഘോരം പര"=യുദ്ധം. ഭയങ്കരം (തന്നെ) സംഗരം=യുദ്ധം.

296. അന്തകാവാസം=അന്തകന്റെ ആവാസം (ആലയം)

297. ചീരുന്ന=പൊരുന്ന. (ചീഡ=മനഃകരണശല്യം).

298. നിർവ്വിചാരന്മാർ=ആലോചനയില്ലാത്തവർ.

314. കെട്ട്=തോറവ്. ആകലപ്പെടുക=വ്യസനിക്കുക.

317. ശോകേന=(തൃതീയ)ദുഃഖത്തോടെ.

318. അന്തഃപുരം=രാജധാനിയുടെ ഉൾഭാഗം.

327. ചാണക്യശാസനം=ചാണക്യന്റെ കല്പന. പുറമെ= പുറവം.

329. സൈന്യബലം=സൈന്യത്തിന്റെ ശക്തി.

333. അരാജകം=രാജാവില്ലാത്തത്.

339. ഇവ്=ഇവിടെ (എനിക്ക് എന്ന സമം). പൌരജനം=നഗരവാസികൾ.

343. മന്ത്രിക്കുക=ആരും അറിയാതെ ആലോചിക്കുക. മന്ത്രഫലം=ആലോചനയുടെ ഫലം.

348. ഉദയങ്ങൾ=ജയം പ്രാപിപ്പാനുള്ള മാർഗ്ഗങ്ങൾ.

349. തപോവനം=തപസ്സുചെയ്യുന്നുള്ള കാട്.

351. ആനന്ദമോദം= (ക്രി. വി.) സന്തോഷത്തോടുകൂടി.

352. തമ്മിലിടഞ്ഞ്=തമ്മിൽ വ്യസനത്തോടുകൂടി. ചാണക്യകല്പിതം=ചാണക്യന്റെ കല്പന. ആവാ്-ഇല്ല-എന്ന-കല്പിച്ച്=ചെയ്യാതെ തരമില്ല എന്നുറച്ച്.

356. ഉർവ്വീദേവകുലോത്തമൻ=ബ്രാഹ്മണശ്രേഷ്ഠൻ (ഉർവ്വി=ഭൂമി).

357. അവൻതർക്കങ്ങൾ=അവന്റെ ആലോചനകൾ. അഥ=(അവ്യയം) പിന്നെ. "പാർത്താൽ"—എന്നുമുതൽ. "മന്നിവൻകാക്കൽ വീണ്ടീടുമല്ലോ ദുഃഖം" എന്നുവരെ ചാണക്യന്റെ വിചാരം. ഈ വിചാരത്തിൽനിന്ന് അമാത്യരാക്ഷസന്റെ ബുദ്ധിശക്തി, സ്വാമിഭക്തി, നീതിനൈപുണ്യം മുതലായ ഗുണങ്ങളും, അതുനിമിത്തം ചാണക്യനു രാക്ഷസനമാത്യനെക്കുറിച്ചുള്ള ബഹുമാനവും വ്യക്തമാകുന്നു.

359. പാർത്താൽ=ആലോചിച്ചാൽ, ഇവൻ=പർവ്വതരാജൻ. മഹാബലൻ=വളരെ സൈന്യശക്തിയുള്ളവൻ.

361. ബാധിക്കുക=ഉപദ്രവിക്കുക. നീതിബലംകൊണ്ടു=(സൈന്യബലംകൊണ്ടല്ല.) എന്ന ഭാവം.

362. വധ്യൻ=കൊല്ലപ്പെടേണ്ടവൻ. മന്ദം=പതുക്കെ (കാലക്രമത്തിൽ).

366. മനോരഥം=ആഗ്രഹം. (രാക്ഷസാമാത്യനെ വശത്താക്കുക.) കൊല്ലുക=കൊല്ലുക+ഏ=കൊല്ലുകതന്നെ.

375 സത്യവ്രതൻ=സത്യനിഷ്ഠയുള്ളവൻ. നിജസത്യം=തന്റെ സത്യം (നന്ദവംശവിനാശം ചെയ്യുന്നതാണെന്നുള്ള സത്യം.

377. അനുസ്വയം= (അ. സ്ത്രീ. ഉ. ഏ. വ.) അനുഗ്രഹത്തോടുകൂടി.

രണ്ടാംപാദംകഴിഞ്ഞു.

മൂന്നാംപാദം.

(കേകാവൃത്തം)

1. ഇതം=ഹിതം "പാരാവാരത്ത എന്നുമുതൽ—ചാരകനീ" എന്നവരെ തത്തയോടുള്ള അപേക്ഷ.

8. നിരസന്മാർ=അറിവില്ലാത്തവർ. സരസന്മാർ=അറിവുള്ളവർ.

10. തിരസ്സുക=മടിക്കുക.

11. നന്ദരാജൻ=സർവ്വാർത്ഥസിദ്ധി.

13. മന്ത്രമണ്ഡപം=കാര്യവിചാരസ്ഥലം.

14. അവർകളോട്=ചന്ദ്രഗുപ്താദികളോട്.

15. പഞ്ചത്വം=മരണം

18. മാനശോകാദികൾ=മാനം ദുഃഖം മുതലായവ. (ബഹുവ്രീഹി) ദീനൻ=പരവശൻ.

24. മോഹം=അറിവില്ലായ്മ.

26. സാക്ഷാൽ= (അവ്യ) പരമാർത്ഥമായിട്ട്.

27. മന്നിടസുരവരൻ=ബ്രാഹ്മണശ്രേഷ്ഠൻ.

23. വ്യാജം=കളവ്.

29. പ്രയോഗം=ഉപായം. ചന്തമായ്=ഭംഗിയായ്, അനുസരിച്ച്=സമ്മതിച്ച്. (അനുനയിച്ച്)

32. മനസ്സത്തോടുകൂടി=ആലോചനയോടുകൂടി.

33. ഗാഢമത്സരം=ഉറച്ചവൈരം.

34. ഹസ്തിപൻ= ആനക്കാരൻ. ശില്പി= ചിത്രപ്പണിക്കാരൻ. യന്ത്രജ്ഞന്മാർ=യന്ത്രപ്രയോഗം ചെയ്യുന്നവർ.

35. രാക്ഷസപ്രയുക്തന്മാർ=രാക്ഷസനാൽ നിയോഗിക്കപ്പെട്ടവർ.

38. ഭൃത്യർ=ഭൃത്യവരന്മർ.

35. പാപമാനസൻ=ദുർബ്ബുദ്ധി. (ബ. വ്രീ.) ബഹുവ്രീഹിസമാസം മന്ത്രപ്രയം.

43. അമാത്യൻ=അമാത്യരാക്ഷസൻ.

45. താപസവേഷം=താപസന്മാരാൽ കെട്ടപ്പെടുന്നത്.

46. സിദ്ധിപെടുക=മരിക്കുക.

47. ബന്ധുരക്ഷിപ്യശങ്കകൊണ്ട്=താനും ചന്ദ്രഗുപ്തനും തമ്മിൽ കുറ്റകേളിന് ഇളക്കംവന്നെങ്കിലോ എന്നുള്ള സംശയത്തിന്മേൽ, അതിന്=സർവ്വാർത്ഥസിദ്ധിയുടെ മരണത്തിന്.

48. സർവ്വകാംക്ഷിതങ്ങൾ=എല്ലാ ആഗ്രഹങ്ങളും (ചന്ദ്രഗുപ്തനെ കൊന്ന് സർവ്വാർത്ഥസിദ്ധിയെ രാജാവാക്കി വാഴിക്കണമെന്നുള്ള ആഗ്രഹം.)

49. ക്രൂരൻ=തീക്ഷ്ണൻ.

51. പാർവ്വതേശഭാവത്തെ= പർവ്വതകരാജാവിന്റെ അഭിപ്രായത്തെ.

53. ചിത്രം=ആശ്ചര്യം. നന്ദരാജാക്കന്മാരെ കൊൽവാൻ ചന്ദ്രഗുപ്തന്റെ സഹായിയായിരുന്ന പർവ്വതകൻ രാക്ഷസാമാത്യന്റെ ശത്രുവാണ്; എങ്കിലും ചന്ദ്രഗുപ്തനോടെന്നപോലെ പർവ്വതകനോടു രാക്ഷസനു പൂർവ്വവൈരമില്ലാത്തതിനാൽ ഇപ്പോഴും രാക്ഷസനു പർവ്വതകൻ വളരെ പ്രിയനാണ്.

56. തൽപുത്രൻ=അവന്റെ പുത്രൻ (മലയകേതു). ഉന്നതൻ=പ്രബലൻ. തൽഭ്രാതാവ്=പർവ്വതകന്റെ സഹോദരൻ. ഇവിടെ ഒരു ശത്രുവിനെ നശിപ്പിക്കുവാൻ അയാളുടെ ബന്ധുവായിരുന്ന വേറെ ഒരു പ്രബലനെ ശത്രുവാക്കി അയാളും താനും തമ്മിൽ സന്ധിചെയ്യുന്നതിനാൽ ഭേദമെന്ന ഉപായവും സന്ധിയെന്ന നയവും വ്യക്തമാകുന്നു.

58. സ്വാമിവധത്തിന്=നന്ദവധത്തിന്. നിർമ്മരിയാദി=മര്യാദയില്ലാത്തവൻ. മര്യാദ=കാര്യാകാര്യങ്ങളുടെ ഒരു അതിര്=(നിയമം). 'മരിയാദ' എന്നതു 'മര്യാദ' എന്നതിന്റെ തത്ഭവരൂപമാണ്; എന്നാൽ 'നിർമ്മരിയാദി' എന്ന പ്രയോഗത്തിനു ഗതി കല്പിക്കുവാൻ വഴി കാണുന്നില്ല. ഈ പ്രയോഗം ഇതിൽ വളരെ അധികം കാണുന്നുണ്ട്.

62. അഭിചാരകർമ്മം= മാരണകർമ്മം. നിഗൂഢമായ്=ആരുമറിയാതെ. നാഗന്മാർ=മന്ത്രമുട്ടക്കാരായവർ ഇങ്ങനെയുള്ള കർമ്മങ്ങൾ മന്ത്രശാസ്ത്രത്തിൽ പറഞ്ഞുകാണുന്നു.

64. ഹേമകന്ദം=ഹേമമേഖലി. കൈവെള്ളപിടി=ഇല്ലപോലെയുള്ള ആകൃതിയോടുകൂടിയവൾ. (ബ. വ്രീ.) ആയതനവിശാലചനം= നീളമുള്ള കണ്ണുകളോടുകൂടിയവൾ. സുന്ദരി (ബ. വ്രീ)

65. ജനകീദേവി=സീത. ഉന്മദിതാ=പ്രമത്തയായവൾ.

ധന്യശീലാ=നല്ല ശീലത്തോടു കൂടിയവൾ. (ബ. വ്രീ) അതിസുന്ദരാംഗി=വളരെ സുന്ദരി. (ബ. വ്രീ)

68. മാനിനീമണി=സ്ത്രീരത്നം.

69. ആലിംഗനം=ആശ്ലേഷം.

71. ക്ഷ്മാപാലൻ=പാർത്ഥിവൻ. നിശ്ചയമതി= മനസ്സുറപ്പുള്ളവൻ (ബ. വ്രീ)

72. മാൽ-ഇയന്ന്=വ്യസനത്തോടുകൂടി.

73. മോദം=സന്തോഷം.

74. ചന്ദ്രബിംബമുഖി= ചന്ദ്രബിംബംപോലെ മനോഹരമായ മുഖത്തോടുകൂടിയവൾ. (ബ. വ്രീ) വിലാസിനി=സ്ത്രീ. വിലാസമുള്ളവൾ എന്ന് അവയവാർത്ഥം.

76. സർവ്വമോഹനരൂപാ=എല്ലാവരെയും മോഹിപ്പിക്കുന്ന രൂപമുള്ളവൾ. (ബ. വ്രീ.)

77. ഏണാക്ഷി=മാനിന്റെ കണ്ണുപോലെയുള്ള കണ്ണുകളോടുകൂടിയവൾ. (ബ. വ്രീ.)

78. വിചക്ഷണാ=വിചക്ഷണയായ സ്ത്രീ.

79 കാർകുഴലി=നല്ല തലമുടിയുള്ളവൾ. (ബ. വ്രീ) തണ്ടലർബാണം=തണ്ടലർ (താമരപ്പൂവ്) ആകുന്ന ബാണം. താമരപ്പൂവ് കാമദേവന്റെ ബാണമാകകൊണ്ട് 'തണ്ടലർ ബാണം' എന്നതിനു 'കാമബാണം' എന്ന് അർത്ഥം കിട്ടണമെന്നായിരിക്കും കവി വിവക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നതു്. അങ്ങനെ അർത്ഥം കിട്ടണമെങ്കിൽ 'തണ്ടലർ ബാണബാണം' എന്നു പ്രയോഗിക്കേണ്ടതാണ്. മറ്റു അബദ്ധമല്ലെങ്കിലും ക്ലിഷ്ടമാണ്.

80. സസ്മിതം=പുഞ്ചിരിയോടുകൂടിയതു. (ബ. വ്രീ) മുഖപത്മം=മുഖം (ആരോപരൂപകം)

81. ശയനമന്ദിരം=കിടപ്പുമുറി.

83. കുലമന്ത്രി=കുലത്തിലെ (വംശത്തിലെ) മന്ത്രി.

89. നീതിയിൽ=ന്യായമായി. സമക്ഷത്തു്=മറവില്ലാതെ മുമ്പിൽ (പ്രത്യക്ഷമായി) മന്ത്രികുലസത്തമൻ=മന്ത്രിശ്രേഷ്ഠൻ.

90. തക്കം=തരം.

92. പാരമ്പര്യം=കാരണവതാരം. വാർകുഴലി=വാർകുഴലായ (ചുരുണ്ട) മഴക്കാറുപോലുള്ള കുഴലോടുകൂടിയവൾ. (ബ. വ്രീ.)

94. യാമം=രാവ്

96. മൂല്യം=വസ്തു. പ്രാണസ്നേഹം= പ്രാണനെപ്പോലെ സ്നേഹം. (ധർമ്മാധർമ്മങ്ങൾക്ക് അഭേദ്യവ്യാപാരം)

97. വൎത്തകൻ=ധനവാൻ (മുതലാളി). കൎമ്മം=തൊഴിൽ.

101. നിഗൂഢം=ഏറ്റവും രഹസ്യം.

104. ഹാനി=നാശം.

103. ലോകരഞ്ജനം=ജനങ്ങൾക്കുള്ള ഇണക്കം. ഭേദിപ്പിക്ക=പിരിപ്പിക്കുക.

105. ജീവകം=ക്ഷപണകൻ.

106 കുണപം=ശവം. വാരിജമിഴിയാൾ=വാരിജം(താമരപ്പൂവ്) പോലെയുള്ള മിഴിയോടുകൂടിയവൾ=സ്ത്രീ (ബ. വ്രീ)

107 മ്ലേച്ഛജനം=മ്ലേച്ഛ(പൎവ്വതക)ന്റെ ജനം. പൌരന്മാർ=പട്ടണവാസികൾ,

109. ശോകരോഷാദികൾ=ശോകം (ദുഃഖം) രോഷം (കോപം) മുതലായവ. ബന്ധുക്ഷയത്തെക്കുറിച്ചു ശോകം; ശത്രുവായ രാക്ഷസന്റെ പേരിൽ രോഷം, ഭാവിച്ചില്ല=നടിച്ചില്ല (വാസ്തവത്തിലില്ലെന്ന സാരം).

110. രാജനിഗ്രഹം=രാജാവിന്റെ (പൎവ്വതകന്റെ) വധം. മന്ത്രികുലനീചൻ=മന്ത്രിവൎഗ്ഗത്തിൽവച്ച് നിന്ദ്യൻ.

111. ഭടന്മാർ=കിങ്കരന്മാർ.

112. ശൂന്യം=നിൎജ്ജനം (ഒഴിഞ്ഞുകിടക്കുന്നത്).

113. ഘോഷണവും—കേട്ടു=പ്രസിദ്ധമായി.

114. നയഗുണം=നീതികൌശലം. വിഷ്ണുഗുപ്തൻ=ചാണക്യൻ

116. ഉദ്യോഗിക്കുക=ഉത്സാഹിക്കുക.

119. സൎവ്വത്ര=(അവ്യയം) എല്ലായിടത്തും.

120. ഭേദിപ്പിക്കുക=അകറ്റുക.

122. ഭാഗധേയം=ഭാഗ്യം. കല്പിച്ചു=നിശ്ചയിച്ചു. സചിവൻ=മന്ത്രി.

124. നിശ്ശേഷഗുണനിധി=സകല ഗുണങ്ങളുമുള്ളവൻ.

126. സൎവ്വദാ= (അവ്യ)എപ്പോഴും,

128 പഥ്യം=ഹിതം.

131. ധൃഷ്ടൻ=ഉദ്ധതൻ.

132. വ്യാജം=കളവ് (ചതി)

133. ഉഗ്രരോഷകൻ= ഉഗ്രമായ കോപത്തോടുകൂടിയവൻ, (ബ. വ്രീ)

134. ഭൎത്സനംകൊള്ളുക=ഉറക്കെ പറയുക,

135. കൎമ്മം=വ്യാപാരം,

137. കശ്മലം=അപകടം

139. അസ്ഥാനകാരങ്ങൾ=വിസ്മിതങ്ങൾ,

141 പ്രേതകൃത്യങ്ങൾ=മരിച്ചവനെ ഉദ്ദേശിച്ചുള്ള കർമ്മങ്ങൾ; (അസ്ഥിസഞ്ചയനാദി ശേഷക്രിയകൾ എന്നു സാരം.) പ്രാതിരാതനം=പ്രാതിരാവായ സമയം. (രാ=രാവ്. വകാരലോപം) കർമ്മധാരയൻ.

142. ചാതുര്യം=ശേഷി.

143. മതം=അനുവാദം.

147. ശത്രുശേഷം=ശത്രുക്കളുടെ ശേഷം. ശത്രുക്കളിൽ ഏതാനും പേരെ നിഗ്രഹിച്ചിട്ട് ഏതാനും ചിലരെ നിഗ്രഹിക്കാതെ വിട്ടുകളയുന്നതു നീതിശാസ്ത്രവിരുദ്ധമാകുന്നു.

150. പുഷ്പപത്തനം=കുസുമപുരം.

156. മൌഢ്യനാംപശുവിനെ= നിസ്സാരത്വംകൊണ്ടു പശുപ്രായനായി ഗണിച്ചു പറയുന്നതാകുന്നു.

159. പ്രതിജ്ഞ=ശപഥം.

161. ദ്വീപങ്ങൾ=ദ്വീപുകൾ. (സമുദ്രമദ്ധ്യത്തിലുള്ള കരകൾ).

162 ശത്രുഭേദം= ശത്രുക്കളായ ചന്ദ്രഗുപ്തചാണക്യന്മാരെ തമ്മിൽ തെറ്റിക്കുക.

163. രഞ്ജിപ്പിക്ക=ഇണക്കുക.

165. നിശ്ചലഹൃദയൻ=മനസ്സുറപ്പുള്ളവൻ. (ബ. വ്രീ)

166. യുദ്ധോദ്യോഗം=യുദ്ധത്തിനുള്ള ഒരുക്കം.

169 മാനവകുലശ്രേഷ്ഠൻ= മനുഷ്യവർഗ്ഗത്തിൽ തലവൻ (രാജാവ്.)

170. പുഷ്പമന്ദിരപ്രവേശം=കുസുമപുരത്തിലെ രാജധാനിയിൽ പ്രവേശിക്കുക. ശത്രുനിഗ്രഹം കഴിഞ്ഞാലും ഉടനെ ശത്രുവിന്റെ തലസ്ഥാനത്തിൽ പ്രവേശിക്കുന്നതു് അപകടമാണെന്നു നീതിശാസ്ത്രസിദ്ധാന്തമുള്ളതിനാൽ ചാണക്യൻ ചന്ദ്രഗുപ്തനെ ഇതുവരെ പട്ടണപ്രവേശം ചെയ്യിച്ചിട്ടില്ല. ശില്പികൾ=കരകൌശലക്കാർ. രാജധാനിയുടെ അറ്റകുറ്റങ്ങൾ തീർത്തു് അലങ്കരിക്കുന്നവർ.

171. നന്ദമന്ദിരപ്രവേശം= നന്ദന്മാരുടെ രാജധാനിയിൽ കയറുക.

173. തോരണം=ഗോപുരദ്വാരത്തിന്റെ പുറത്തു കമാനാകൃതിയിൽ ഉണ്ടാക്കുന്ന അലങ്കാരവിശേഷം. "തോരണോസ്ത്രീ ബഹിർദ്വാരം" എന്ന് അഭിധാനം. ചാരു=മനോഹരം,

174. ഗോപുരം=കോട്ടപ്പടിവാതിൽ 'പുരദ്വാരന്തുഗോപുരം' എന്ന് അഭിധാനം. വാപികൾ=കുളങ്ങൾ. കൂപങ്ങൾ=കിണറുകൾ. നിഷ്പങ്കം=അഴുക്കില്ലാത്തതു്. ശത്രുക്കൾ ജലാശയങ്ങളിൽ വിഷംകലക്കും. അതിനെ പരിഹരിക്കണം.

176. സൂത്രധാരന്മാർ=ശില്പികൾ.

177. കാഞ്ചനതോരണം=സ്വർണ്ണമയമായ തോരണം. ഛായാലം=ചിത്രം (സംശയം).

178. വിശ്വകർമ്മമനോഹരം=ലോകത്തിൽവച്ച് ഏററവും വിശേഷമായിട്ടുള്ള്. വിശ്വകർമ്മാവ്=ദേവശില്പി.

179 രാജസം=ശോഭിയ്ക്കുന്ന്. ജനങ്ങളുടെ പ്രേമത്തിന് വിഷയമായിട്ടുള്ള്. രാജമന്ദിരദ്വാരം=കോവിലകത്തിന്റെ പടികൾ. (അം. ത. സം. ഏ. വ)

180. ശില്പശാസ്ത്രം=തച്ചുശാസ്ത്രം.

134. മരണം=വധം.

186. വേണ്ടതില്ല=ഒരാളും (നന്നായി) മാററപ്പാൻ=എതിർഭാഗം. (അവർക്ക് വിപരീതമായിട്ട്).

187. പ്രശംസിക്കുക=പുകഴ്ത്തുക. (അഭിനന്ദിക്കുക).

188. ഉചിതജ്ഞൻ=വേണ്ടത് അറിയുന്നവൻ.

289. സ്വാമി=രക്ഷാവ്. സുമയോഗ്=നല്ലവണ്ണം.

191. ഉഴററോടെ=വേഗത്തിൽ.

192. കൊണ്ടന്ന്=കൊണ്ടുവന്ന് (സന്ധിയിൽ വകാരലോപം) അഥ=അനന്തരം (അവ്യ).

194. സമ്മാനിക്കുക=സമ്മാനം കൊടുക്കുക.

195. മുമ്പിൽതാൻ പറഞ്ഞതിന് അന്തരം വരുത്തുന്നായ്=നൃപവധത്തിന മുതിർന്നവന്ന സഹായിച്ചാൽ രാജ്യത്തിൽ പകുതി കൊടുക്കാമെന്നു താൻ പറഞ്ഞിരുന്നതിന നീക്കം വരാതിരിപ്പാൻവേണ്ടി.

196. പിറന്നിമേലെ=അനന്തരത്തിൽ.

197 അർദ്ധരാജ്യം=രാജ്യത്തിന്റെ പകുതി.

198. വൈരം=പർവ്വതേശ്വരനെ കൊല്ലിച്ചതു ചാണക്യനാണെന്നുള്ള വിരോധം.

201 പട്ടം=കിരീടം വെക്കുന്നതിന മുമ്പിൽ നെററിമേൽകെട്ടുന്ന ഒരു ഉഷ്ണീഷബന്ധം.

202 ചട്ട=രാജകഞ്ചുകം. വെണ്മ=തെളിവ്.

203. മണിമകുടം=രത്നം പതിച്ച കിരീടം. കണ്ഠിക=കണ്ഠാഭരണം (കഴുത്തില-അണിയല-ഇവയിലെ ലകാരം പോലെ ചിന്ത്യം) കാഞ്ചികടം=അരഞ്ഞാണം. ചാരുത്വം=ചന്തം. (സസ്ലാഗമെങ്കിൽപ്പിന്നിള്ള വരികളിലെ) എന്ന മുമ്പിൽ പറഞ്ഞിട്ട പിന്നെ മാത്രം അലങ്കാരങ്ങളെ വിസ്തരിച്ചു പറയുന്നതുകൊണ്ട്, ആദ്യം സമഷ്ടിയായിപ്പറഞ്ഞതിനെ വിവരിച്ചതുമല്ലാതെ ഇവിടെ പൌനരുക്ത്യമില്ല.)

204. ഗജവരൻ=വലിയ ആന (ആനപ്പുറത്ത് അമ്പാരികെട്ടി രാജാക്കന്മാർ അതിൽ കയറി സഞ്ചരിക്കുന്നതു പ്രസിദ്ധമാണല്ലോ)

206. സമസ്തർ= എല്ലാവരും. പവിത്രഗാത്രാവു = പച്ചതകരന്റെ സോദരൻ (വൈരോധകൻ) മന്നൻ=രാജാവ്. കല്പിക്കുക=നിശ്ചയിക്കുക.

208. വെൺകൊററക്കുട= വെള്ളനിറത്തിലുള്ള രാജചിഹ്നമായ കുട (കർമ്മധാരയൻ) തഴ=പലനിറത്തിലെ പട്ടുകളെക്കൊണ്ടു ഞൊറി പിടിപ്പിച്ചു കുടപോലെ ഒരു കമ്പിന്മേൽ കെട്ടിയുണ്ടാക്കി ആനപ്പുറത്തും നിലത്തും പിടിക്കുന്ന ഒരു അലങ്കാരസാധനം. വെൺചാമരികൾ=വെഞ്ചാമരങ്ങൾ. ശംഖമദ്ദളതിമിലമൃദംഗവാദ്യങ്ങൾ=ശംഖങ്ങളും, മദ്ദളങ്ങളും, തിമിലകളും, മൃദംഗങ്ങളും (ദ്വന്ദ്വൻ) ആയ വാദ്യങ്ങൾ (കർമ്മധാരയൻ). ഭേരി=പെരുമ്പറ. ആയുധപാണികൾ=ആയുധം പാണിയിലുള്ളവർ. (ബ. വ്രീ)

209. പുഷ്പപുരമുന്നിട്ട്=പുഷ്പപുരത്തിലേക്ക്. യന്ത്രതോരണപ്പുരട്ട്=യന്ത്രംകൊണ്ടുള്ള തോരണത്തിന്റെ ചാട്ട്.

212. പുരുഷാരം=ജനസംഘം (അകമ്പടിക്കാരും മററും)

213. ഹസ്തിനി=പിടിയാന.

214. ചന്ദ്രലേഖാംബാഷ്ഠൻ=ചന്ദ്രലേഖയുടെ അംബാഷ്ഠൻ (ആനക്കാരൻ) ഭാസ്കരകാര്യൻ=ഭാസ്കരൻ എന്ന പേരുള്ളവൻ.

215. രാഹുസ്പർദ്ധ=രാഹുവിന്റെ കല്പന (ചന്ദ്രഗ്രഹണം വരിക്കുക). ഉറസ്സുക=ഉറയിൽനിന്ന് ഊരുക (ക്രിയാസമാസം).

216. ചീളെന്ന്=വേഗത്തിൽ.

217. ഗതിവേഗം=ഗതിയുടെ വേഗം. (ഗതി=നടപ്പ്).

218. പ്രദക്ഷിണക്ഷാന്ത്യം= പ്രദക്ഷിണം തെററിയതു) ആയ ചാക്ഷ്യ (ചാക്ക്=മൂന്നാം) തൊട്ടുകൂടിയതു. (ബ. വ്രീ) കറിക്കുകൊള്ളാത്തതു എന്നു സാരം). മൂർദ്ധാവ്=ശിരസ്സ്.

219. നിഷ്ഫലം=ഫലത്തോടുകൂടാത്തതു (നഞ്ഞ്, ബ. വ്രീ) ആത്മവിനാശം=തന്റെ വിനാശം.

220. മുകളേറുക=മുകളിൽ ഏറുക, (ക്രിയാസമാസം: സപ്തമീതൽപുരുഷൻ). പാപാചരൻ=ദുർബ്ബുദ്ധി.

224. പുരപ്രാപ്തി=പട്ടണപ്രവേശം.

225. അഭയരത്നായ്യൻ= അഭയരത്നൻ എന്ന പേരോടുകൂടിയവൻ (ബ. വ്രീ)

227. വീര്യം=ഫലശക്തി. വൃന്തം=ഞെട്ടി.

228. ദോഷങ്ങൾ= ബാധപിടിച്ച ഗ്രഹങ്ങളുടെ ഉപദ്രവം.

229. ഉർവ്വീശ്വരകേന്ദ്രൻ=ഉർവ്വീശ്വരശ്രേഷ്ഠൻ. വക്ത്രം=ശിരം.

230. വിഷവൃക്ഷം=വിഷമയമായ ചെടി.

235. [illegible]

236. ആചാരം=നടപ്പ്.

237. വിശ്വൈകവൈദ്യൻ=ലോകത്തിൽ പ്രധാനവൈദ്യൻ.

239. [illegible]=പള്ളിയറവിചാരിപ്പുകാരൻ.

240. [illegible]=രാക്ഷസനാൽ നിയോഗിക്കപ്പെട്ടവൻ. [illegible]=വളരെ ധനമുള്ളവൻ.

241. [illegible]

244. ധനാഗമം=ധനമുണ്ടാകുന്നതിനുള്ള വഴി.

245. [illegible]=പരസ്പരവിരുദ്ധമായി.

246. പരിഹരിക്ക=അപഹരിക്കുക.

249. ധരിത്രി=ഭൂമി.

250. [illegible]=ഗ്രഹണം (നിലാവ്). ഉദയത്തിന്നന്തരത്തിൽ [illegible] വന്ന സമയം.

252. [illegible]=[illegible].

253. ഇവയിൻ ചരിത്രം=ഇവയിൻ ക്രമം.

256. [illegible]=[illegible]ങ്ങൾ.

257. അശനാർത്ഥം=തീറ്റക്കായി (അവ്യ). [illegible]= നില വരുത്തുക ഉള്ളിൽ (അ. ന. സ. ഏ. വ)

258. [illegible]=ദാക്ഷിണ്യം.

259. [illegible]=പരവശന്മാരാവുക, ധൂമം=പുക.

560. [illegible]=തിളങ്ങുന്ന നക്ഷത്രങ്ങൾ. [illegible]=കരിക്കുക.

261 [illegible]=ഏറ്റവും (അവ്യ). [illegible]=മനസ്സിലാക്കൽ.

272. അത്ര സംഭവത്തിൽ (അവ്യ). രഞ്ജിപ്പിക്കുക=വശീകരിക്കുക. നീതി=നയം, അനുദിനം=ദിവസംതോറും (അവ്യ).

263. പ്രധാനപുരുഷന്മാർ= പ്രധാന ഉദ്യോഗസ്ഥന്മാർ. ഭദ്രഭടാദികൾ=ഭദ്രഭടൻ മുതലായവർ.

264. മൗര്യപുത്രൻ=ചന്ദ്രഗുപ്തൻ. കൈതവം=കളവ്.

265. പക്ഷപാതികൾ=[illegible]. മന്ത്രിവീരന്മാർ=മന്ത്രിശ്രേഷ്ഠന്മാർ.

266. [illegible]=നല്ല സ്വഭാവമുള്ളവർ. വിക്രമന്മാർ=പരാക്രമികൾ (ശൌര്യമുള്ളവർ).

267. ഒയന്റ്=മറഞ്ഞ്, ഇടഞ്ഞ്. (ഇതൊരപൂർവ്വപ്രയോഗമാണെന്ന തോന്നുന്നു.) പ്രയത്നം=ഉത്സാഹം (വേല).

268 പർവ്വതപുത്രൻ=മലയരകന്നു.

270. ഉദാരകഞ്ചുകം=സന്നാഹത്തോടെ. (ക്രി. വി)

272. വ്യാജേന=കളവായി (അ. പു. ഉ. ഏ. വ)

273. ഒട്ടുമ തൃകം=തൽക്ഷണം നന്നല്ല.

277. അത്തൽ=ആലസ്യം.

മൂന്നാം പാദം കഴിഞ്ഞു.

നാലാം പാദം.

(മിശ്രകാകളിവൃത്തം)

1. ശുകതരുണി!=പെൺതത്ത. സുശീലഗുണഭാസുരം=സൽസ്വഭാവം കൊണ്ടു ശോഭിച്ചതു്. തവ=നിന്റെ. മധുരഭാഷണം=രസമായ വാക്ക്. ഹൃദയസുഖപൂരണം=മനസ്സിന്ന രസം വർദ്ധിപ്പിക്കുന്നതു്.

2. മഹിതനയമോഹനം=വിശേഷമായ നീതിശാസ്ത്രത്തിന്റെ സരളതമായിട്ടുള്ളതു്. സകലജനമോഹനം=എല്ലാ ജനങ്ങളേയും രസിപ്പിക്കുന്നതു്. സർവ്വമോദാവഹം=എല്ലാവർക്കും സന്തോഷമുണ്ടാക്കുന്നതു്. സർവ്വശോകാപഹം=എല്ലാ ദുഃഖങ്ങളേയും കളയുന്നതു്.

3. ചിത്രം=ഭംഗി.

4. ഫലമധുസിതാദി=പഴം, തേൻ, പഞ്ചസാര മുതലായതു്. ഉപഭുജ്യതാം=ഭക്ഷിക്കപ്പെട്ടാലും. (ലോട്. ആത്മനേപദം പ്ര. പു. ഏ. വ. കർമ്മണി).

5. കഥയ കഥയ=പറക പറക. (കേൾക്കാനുള്ള ഔൽസുക്യാതിശയത്തെ കാണിക്കുന്നതായ ദ്വിരുക്തി) (ലോട്. പരസ്മൈപദം മ. പു. ഏ. വ).

10. യമപടം=യമന്റെ ചിത്രം. വേഷം തിരിയുക=വേഷം മാറുക. അമിതയമഭക്തി=അന്തകനിൽ വളരെ ഭക്തി.

11. അതിനിപുണൻ=വളരെ മിടുക്കൻ. ഉഴറി=ബദ്ധപ്പെട്ടു്.

13. അയിസുമുഖ=സുമുഖ, ഭദ്ര, ഇത്യാദികൾ ദൂതാദികളോട് അവരുടെ സ്വാമിപ്രീതിസൂചകമായി ചെയ്യുന്ന സംബോധനകൾ. അഖിലജനവൃത്തം=സകലജനങ്ങളുടെ സ്വഭാവം.

15. അഖില.........മകുടമണി=സകല രാജാക്കന്മാരിൽ ശ്രേഷ്ഠൻ

18. ശൌര്യം=പരാക്രമം. വീര്യം=മഹിമ. ശ്രീ=ഐശ്വര്യം. പ്രതാപം=ഓജസ്സ്. കീർത്തി=യശസ്സ്.

20. തദനു=അതിനുശേഷം. (അവ്യ)

22. നയനിപുണ!=നീതിശാസ്ത്രജ്ഞ! ഗുണസദന!=ഗുണങ്ങളുള്ളവരെ! (രണ്ടും നിപുണകസംബോധനം).

29. രോഷണം=(അ. പു. ദ്വി. ഏ. വ) കോപത്തോടുകൂടി. (ശത്രുനാമശ്രവണംതന്നെ കോപകാരണം).

36. മിത്രം=സ്നേഹിതൻ.

39. ഹൃദയം=മനസ്സ്. (തന്റെ ഹൃദയത്തെപ്പോലെ വിശ്വാസഭാജനമെന്നു സാരം)

40. പുസ്തകചത്വരം= പുസ്തകം എന്ന തെരുവ്. മണികാരശ്രേഷ്ഠൻ=രത്നവ്യാപാരി.

41. നിന്ദ=പുച്ഛം.

44 കുടുംബങ്ങൾ=ഭാര്യാപുത്രാദികൾ.

45. ഇതി=ഇങ്ങനെ. (അവ്യ)

54. സഃ=(തച്ഛബ്ദം പു. പ്ര. ഏ. വ) അവൻ. ഖലു (അവ്യ) പുനഃ (അവ്യ). സഃ ഖലു പുനഃ=അവനാകട്ടെ പിന്നെ.

55. അംഗുലിമുദ്ര=മുദ്രമോതിരം.

56. ശിക്ഷയിൽ=നല്ലവണ്ണം. (ഇതൊരു നാടോടിഭാഷയാണ്).

59. അംഗുലീയാഗമം=മോതിരംകിട്ടിയ വിവരം.

60. അതിനിപുണമായി=വളരെ വ്യക്തമായി (വെടിപ്പായി)

63. കപടവേഷൻ=വേഷം മാറിയവൻ (ബ. വ്രീ)

64 നഗരമണികാരൻ= നഗരത്തിലെ രത്നക്കച്ചവടക്കാരൻ.

66. അർഭകൻ=കുട്ടി. മോഹനൻ=സുന്ദരൻ.

67. കോലാഹലം=ശബ്ദം.

69. മന്ദം=പതുക്കെ. (ക്രി. വി).

70. സുന്ദരാംഗി=സുന്ദരി. (ബ. വ്രീ)

71: കോമളം=മനോഹരം. ഗൌരം=വെളുപ്പ്.

72. നിചുലവിലോചനാ=കറുപ്പുള്ള കണ്ണുകളോടുകൂടിയവൾ (സുന്ദരി). (ബ. വ്രീ)

73 പുത്രകൻവിരല്=പുത്രന്റെ വിരലിന്. ശില്പം=ഭംഗി.

74 കന്നൽമിഴി=കന്നൽ (കരിങ്കൂവളപ്പൂവ്)പോലെയുള്ള മിഴി (കണ്ണു)കളോടുകൂടിയവൾ. (ബ. വ്രീ). അഴിഞ്ഞ്=മുടി.

75. പാദത്തിന്നോളം=കാലോളംവരെ. ബലാൽ=യത്നപ്പൂർവ്വമായി.

76 ഊനം=കുറവ്.

77. അക്ഷരങ്ങൾ=എഴുത്തുകൾ (ലിപികൾ) വിസ്മയിക്ക=അത്ഭുതപ്പെടുക. (രാക്ഷസൻ കുടുംബത്തോടുകൂടി വളരെനാൾക്കു മുമ്പേതന്നെ നാടുവിട്ടു പോയിരിക്കുന്നുവെന്നു പ്രസിദ്ധമായിരിക്കയാൽ ഈ രത്നവ്യാപാരിയുടെ ഗൃഹത്തിൽ ഉള്ള ഒരു സ്ത്രീയുടെ കയ്യിൽനിന്നു്, രാക്ഷസനാമാങ്കിതമായ ഈ അംഗുലീമുദ്ര ഊരിവീഴുവാൻ കാരണമെന്തെന്നുള്ള വിചാരംതന്നെ വിസ്മയകാരണം).

78. മാനം=അഭിമാനം (ചാരന് ഒരു ഗൂഢവൃത്താന്തം കിട്ടുന്നതു് അഭിമാനകരമാണല്ലോ).

80. ചാരനിപുണകോക്തികൾ=ചാരനായ നിപുണകൻ്റെ വാക്കുകൾ.

82. കാതില=ഇതു കർണ്ണാഭരണമെന്നു സാമാന്യമായി സങ്കല്പിച്ചു 'കടുക്കൻ' എന്ന അർത്ഥത്തിൽ ഉപയോഗിച്ചിരിക്കയാണെന്നു തോന്നുന്നു. എന്നാൽ ഇതു സ്ത്രീകൾ കാതിൽ അണിയുന്ന ഒരുതരം ആഭരണത്തിന്നു മാത്രമേ പറയാവൂ. തെങ്ങ്, പന, കൈത ഇവയുടെ ഇളയ ഓല ഒരേവീതിയിൽ കീറി മഞ്ഞൾ മുതലായവ ചേർത്തു പുഴുങ്ങിയുണക്കി തെറുത്തും സ്വർണ്ണംകൊണ്ടും, രത്നം പതിച്ചും ഇങ്ങനെയെല്ലാം ഇതു് ഉണ്ടാക്കപ്പെടുന്നതിനാലത്രേ ഇതിന്നു് 'കാതില' 'കാതിലോല', 'ഓല' എന്ന പേരുകൾ ഉണ്ടായതു്. 'കർണ്ണികാ താലപത്രം സ്യാൽ' എന്നു് അമരകോശം ഇതിനെ സ്പഷ്ടമാക്കുന്നുമുണ്ടു്.

85. സർവ്വതഃ=മുഴുവൻ (തസിൽ പ്രത്യയാന്തം, അവ്യയം)

86. നിരൂപിച്ചുകല്പിച്ചു=ആലോചിച്ചുറച്ചു.

89. ഇക്കഥ= ചാണക്യചന്ദ്രഗുപ്തന്മാർ തന്നെതാരണെന്നുള്ള സംഗതി.

91. വെക്കം=വേഗം.

93. ഘോരൻ=ഭയങ്കരൻ. മ്ലേച്ഛരാജൻ=മലയകേതു.

94. സേനാധിനായകർ=സേനാപതികൾ.

95. കൌലൂതരാജൻ=കൌലൂതരാജ്യത്തിലെ രാജാവ്. മലയഭൂപൻ=മലയം എന്ന രാജ്യത്തിലെ രാജാവ്.

96. ശത്രുവിധ്വംസനൻ=ശത്രുക്കളെ നശിപ്പിക്കുന്നവൻ.

97. ഗ്രീഷ്മസമാനൻ=ഗ്രീഷ്മ(ഗ്രീഷ്മമെന്ന ഋതു)ത്തിനോടു തുല്യൻ. ഗ്രീഷ്മത്തിൽ അത്യുഷ്ണംകൊണ്ടു നീർവറ്റി സസ്യാദികൾ ഉണങ്ങിപ്പോകുന്നതും കാട്ടുതീയിൽ വനങ്ങൾ കരിഞ്ഞുപോകുന്നതും പ്രസിദ്ധമാണല്ലോ.

അതുപോലെ ശത്രുക്കളെ നശിപ്പിക്കുന്നവരെന്നു സാരം. പ്രതിയോഗികൾ=ശത്രുക്കൾ. കശ്മീരൻ=കാശ്മീരരാജ്യത്തെ രാജാവു്.

98 സിന്ധുനിവാസി=സിന്ധുരാജ്യത്തിൽ വസിക്കുന്നവൻ. ശകാധിപൻ=ശകദേശത്തിലുള്ള രാജാവു്. സിന്ധുഷേണാഖ്യൻ=സിന്ധുഷേണൻ എന്നു് ആഖ്യയുള്ളവൻ (ബ. വ്രീ.)

99. പാരസീകന്മാർ=പേർഷ്യാരാജ്യവാസികൾ.

101. വ്യാജം=കളവു്. കറി=കറിമരുന്നു. പത്രം=എഴുത്തു്. രാജപ്രവരർ=രാജശ്രേഷ്ഠന്മാർ. ചിത്രവർമ്മാദി മുൻപറഞ്ഞ പഞ്ചരാജാക്കന്മാർ.

102. മ്ലേച്ഛനാൽ=മ്ലേച്ഛരാജാവായ മലയകേതുവിനെക്കൊണ്ടു്. എന്നരൻ=ഏതന്നു (ഏതച്ഛബ്ദം പു. പ്ര. ഏ. വ) ഇതു ഞാൻ (വ്യാജമായ ഒരു കറി എഴുതിച്ചുകൊടുപ്പിച്ചു മ്ലേച്ഛനെക്കൊണ്ടു് അമാത്യനെ ദൂരെ കളയിപ്പൻ എന്നാശയം.)

103. ശകടദാസൻപക്കൽ=ശകടദാസന്റെ അധീനത്തിൽ.

104. രാജപുരുഷൻ=രാജകിങ്കരൻ.

106. ധന്യമതേ!=സൽബുദ്ധേ! ഗുണവാരിധേ!=വളരെ ഗുണമുള്ളവനേ! ബുദ്ധിവിലാസങ്ങൾ=ബുദ്ധിചാതുര്യങ്ങൾ.

107. സുമുഖ!=മിടുക്ക!

108. കമ്പം വരാതെ=തെറ്റുവരാതെ.

109. ലേഖ=എഴുത്തു്. ഇദം=നിർദ്ദേശ്യമായ പ്രകാരത്തെക്കുറിക്കുന്ന സർവ്വനാമം. വാചകം=വാക്യം. (പദസമുദായം)

110. ആരാനും=ഒരാൾ (ഞാൻ) ഏതാനും ഒന്നു=ഒരുസാധനം (ഈ സാധനം) ഉണ്ടു്=(കൊടുത്തയച്ചിട്ടു്+ഉണ്ടു്) എന്ന വാക്യയോജന ചെയ്തുകൊൾക ഒരുത്തന്=ഒരാൾക്കു് (നിങ്ങൾക്കു്).

111 ഊഹ്യം=ആലോചിച്ചറിയത്തക്കതു്. സ്വയം=താൻതന്നെ. (അവ്യ) വാച്യം=പറവാനുള്ളതു്. ബാഹ്യനാമങ്ങൾ=സാക്ഷാൽ 'സംജ്ഞകൾ (പ്രത്യേകപ്പേരുകൾ എന്ന സാരം) ഇതിന്റെ താൽപര്യം ഒന്നുകൂടി വിശദമാക്കാം. "ഞാൻ നിങ്ങൾക്കു് ഈ സാധനം കൊടുത്തയക്കുന്നു. എനിക്കു പറവാനുള്ള സംഗതി നിങ്ങൾതന്നെ ആലോചിച്ചറിയണമല്ലോ" എന്നേ എഴുതാവൂ. ആരു് എഴുതുന്നുവോ ആയാളുടെയും, ആർക്കു് എഴുതുന്നുവോ ആയാളുടെയും, ഏതുസാധനം കൊടുത്തയക്കുന്നുവോ ആ സാധനത്തിന്റെയും സാക്ഷാൽപേർ എഴുതരുതു്. എന്നർത്ഥം. അതല്ലാതെ കാര്യം വ്യക്തമായി പറഞ്ഞാൽ അമാത്യരാക്ഷസന്റെ വിശ്വസ്തമിത്രമായ ശകടദാസൻ ഇതു ചാണക്യന്റെ പ്രയോഗമാണെന്നും സിദ്ധാർത്ഥൻ ചാണക്യചാരനാണെന്നും മനസ്സിലാക്കുവാനിടവരുന്നതാണല്ലോ.

112. ഇത്തരം അക്ഷരങ്ങൾ=ഈവക ചിഹ്നങ്ങൾ. സാമ്പ്രതം=ഇപ്പോൾ. വ്യക്തം=സ്പഷ്ടം.

115. വാ (ക്രി. മ. പു. ഏ. വ). അപത്യപുത്രന്മാരോടു പറയുന്ന വിധേയകപ്രകാരം വരിക എന്നർത്ഥം.

117. കായസ്ഥൻ=ഗ്രാമസ്ഥൻ (അമാത്യരാക്ഷസന്റെ) ഉപായം=കൌശലം. പത്രം=എഴുത്ത്.

118. വാചികപത്രിക=സന്ദേശപ്പത്രമുള്ള എഴുത്ത്.

120. മുദ്ര=എഴുത്തടയാളം. (എപ്പോഴും യാതൊരു വ്യത്യാസവും വരാതെ തന്റെ കൈയെഴുത്തുകൊണ്ട് അടയാളപ്പെടുത്തുന്നതിനാൽ ഇതു് അന്വർത്ഥസംജ്ഞതന്നെ, തിരുവിതാംകൂർ മഹാരാജാവിന്റെ മുദ്രിന്ന മുദ്ര്യം ചാർത്തുക എന്നു പറയാറുണ്ട്. അതിൽനിന്നു് ഈ അർത്ഥം വ്യക്തമാകുന്നു.

122. മുദ്രവിഹിതപത്രം=മുദ്രവച്ചു ഉണ്ടാക്കിയ എഴുത്ത്.

123. സവിനയമോടു=നല്ല വിനയ(അടക്ക)ത്തോടുകൂടി. സാദരം=ബഹുമാനപുരസ്സരം.

126. മുദ്രയാ=(ആ. സ്ത്രീ. തൃ. ഏ. വ) മുദ്രകൊണ്ട്. മുദ്രിതം=അടയാളപ്പെടുത്തപ്പെട്ടതു്. (പത്രം എന്നതിന്റെ വിശേഷണം) ഭദ്ര=മിത്രമേ! (സംബോധന)

127. മുന്നം=മുമ്പിൽ (ആദ്യം).

128. ഘാതുകന്മാർ=കൊല്ലുന്നവർ. (ആരാച്ചാരന്മാർ) എന്നു നാട്ടുഭാഷ.

129. ക്രൂരൻ=ദുഷ്ടൻ.

130. വ്യാപാദന=കൊലവഴി (അ. പു. തൃ. ഏ. വ)

131. കലിതമുദം=സന്തോഷത്തോടുകൂടിയവനായ ശകടദാസനെ എന്നതിന്റെ വിശേഷണം (ര. പു. ദ്വി. ഏ. വ)

132. മന്ത്രിപ്രവരൻ=അമാത്യരാക്ഷസൻ.

133. ഭൂരിമൂല്യം=പ്രസാദം.

135. ഭദ്രമായ്=നല്ലവണ്ണം.

138. സാചിവ്യം=മന്ത്രിത്വം.

139. നിശ്ചലചിത്തൻ=ഇളക്കമില്ലാത്ത മനസ്സോടുകൂടിയവൻ.

141. അതിചതുരൻ=വളരെ സമർത്ഥൻ.

142. ആശി=അനുഗ്രഹം

143. ചണകസുതചരണവന്ദനം=ചാണക്യന്റെ പാദങ്ങളെ വന്ദിക്കുക.

144. നയനിപുണമതി=നയ(നീതിശാസ്ത്ര)ത്തിൽ നിപുണം (നല്ല അറിവുള്ള) ആയ ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവൻ.

145. നിജനികടഭുവി=തന്റെ സമീപത്തിൽ.

146. ഭേദംവരുത്തുക=അകററുക.

147. കാലപാശികൻ, ദണ്ഡപാശികൻ=ഇവർ രണ്ടാളും വധശിക്ഷ വിധിച്ചവരെ കൊല്ലുവാനുള്ള ഉദ്യോഗസ്ഥന്മാരാകുന്നു.

150. മാന്ത്രി=ശ്രേഷ്ഠനായ മന്ത്രവാദി. ആഭിചാരമാരണാദികളെ ചെയ്യുന്നവൻ.

151. ഝടിതി=(അവ്യ) വേഗത്തിൽ. പുനരപി=പുനഃ അപി=പിന്നെ. ചാതില്യം=ഒരു ചുവപ്പുചായം. അതിനു രസയോഗമുള്ളതിനാൽ വിഷമിളുവുന്നു. ഇവിടെ 'ചാതില്യമിട്ട കഴുവിന്മേലേറവാൻ' എന്നതു 'ചാതില്യമിട്ടകഴുവിന്മേലേറവിൻ' എന്നോ മൂലം എന്നു സംശയമുണ്ട്; കഴുവിന്റെ വിശേഷണമാണെങ്കിൽ വദ്ധ്യന്റെ ദേഹത്തിൽ തറക്കുന്നതായ നാരായത്തിൽ മാത്രമായിരിക്കും. വിഷലിപ്തമായ ശല്യം തറച്ചാൽ ഉണ്ടാകുന്ന ദുസ്സഹമായ വേദന അവനെ അനുഭവിപ്പിക്കാനായിരിക്കാം അങ്ങനെ ചെയ്യുന്നത്. വദ്ധ്യനെയാണ ചാതില്യം തേക്കുന്നതെങ്കിൽ നാണികളുടെ കണ്ണിനെ അവന്റെ നേരെ ആകർഷിക്കേണമെന്നും വൈരൂപ്യം വരുത്തേണമെന്നും ഉള്ള ഉദ്ദേശവുംകൂടിയുണ്ടായിരിക്കും.

155. അതികുപിതർ=വളരെ കോപിച്ചവർ.

156. തരം=(അവ്യ) അപ്പോൾ.

157. അപ്പലബ്ധപാലൂകൻ= (അ. പു. ദ്വി. ബ. വ) അറിയപ്പെടാത്തവരായ ഘാതുകന്മാരെ.

158. രാക്ഷസം=(അ. പു. ദ്വി. ഏ. വ) രാക്ഷസനെ വീക്ഷിതും=(അവ്യ) കാണുവാൻ.

160. മന്ദമല്ലാതെ=വേഗത്തിൽ.

161. മന്ദിരം=ഗൃഹം, ശ്രേഷ്ഠകാലമത്തെവാദശ്രേഷ്ഠൻ= ശ്രേഷ്ഠമായ കല(ബ്രാഹ്മണകുല)ത്തിൽ ഉത്ഭവിച്ചവരിൽ ശ്രേഷ്ഠൻ (ചാണക്യൻ) ശാസനാൽ=കല്പന ഹേതുവായിട്ട് (അ. ന. പ. ഏ. വ)

163. ശ്രേഷ്ഠിപ്രവര!=ചെട്ടിശ്രേഷ്ഠ!. ധനപതേ!= മുതലാളി!

166. കല്പിച്ചിരിക്കുന്നത്=നിശ്ചയിച്ചിരിക്കുന്നത്.

168. കൃപ=ദയ. ധാത്രി=ഭൂമി.

169. ആതങ്കം=ഭയം.

170. അപരാധം=തെററ്. പൊറുതി=ക്ഷമിക്കുന്നതിരിക്കാൻ തരം.

171. അമാത്യകളത്രം=രാക്ഷസന്റെ ഭാര്യ. വഞ്ചിക്കുക=മാററിത്താമസിപ്പിക്കുക (ഒഴിക്കുക).

176. വിഷാദസവദനം=വിഷാദിച്ചിട്ട ചരിക്ക.

177. ഭരം=ഭാരം (ചുമതല) പുത്രകളത്രാദികൾ=മക്കൾ, ഭാര്യ മുതലായവർ.

181. തെററന്ന്=വേഗത്തിൽ.

182. രുചി=ശോഭ

183 സുവർണ്ണങ്ങൾ=പൊന്നുകൾ.

184. ഉപശല്യമന്ദിരഗോപുരം=കോവിലകത്തിന്റെ ഗോപുരത്തിങ്കൽ, (അ. ന. സ. ഏ. വ)

185. വിടകൊണ്ട്=വന്ന്. (ആചാരപദം)

187. ചോദ്യമവനോടു ചെയ്യേണ്ടതു ഭവാനാദ്യം=അവനോട്, ആദ്യം ചോദ്യം ചെയ്യേണ്ടത്, ഭവാൻ (ആകുന്നു) എന്ന് അന്വയം. മററെനിക്ക്=എനിക്ക് മററ് എന്ത്? (ഉണ്ട്?) എന്നന്വയം.

188. രാജനിദേശം=രാജാവിന്റെ കല്പന, രാജപുരുഷൻ=രാജകിങ്കരൻ.

190. വിനീതൻ=വണക്കത്തോടുകൂടിയവൻ.

191. അവനീസുരവരനെ=ബ്രാഹ്മണശ്രേഷ്ഠനെ (ചാണക്യനെ) കണ്ടിട്ട്=വന്ദിച്ച്. ആചാരം=ഉപചാരം. വാങ്ങി=പിന്നോക്കം മാറി,

192. ഉചിതം=യോഗ്യം. അതിന്=ചന്ദനദാസന്റെ ഉപചാരത്തിന്. അഥ=പിന്നെ സ ഖലു ചന്ദനദാസതൻ=സഃ ഖലു ചന്ദനദാസതൻ=ആ ചന്ദനദാസനാകട്ടെ

195. സമ്മാനവാക്കുകൾ=സല്ക്കാരവചനങ്ങൾ. ധർമ്മം=ആചാരം 'ധർമ്മഃ പുണ്യയമന്യായസ്വഭാവാചാരസോമപാഃ' എന്നമരം

196 അനുചിതം=യോഗ്യമല്ലാത്തത്. സമ്മാനം=സൽക്കാരം. ഇപ്പടിക്ക്=എന്റെ നേർക്ക്.

199 വൈശിഷ്ട്യം=മഹത്വം. ഔചിത്യം=യോഗ്യത.

202. കശ്മലൻ=ദുഷ്ടൻ.

204. ശ്രേഷ്ഠിപ്രവര=ചെട്ടികളിൽ പ്രധാനിയായവനേ!

205. വാണിഭങ്ങൾ=വ്യാപാരങ്ങൾ. വാണിജ്യം എന്ന സംസ്കൃതപദം നാട്ടുഭാഷയിൽ വാണിഭമായതാകുന്നു. തെളിഞ്ഞ സന്തതം=എപ്പോഴും നാണിയം=നടപ്പ്. (കച്ചവടത്തിന്റെ)

206. ആപ്തൻ=യോഗ്യൻ (ഉത്തമമന്ത്രി) കാര്യങ്ങൾ=ഗുണങ്ങൾ.

207. നരപാലകൻ=ജനങ്ങളെ രക്ഷിക്കുന്നവൻ (രാജാവ്)

208 വേദന=ദുർവാർത്താശ്രുതി. പീഡ=ദുഃഖം. മേദിനി=ഭൂമി.

209. കർണ്ണങ്ങൾ=ചെവികൾ.

210. കൌതുകം=സന്തോഷം.

211 പൌൎണ്ണമാസി=വെളുത്തവാവ്, പൂൎണ്ണഗ്രഹണം=പൂൎണ്ണം (തികഞ്ഞത്) ആയ ഗ്രഹണം (രാഹുഗ്രാസം);

213. രാഹുഗ്രഹണം=രാക്ഷസന്റെ ഗ്രഹണം, ആശയം=മനസ്സ്.

217. അവധം=ധനം.

220 നന്ദരാജ്യം=നന്ദന്മാരുടെ രാജ്യം. (നന്ദന്മാരുടെ ഭരണകാലത്തെപ്പോലെയുള്ള രാജ്യം എന്നു സാരം)

221. അൎത്ഥാഗ്രഹം=ധനത്തിലുള്ള ആഗ്രഹം.

222 ഇച്ഛയില്ലാ=അല്പംപോലുമില്ല, മൌൎയ്യപുത്രൻ=മുരയുടെ (മുരാ-സൎവ്വാൎത്ഥസിദ്ധിയെന്ന രാജാവിന്റെ ശൂദ്രസ്ത്രീയായ ഭാൎയ്യ) പൌത്രൻ=പുത്രന്റെ പുത്രൻ.

223 ആനന്ദം=സുഖം. പ്രിയം=ഇഷ്ടം.

224. മഹാരാജൻ=മഹാൻ(ശ്രേഷ്ഠൻ) ആയ രാജാവ്. രഞ്ജിപ്പിക്കുന്നവൻ-രാജാവ് എന്ന നാമത്തെ യഥാൎത്ഥമാക്കുന്നവനെന്നൎത്ഥം. ദൃഢം=നിശ്ചയം.

225. വയം=ഞങ്ങൾ. (അസ്മച്ഛബ്ദം-പ്ര. ബ. വ.)

227. വിപരീതം=വിരോധം. ആചരിച്ചീടായ്കിൽ=ചെയ്യാതിരുന്നാൽ.

230. അയ്യോ! ശിവ! ശിവ!!=(അവ്യയം) വിസ്മയഭയാദിവികാരദ്യോതകം. പൊയ്യേ=അസത്യംതന്നെ- (പൊയ്യ്)—ഏ എന്ന പദപൂരണം. പറയും=ചിലർ—എന്നു ചേൎത്തു വാക്യപൂരണം. കണ്ണോട്ടയാൽ=അസൂയാനിമിത്തമായിട്ട്.

231. തൃണങ്ങൾ=പുല്ലുകൾ. (ഇവിടെ ഉണങ്ങിയപുല്ല് അല്ലെങ്കിൽ വൈക്കോൽ എന്നായിരിക്കാം വിവക്ഷിതമൎത്ഥം) വഹ്നി=അഗ്നി (വൈക്കോൽ തീയിനോടു പിണങ്ങിയാൽ സംഭവിക്കുന്ന അവസ്ഥയല്ലയോ മഹാരാജാവിന്ന് അപ്രിയം ചെയ്താൽ എനിക്കു വന്നുകൂടുന്നത്? എന്നു സിദ്ധാന്തം).

232. എങ്കിൽ=എന്നാൽ-അതും=പുല്ല് തീയിനോടു പിണങ്ങുന്ന രീതി.

233. വൈരം=വിരോധം. അമാത്യൻ=അമാത്യരാക്ഷസൻ.

234. പക്കലേ=ഗൃഹത്തിൽ—(അ, ന. സ. ഏ. വ)

235. പൊയ്യ്=അസത്യം. മെയ്യേ=മെയ്യ്—ഏ=സത്യമായിട്ട്.

236. ഭൂപാലവീരരോട്=രാജശ്രേഷ്ഠന്മാരിൽനിന്ന്. ദുഃഖങ്ങൾ=രാജകോപം നിമിത്തമുണ്ടാകുന്ന ശിക്ഷകളും മററും.

237 പൌരജനം=പുരവാസികളായവർ.

243. മുമ്പിൽ പറഞ്ഞ നീതിയില്ലെന്നും—"അമാത്യന്റെ പുത്രകളത്രാദികളെയും നീ തവ പക്കൽ വച്ചു സൂക്ഷിക്കുന്നതില്ലയോ" എന്ന

ചോദിച്ചപ്പോൾ നീ ഇല്ല എന്നു പറഞ്ഞു. പിന്നെപ്പറഞ്ഞിട്ടു ഉണ്ടെന്ന് അതെന്തെന്നെ? ഇതിൽ ഏതാണ് വിശ്വസിക്കേണ്ടത്?

244. ജ്യേഷ്ഠ പറഞ്ഞാൽ മടങ്ങുകയില്ല=ഞാൻ ചോദ്യം മതിയാക്കുകയില്ല.

245. നിരപ്പ്=സമമായവകയുള്ള. [illegible] ശരിയാണെന്നോന്നാകയുള്ള. ('[illegible] നിരക്കാത്ത വക്ക'') ഇത്യാദി പ്രയോഗം ഓർക്കുക.

251. അന്ന്=അമാത്യരാക്ഷസന്റെ യാത്രാദിവസം. കലശൽ=തിരക്കം (തിരക്ക്.)

254. മന്ദഹാസം=പുഞ്ചിരി. (പരിഹാസസൂചകം)

256. ചേതസി=മനസ്സിൽ. (സ. ന. സ. ഏ. വ)

259. ആശ=ആഗ്രഹം.

260. നയവിപുലബലം=നയ (നീതി)വും വിപുലം (വലുത്) ആയ ബലവും (ചന്ദ്രൻ). നക്രനാസൻ=നന്ദരാജമന്ത്രികളിൽ ഒരു പ്രധാനി.

261. ലക്ഷ്മി=മഹാലക്ഷ്മി (രാജശ്രീ).

264. ചിര...........ശോണാഭ=ചിരവൈരന്മാർ ([illegible]നകൾ) ഉടെ രുധിര(രക്ത)ത്തിന്റെ കണങ്ങൾ (തുള്ളികൾ) ഉടെ സംഗം (പുരളുക)കൊണ്ടു ശോണമായ (ചുവന്ന) ആഭ (നിറം)കൊണ്ട്. അരുണാഭ=ചുവന്നത്.

265. ശിശിര...............കലാ=ശിശിരകര(ചന്ദ്ര)ന്റെ മഹിത(പൂജ്യ)യായ കല. സിംഹവദനം=സിംഹത്തിന്റെ വായ്. ദംഷ്ട്രം=കോമ്പല്ല്. ഇവിടെ ചാണക്യൻ, 'തന്നാൽ സുരക്ഷിതനായ ചന്ദ്രഗുപ്തനെ വധിക്കുവാൻ (അല്ലെങ്കിൽ രാജ്യഭ്രഷ്ടനാക്കുവാൻ) രാക്ഷസാമാത്യനാൽ സാദ്ധ്യമല്ല' എന്നു പറയുന്നതിനു പകരം 'സിംഹത്തിന്റെ വായിൽനിന്നു ദംഷ്ട്രം പറിച്ചെടുപ്പാൻ ആർക്കു സാധിക്കും?' എന്ന് അപ്രസ്തുതരൂപമായ വാക്യത്തെ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതുകൊണ്ട് 'അപ്രസ്തുതപ്രശംസ' എന്ന അലങ്കാരം സംഭവിച്ചിരിക്കുന്നു.

267. വിവിധം=പലപ്രകാരത്തിൽ. ഇതി=(അവ്യ) ഇങ്ങനെ. വിഗതഭയം=(ക്രി. വി) ഭയംകൂടാതെ.

268. വിരുത്=സാമർത്ഥ്യം (ഭംഗി).

269. അഗ്രജോത്തമൻ= അഗ്രജ(ബ്രാഹ്മണജാതി)ത്തിൽ ഉത്തമൻ. (ബ്രാഹ്മണശ്രേഷ്ഠൻ) മൃഗം=[illegible].

270. ഉന്നയം=[illegible]. അനുഭവം=ഫലം.

273. ശൗര്യകർമ്മങ്ങൾ=വാശിയോടുകൂടിയുള്ള പ്രവൃത്തികൾ.

274. കശ്യം=കള്ള്. മന്ദം=പതുക്കെ.

276. കൽമഷം=ദോഷകാരകം=മദ്യം താമസികാരത. രാജസ ഞ്ഞെയും=രാക്ഷസനിന്റെ കല്പനപ്രകാരം (ആ സ്ത്രീ. ഉ. ഏ. വ)

277. ചിരം=വിശേഷമായിട്ടുമല്ല. രാജപ്രസാദം=രാജസ മ്മാനം.

281 ആവിർഭവിക്കുക=തോന്നുക. ചിത്തത്തിൽ=മനസ്സിൽ.

282 ഭീഷണം=ഭയപ്പെടുത്തുന്നത്. ദോഷവിഹീനൻ=ദോഷമി ല്ലാത്തവൻ.

283. സത്യം=(ക്രി. വി) വാസ്തവമായിട്ട് (രക്ഷിച്ചുകൊള്ളുന്നു).

285. ഉത=ആവൃത്തി. വിശ്വാസം=സമ്മതം.

286. തവകം=നിന്റേത്.

288. സാമദാനാദികൾ=സാമം, ദാനം മുതലായവ. 'ശ്രേഷ്ഠി പ്രവര! വനചരതേ!' എന്നിത്യാദി സാമത്തിനും 'രാക്ഷസൻ തന്റെ കള ത്രത്തെയും നൽകി ചിരമായുള്ള രാജപ്രസാദത്തെയും ഏറ്റവും നന്നായനുഭവി ച്ചീടേണമേ' എന്നിത്യാദി ദാനത്തിനും. ശ്രേഷ്ഠികളല്ലോ.................. നി കാട്ടുന്ന ഉന്നയംകൊണ്ടുള്ളതല്ലാം ദ്രുതൻ കല്പനകൾ............... ചാട്ടിന്നാപയെല്ലാകൂട്ടില്ലയേ' എന്നിത്യാദിഭേദത്തിനും. 'പിന്നെ ശകടദാ സൻ...............കഴുവേറിപ്പൊക്കിരിക്കുന്നു..................ഭവാൻ കഷ്ടമാം ദ ണ്ഡമനുഭവിക്കുമല്ലോ' എന്നിത്യാദി ദണ്ഡത്തിനും. ചിന്തമിളകാതെകണ്ട്= ഇളകാതിരിക്കുന്നത് കണ്ട്. ചിത്രം ഇവൻതൊഴിൽ=ഇവന്റെ സ്വഭാവം ആശ്ചര്യം.

290. നിശ്ചയം=ഉറപ്പ്.

292. അസിലത=വാൾ (ലതപോലെയുള്ള അസി; കനക്കാ വുകൊണ്ട് ലതയോട് സാദൃശ്യം).

293. ഗളതലം=കഴുത്ത് ചന്ദ്രഗുപ്താജ്ഞയാ= ചന്ദ്രഗുപ്തരാജാ വിന്റെ കല്പനപ്രകാരം.

294. ഖലവണിജ!= കള്ളകച്ചവടക്കാര! ശഠാധമ!=ദുർബു ദ്ധേ.

297 മമ=എന്റെ. ചാണക്യമോട്=ശംഗിതമായി. (ആത്മം ന ടു കാണേണ്ടുകൊണ്ടു ശംഗിയുൽ വെളുത്തമെന്നു പരിഹാസസൂചകം. അതിനെ ത്തന്നെ അനന്തരവാക്യങ്ങളാൽ വ്യക്തമാക്കുന്നു.)

300 മഹിച്ച്=ഉത്സാഹം കുറച്ച്.

301. ഉറശരം=മനസ്സ്. കിളരുക=ഉയരുക. മൂർഖൻ=മൂഢൻ (കാര്യാകാര്യവിവേകമില്ലാത്തവൻ)

303. എതിർപ്പിടിക്കുക=ഏറ്റുപിടിക്കുക.

304. അസമൻ=കഥയില്ലാത്തവൻ.

306. അന്ധതാമിസ്രസമാനം=അന്ധതാമിസ്രമെന്ന നരകത്തിനു തുല്യം.

307. ഭണ്ഡാരം=കെട്ടിയിരിപ്പുമുതൽ.

309. കഠമ=കടുപ്പം (ക്രൂരത്വം) അന്തരേ=മനസ്സിൽ. (അവ്യ)

310. സുഹൃദി=(ദ. പു. സ. ഏ. വ) സ്നേഹിതനിൽ. സർവ്വസ്വഹാനി=എല്ലാ മുതലും നശിക്കുക.

313. കാലാന്തകോപമന്മാർ=കാലനോടും അന്തകനോടും തുല്യന്മാർ (ഇവിടെ കാലശബ്ദവും അന്തകശബ്ദവും, ഏകപര്യായങ്ങളാകകൊണ്ടു കാലപാശികാന്ധപാശികന്മാർ നാമരൂപങ്ങളിൽ മാത്രം ഭേദമുണ്ടെങ്കിലും കർമ്മഭേദമില്ലെന്നു സൂചിപ്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അല്ലെങ്കിൽ കാലാന്തകൻ=ശിവൻ. സംഹാരരുദ്രതുല്യന്മാർ എന്നു കല്പിക്കാം.)

316. കണ്ടകപാഷാണസഞ്ചിതം= കണ്ടക(മുള്ളു്) പാഷാണ (കല്ലു)ങ്ങളാൽ സഞ്ചിതം (നിറയപ്പെട്ടതു്).

317. വിധിബലം=ദൈവശക്തി (ആകുന്നു).

318. ചേതസി=(സ. ന. സ. ഏ. വ) മനസ്സിൽ. ആർത്തന്മാർ=ദുഃഖിതന്മാർ.

320. നിധികളെ=നിക്ഷേപങ്ങളെ,

321. വൈശിഷ്ട്യം=ഉന്നത.

322. രത്നകംബളങ്ങളും=വിശേഷമായ കമ്പളങ്ങളും (രത്നം പതിച്ച കമ്പളങ്ങളും) അമത്രഗണങ്ങളും=പാത്രങ്ങളും.

323 കണ്ടിക്കണക്കിൽ=ഇതു ദൂരംകൊണ്ടും അളവുകൊണ്ടും രണ്ടുവിധത്തിലാവാം. ദൂരംകൊണ്ടാണെങ്കിൽ അറുനൂറുകോൽ ഒരു കണ്ടി, അളവുകൊണ്ടാണെങ്കിൽ ഒരുകാൽ സമചതുരം ഒരു കണ്ടി; സ[illegible]ങ്ങളെല്ലാം ദൂരപ്പടിയായിട്ടാണു് കണക്കാക്കുന്നതു്.

324 ഓലപ്പെട്ടി=വസ്തുക്കളുടെയും മററും ആധാരങ്ങളായ രേഖകൾ സൂക്ഷിക്കുന്ന പെട്ടി; പുരാതനകാലങ്ങളിൽ രേഖകളെല്ലാം പനയോലയിലായിരുന്നതിനാൽ ഈ പേർ അന്വർത്ഥമാകുന്നു.

325. കുത്തിക്കവരുക=പൂട്ടുകളും വാതിലുകളും മററും കുത്തിത്തുറന്നു് അപഹരിക്കുക. കൊണ്ടേന്നു്=കൊണ്ടുവന്നു് (വകാരലോപം)

326. അർത്ഥം=ധനം. [illegible]=എല്ലാം.

327. അന്തഃകരണം=മനസ്സു്.

328. രാക്ഷസാമാത്യനെച്ചൊല്ലി=രാക്ഷസാമാത്യന്നുവേണ്ടി. നിജം=തന്റെ - ജീവിതം=ജീവൻ.

329. സാരമേയുമതു്=സാരസംഗ്രഹണം.

332. ഭദ്രബലം=നല്ല ബലം.

333. കന്ദം=കുന്തൽ.

337. ശുകൽ=ഉദരം.

338. നിഷേധം=കല്പന. ധൃഷ്ടൻ=സമർത്ഥൻ. യൌഗന്ധരായണമന്ത്രി=യൌഗന്ധരായണൻ എന്ന മന്ത്രി

340. ഔചിത്യം=യോഗ്യം. പാർത്ത്=ആലോചിച്ച്.

341. വരസചിവൻ=ഉത്തമമന്ത്രി. ധുര=ഭംഗി.

342. പ്രിയസചിവനയവചനനിശമനരസനതരൻ=പ്രിയസചിവ(ഇഷ്ടമന്ത്രി)ന്റെ നയവചന(നീതിയായ വാക്ക്)ത്തെ നിശമനരസനാന്തരം (കേൾപ്പാൻ). പൗരവപുത്രൻ=പൗരവരാജാവിന്റെ പുത്രൻ (മലയകേതു) രാക്ഷസാമാത്യനെ ചൊല്ലിവിട്ടിരുന്നതിൽ (ആളെ പറഞ്ഞയച്ച് രാക്ഷസാമാത്യനെ വരുത്തി) എന്ന് അന്വയം.

344. കെപ്പുകരം=വസ്ത്രമാണ്ഡികം.

345. സ്വാമിവിനാശം=നന്ദരാജവിനാശം. കമം=ഇഷ്ടം.

346. ഉദ്ഗമനം=ആലോചനം. അലങ്കരിക്കുക=അണിയുക.

347. ഇത്ഥം=(അപ്രകാരം) ഇങ്ങനെ.

349. സുകൃതേ!=സുന്ദര! വീരശിഖാമണേ!=വീരന്മാരുടെ ശിഖയിൽ (ശിരസ്സിൽ) ഉള്ള രത്നമേ! (മഹാവീര!)

352. വീര്യം=പ്രതിയോഗികളെ ജയിപ്പാനുള്ള സാമർത്ഥ്യം. രോഷം=പ്രതിയോഗികൾ ചെയ്യുന്ന അപരാധങ്ങളെക്കൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന മനഃക്ഷോഭം. നാണം=പ്രതിയോഗികളോട് തോല്ക്കുന്നതിലുണ്ടാകുന്ന മനോമാന്ദ്യം (ലജ്ജ) ഖേദം=തനിക്കും തന്റെ പക്ഷക്കാർക്കും നാശം വരുന്നതിനാലുണ്ടാകുന്ന മനോദൈന്യം. ശൗര്യം=വീര്യംതന്നെ. (ശൂരന്റെ കർമം)

354. ഏഴ്നിലമാടം=ഏഴ്നിലയിലുള്ള കൊട്ടാരം (രാജമന്ദിരം) വീര്യം=പ്രഭാവം (തേജസ്സ്) 'വീര്യംബലപ്രഭാവേ ച തേജസ്സാമർത്ഥ്യയോരപി' എന്ന് അഭിധാനം, സിംഹാസനം=രാജാസനം. ഏള്ള്=ചൊല്ല് (കൊള്ള്).

359. യഥാവൃത്തം=ഇഷ്ടംപോലെ, അനുഷ്ഠിക്കുക=ചെയ്യുക.

360. ദിവ്യം=വിശേഷമായ. പൊന്മണിമാല=സ്വർണ്ണംകൊണ്ടുള്ള വിശേഷമായ മാല.

361. ആദരപൂർവം=ബഹുമാനത്തോടുകൂടി.

364. ശില്പം=കൃത്രിമം. ആഹിതുണ്ഡികവേഷം=ആഹിതുണ്ഡിക(പാമ്പാട്ടി)ന്റെ വേഷം (ആകൃതി).

365. പാമ്പിൻകുലടകൾ= പാമ്പിനെ സൂക്ഷിക്കുന്ന കൂടകൾ (അട, ഈറ, മുള മുതലായവയെ കീറി നെയ്തുണ്ടാക്കുന്ന ഒരുതരം പാത്രത്തിന്, 'കൂട' എന്നാണ് സാധാരണ മലയാളികൾ പറയുന്ന പേർ. എന്നാൽ അതിനെ 'കടക'മാക്കിയതു കവിയുടെ ഒരു വികൃതിയെന്നേ പറവാൻ തരമുള്ളൂ. പൂച്ചയെ പുലിയാക്കിയ കവികളുണ്ടല്ലോ).

367 ചിന്താകലതയാ = മനോവ്യസനത്തോടുകൂടി. (അ. സ്ത്രീ. തൃ. ഏ. വ)

369. ഉണ്ടായതില്ല = മനസ്സിലായില്ല.

370. ധന്യൻ = സമൎത്ഥൻ.

372. കണ്ണുനീർ ഓലോലെ = ധാരയായി. (തനിക്കുവേണ്ടി തന്റെ സ്നേഹിതന്മാർ അനുഭവിക്കുന്ന ക്ലേശങ്ങളെ ഓൎത്തുള്ള അനുതാപംതന്നെ ദുഃഖകാരണം.)

373. പൎയ്യങ്കസീമനി = (ന. ന. സ. ഏ. വ) കട്ടിലിന്മേൽ.

374. മീനൻ = പരവൻ. കറവൻ = പാണ്ടാട്ടി (ജാതിയിൽ താഴ്ന്നവൻ എന്ന അൎത്ഥത്തിൽ ഈ പേർ വന്നതായിരിക്കാം.)

375. അഹോ! = ആശ്ചൎയ്യം.

376. മംഗലരൂപൻ = നല്ല രൂപത്തോടുകൂടിയവൻ. ഈശ്വര! = ദൈവമേ! (അനുതാപദ്യോതകമവ്യയം)

377. നൃപാലവീരൻ = രാജശ്രേഷ്ഠൻ. ദേവൻ = സ്വാമി.

378. ആപാദചൂഡം = (അവ്യ) അടിമുതൽ മുടിവരെ (അവ്യയീഭാവസമാസം). പദവീ = ഉൽകൃഷ്ടസ്ഥിതി (തന്റെ സ്വാമിയായിരുന്ന 'സൎവ്വാൎത്ഥസിദ്ധി' രാജാവായിരിക്കുന്ന കാലമായിരുന്നെങ്കിൽ ഞാൻ അദ്ദേഹത്തെക്കൊണ്ടു സൎവ്വാഭരണങ്ങളും സമ്മാനിപ്പിച്ചു് ആപാദചൂഡം നിന്നെ അലങ്കരിപ്പിക്കുമായിരുന്നു എന്നു സാരം.)

379. വിധിവിഹിതം = ദൈവകല്പിതം. ഇദം = ഇതു്. (ഇദം ശബ്ദം ന. പ്ര. ഏ. വ)

380. ചിത്തവിഷാദൈൽ = മനോദുഃഖങ്ങൾ.

381. ഉരുശോകം = (ക്രി. വി) വലുതായ ദുഃഖത്തോടുകൂടി.

383. അലം അലം ഇതു് = (ദ്വേഷം) മതി മതി. (അവ്യ) ആശു = (അവ്യ) വേഗത്തിൽ.

384. കാലാന്തരം = കാലക്രമം.

385. ആതുരൻ = ദുഃഖിതൻ. വൃഷ്ണികുലം = യാദവവംശം.

387. മുനിശാപാൽ = മഹൎഷിമാരുടെ ശാപത്താൽ. ഇക്കഥ ഭാഗവതം ഏകാദശസ്കന്ധത്തിലും ഭാരതം മൌസലപൎവ്വത്തിലും പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടു്. 'ഭൃഗു, ഭരദ്വാജ, വസിഷ്ഠ, കണ്വാദി മഹൎഷിമാർ ശ്രീകൃഷ്ണദേവനെ കാണ്മാനായി ദ്വാരകയിലേക്കു വന്നപ്പോൾ 'ഭഗവൽപുത്രന്മാർ പലരുമൊന്നിച്ചു്', ആ മഹൎഷിമാരെ പരിഹസിപ്പാനായി സാംബനെ ഒരു ഗൎഭിണീവേഷം കെട്ടിച്ചു്, 'ഇവൾ പെറുന്നതു പുരുഷനെയോ പെണ്ണിനെയോ? ദിവസമെത്തുന്നതു മറ്റുളിച്ചുള്ളന്നം' എന്നു് അവരോടു ചോദിച്ചു. അവർ അന്യോന്യം ആലോചിച്ചപ്പോൾ കാലഗതി തടുപ്പാൻ പാടില്ല; ഇവൎക്കു നാശകാലമടുത്തി

ഭിക്കുന്നു എന്നു മനസ്സിലാക്കി; ഇവരുടെ പ്രസവം അടുത്തിരിക്കുന്നു; ഇ
വരും ഒരു ഇരുമ്പുലക്കയെ പ്രസവിക്കും; 'അതിനാലെ കുലം മുടിയും നി
ങ്ങൾക്ക്" എന്നു വിധിച്ചു ആ ഋഷിമാർ എഴുന്നള്ളുകയും അപ്രകാരമെ
ല്ലാം സംഭവിക്കയും ചെയ്തു'. എന്നാണതിന്റെ സംക്ഷേപം.

388. മന്ദൻ=നിസ്സാരൻ. അവകാശം=സംഗതി.

390. മാനുഷഗതി=മനുഷ്യന്റെ ഐശ്വര്യം. പ്രാണവിനാശഭ
യം=മരിച്ചുപോകുന്നതിലുള്ള ഭയം.

391. നിത്യം=എല്ലായ്പോഴും. പാരവശ്യം=അന്യന്മാരുടെ അനു
വൃത്തി.

392. സ്വർഗ്ഗേ=സ്വർഗ്ഗത്തിൽ; പരലോകത്തിൽ (അ. പു. സ.
ഏ. വ) മമ ഭൂപതിസ്സു്=എന്റെ സ്വാമിയായ രാജാവിന്. അരിവർഗ്ഗം=
ശത്രുക്കളുടെ കൂട്ടം. അശേഷം=മുഴുവൻ. (ശേഷമൊന്നുമില്ലാതെ നഞ്.
ബ. വ്രീ)

393. സന്തതം=എപ്പോഴും.

394. നിഷ്ഫലം=വ്യർത്ഥം (നഞ്. ബ. വ്രീ)

395. ഭിത്തിയുണ്ടെങ്കിലേ ചിത്രമുള്ളു=ചിത്രത്തിനാധാരം ഭിത്തി
യാകകൊണ്ടു് ആധാരമായ ഭിത്തി നശിച്ചാൽ ആധേയമായ ചിത്രവും ന
ശിക്കുന്നു. അതുപോലെ രാജാവുള്ളപ്പോഴേ നീതിപ്രയോഗം ചെയ്തിരുന്ന മ
ന്ത്രിവരനായ ഞാൻ രാജാവു നശിച്ചിട്ടു പിന്നെയും നീതിപ്രയോഗം ചെയ്യുന്ന
തു നിഷ്ഫലംതന്നെ എന്നു സാരം. കിം ഫലം=ഫലമെന്തു്?

396. സ്വാമിവിനാശം=സ്വാമി(രാജാവി)ന്റെ നാശം, കാമം=
അനുഗ്രഹം.

399. നന്ദമഹീപതി=നന്ദരാജാവ്. അദ്ദേഹമാണു. തന്നെ ഇ
ങ്ങനെ ഉപേക്ഷിച്ചുപോയതു്. എന്നു പറഞ്ഞുകൊണ്ടു് അദ്ദേഹം തന്നെക്കുറി
ച്ചു എങ്ങനെയെല്ലാം ചെയ്തിരുന്നുവെന്നു പറയുന്നു.

400. ഒട്ടകം=ഒരു സംഗതിമാത്രം. കാൽക്ഷണം=അല്പസമയം
പോലും.

401. മാനസേ=ഉള്ളിൽ.

404. ബന്ധുജനമരണോദയത്തും=ബന്ധുജനങ്ങൾക്കു മനസ്സുറ
പ്പു (രാക്ഷസൻ ചന്ദ്രഗുപ്തനെ നശിപ്പിച്ചു ജയം സമ്പാദിക്കുമെന്നുള്ള ഉറ
പ്പ്) തീക്ഷ്ണൻ=ക്രൂരൻ.

405 തീക്ഷ്ണരസദായികൾ=തീക്ഷ്ണന്മാർ (ക്രൂരന്മാർ) ആ
യ രസദായികൾ (വിഷപ്രയോഗനിപുണന്മാർ). കല്പിക്കുക=നിയമിക്കുക.

406. ഭരിക്കുക=ആഹാരാദികൾ കൊടുത്തു രക്ഷിക്കുക. അന
ദിനം=ദിവസംതോറും (അവ്യ).

407. അരാതിവൃത്താന്തം=ശത്രുവിന്റെ പ്രവൃത്തി.

408. കിം ഉദാഫലം=അങ്ങനെയൊക്കെ ചെയ്തിട്ട് ഇവിടെ എന്തു ഫലമാണ്?

410. ശാർദ്ദൂലശാവകങ്ങൾ=പുലിക്കുട്ടികൾ. (പുലിക്കുട്ടികളെ വളർത്തിയാൽ അവ വലുതാകുമ്പോൾ വളർത്തിയവനെത്തന്നെ കൊന്നു തിന്നുന്നതുപോലെയാണ് ചന്ദ്രഗുപ്തന്റെ പ്രവൃത്തിയെന്നു സാരം.)

413. ദൈവം=ഈശ്വരൻ (വിധി) വാമം=ചട്ട (ശത്രു എന്നു സാരം)

414. കഥയ കഥയ ആശു=വേഗത്തിൽ പറക പറക. (കേൾപ്പാനുള്ള ഔത്സുക്യത്താൽ ചോദിക്കുന്നു).

415. ആകർണ്യ=ശ്രദ്ധയോടും കൂടി കേട്ടിട്ട്.

418. പുരപ്രവേശം=പട്ടണപ്രവേശം മുതലായതു്. [illegible]=[illegible].

420. ദാരുവർമ്മാവ്=ഒരു ശില്പി. അംബഷ്ഠൻ=ആനക്കാരൻ.

421. ശത്രുജനം=(ചന്ദ്രഗുപ്തചാണക്യന്മാരും അവരുടെ കൂറക്കാരും) മനസ്സിതം=[illegible].

424. യന്ത്രപ്രയോഗങ്ങൾ=യന്ത്രംകൊണ്ടുള്ള പ്രയോഗങ്ങൾ. വൈരോധകൻ=പർവ്വതരാജാവിന്റെ സഹോദരൻ.

426. മ്ലേച്ഛർ=വൈരോധകന്റെ ആളുകൾ.

428. ഭിഷക്=വൈദ്യൻ. യോഗചൂർണ്ണം=യോഗമുള്ള പൊടി.

429. ധനവാൻ=പണക്കാരൻ. പ്രമാണകൻ=പള്ളിയറവിചാരിപ്പുകാരനായ ഒരുവൻ.

430. ദുഷ്കർമ്മം=ദുരാചാരം. ബീഭത്സാദികൾ=ചന്ദ്രഗുപ്തന്റെ ശയനഗൃഹത്തിന്റെ കീഴിൽ തുരങ്കമുണ്ടാക്കി അതിലിരുന്നു കൊല്ലുവാൻ ശ്രമിച്ചവർ.

431. ബന്ധുവൃത്താന്തങ്ങൾ=ബന്ധുക്കളുടെ കഥകൾ.

432. ദൈവാനുകൂല്യങ്ങൾ=ഈശ്വരസഹായങ്ങൾ. പൃഥ്വ്യാം=ഭൂമിയിൽ.

433. സർവ്വമനോഹരി=എല്ലാവരുടെയും മനസ്സിനെ വശീകരിക്കുന്നവൾ.

434. ബലാൽ=സാമർത്ഥ്യത്താൽ.

435. അർദ്ധരാജ്യം=പകുതിരാജ്യം (നന്ദവധത്തിനു സഹായിച്ചാൽ പകുതിരാജ്യം കൊടുക്കാമെന്നായിരുന്നു മുമ്പുണ്ടായിരുന്ന ചന്ദ്രഗുപ്തനെക്കൊണ്ടു ചാണക്യൻ കരാറ ചെയ്യിച്ചിരുന്നതു്.) ഫലിക്കുക=ലഭിക്കുക.

436. പുരാ=(അവ്യ) പണ്ട്. ദേവാസുരസംഗരേ=ദേവന്മാരും ദാനവന്മാരും തമ്മിലുള്ള യുദ്ധത്തിൽ. വിബുധനാഥൻ=ദേവേന്ദ്രൻ.

437. ഉജ്ജ്വലവിഗ്രഹൻ=ഉജ്ജ്വലം (വിളങ്ങുന്നത്) ആയ വിഗ്രഹ(ശരീര)ത്തോടുകൂടിയവൻ (ബ. വ്രീ) [illegible]=[illegible]. തൻ മഹിമാവംകൊണ്ട്=തന്റെ മഹത്വംകൊണ്ട്.

438. ജിഷ്ണു=അർജ്ജുനൻ (ജയിക്ക ശീലമായിട്ടുള്ളവൻ) ഏലാതെ=ഏൽക്കാതെ. (കൊള്ളാതെ)

439. എന്നോടു പോരടയ്യാൻ=രാക്ഷസൻ (ഘടോൽകചൻ രാക്ഷസനാണല്ലോ) എന്നപോലെ=കർണ്ണനെന്നപോലെ.

440. കന്യാവിലാസംകൊണ്ട്=കന്യകയുടെ ആകൃതിയിലുള്ള ഒരു വിപ്രയോഗംകൊണ്ട്. ('കന്യാവിനോദംകൊണ്ട്' എന്നും പാഠാന്തരമുണ്ട്.)

441. കല്പിച്ചു=ഉദ്ദേശിച്ചു. ചാണക്യൻ നയംകൊണ്ട്=നീതികൊണ്ട്.

443. മാറ്റ്=ലക്ഷ്യം (കറി); കർണ്ണന്റെ വേലിന്റെ കഥ ഭാരതത്തിൽ സ്പഷ്ടമായി പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുണ്ട്; അതിന്റെ ചുരുക്കം-കർണ്ണനു ജന്മസിദ്ധമായിട്ട് ഒരു കവചം (ചട്ട) ഉണ്ടായിരുന്നു. അതുള്ളപ്പോൾ ശത്രുക്കളുടെ ആയുധം അവന്റെ ദേഹത്തിൽ ഏൽക്കുകയില്ല. സ്വപുത്രനായ അർജ്ജുനൻ കർണ്ണനെ കൊന്നുകൊള്ളാമെന്നു ശപഥം ചെയ്തിട്ടുള്ളതു സഫലമാക്കേണമെന്നു വിചാരിച്ച് ഒരു ദിവസം ദേവേന്ദ്രൻ ഒരു ബ്രാഹ്മണവേഷം ധരിച്ചു കർണ്ണനോട് അയാളുടെ കവചം യാചിച്ചു. ദാനശീലന്മാരിൽ മുമ്പനായ കർണ്ണൻ യാചകന്മാർക്കു തന്റെ പ്രാണനെപ്പോലും ദാനംചെയ്വാൻ മടിക്കുകയില്ല. അതിനാൽ കർണ്ണൻ തന്റെ ശരീരത്തോടുകൂടിയുള്ള ആ കവചത്തെ ഉടനെ പൊളിച്ചെടുത്ത് ബ്രാഹ്മണരൂപനായ ഇന്ദ്രനു കൊടുക്കുകയും ചെയ്തു. ത്രൈലോക്യനാഥനായ ഇന്ദ്രനാകട്ടെ കർണ്ണന്റെ ഔദാര്യം കണ്ടു വിസ്മിതനായിട്ട് അമോഘവും ദിവ്യവുമായ ഒരു വേൽ കൊടുത്തു. 'ഇതു പ്രയോഗിച്ചാൽ ഒരാളെ കൊല്ലും. അതു തിരിച്ചു വരികയില്ല പിന്നെ മറ്റൊരിക്കലും പ്രയോഗിക്കാൻ സാധിക്കയുമില്ല'. എന്നു പറഞ്ഞേല്പിച്ചു മറകയും ചെയ്തു. കർണ്ണൻ ആ വേൽ അർജ്ജുനവധത്തിനായി കരുതി സൂക്ഷിച്ചിരുന്നു; ഭാരതയുദ്ധത്തിൽ പാർത്ഥസാരഥിയായ ഭഗവാൻ ശ്രീകൃഷ്ണൻ കർണ്ണന്റെ വേൽ പോകുന്നതുവരെ അർജ്ജുനനെ കർണ്ണനോടു നേരിടുവാനിടവരാതെ കഴിച്ചുകൂട്ടി. പതിന്നാലാം ദിവസം ജയദ്രഥവധാനന്തരം ഉണ്ടായ രാത്രിയുദ്ധത്തിൽ ഭീമപുത്രനായ ഘടോൽകചൻ എന്ന രാക്ഷസനും കർണ്ണനും തമ്മിൽ ഏറ്റവും പൊരുതിക്കൊണ്ടിരിക്കെ കർണ്ണനു ഘടോൽകചന്റെ ബലപരാക്രമങ്ങൾ സഹിക്കാൻ വഹിയാതെയായിട്ടു കർണ്ണൻ തന്റെ വേൽതന്നെയെടുത്തു പ്രയോഗിക്കയും, അതുകൊണ്ടു ഘടോൽകചൻ മരിക്കയും വേൽ നശിക്കയും ചെയ്തു.

444. വിഷ്ണുഗുപ്തൻ ....കൃഷ്ണൻതിരുവടിക്കൊത്തവൻ നിശ്ചയം=ശ്രീകൃഷ്ണൻ ഭീഷ്മാദ്യാത്മാരിമഹാരഥന്മാരെയെല്ലാം നിഗ്രഹിപ്പിച്ചു് കൌരവന്മാരെ നിശ്ശേഷം നശിപ്പിച്ചു പാണ്ഡവന്മാരെ രാജ്യത്തിൽ സ്ഥാപിച്ചതുപോലെ ചാണക്യനും നന്ദവംശവിനാശം വരുത്തി മൌര്യനായ ചന്ദ്രഗുപ്തനെ രാജ്യത്തിൽ പ്രതിഷ്ഠിക്കാനായി അവതരിച്ച ഒരു മഹാത്മാവാണു്; എന്നുതന്നെ പാഠം.

447. നിഷ്കാസിപ്പിക്ക=പുറത്താക്കുക

448. ശരണാർത്ഥിപരിപാലനം=ശരണാർത്ഥാവു മുതലായവരെ രക്ഷിക്കുക

449. ഒകൊന്നു...............അനന്തരം=ശൂലത്തിന്മേലിട്ടു കൊന്നതിന്നുശേഷം.

450. കളത്രം—ഭാര്യ ഉണ്ടെന്നിട്ടു്=ഉണ്ടെന്നു് ഉദ്ദേശിച്ചു്. അന്ധകാരകണ്ടറ=അന്ധകാരം (ഇരുട്ടു്) ഉള്ള കണ്ടറ.

457. മോഹം=ആഗ്രഹം(ചന്ദ്രഗുപ്തനെ വധിക്കണമെന്നു്) ഹാ! ഹാ!=കഷ്ടം! കഷ്ടം!!

438. നിശ്ശേഷനാശം=നിശ്ശേഷം (സകലം) ആയ നാശം.

459. ശൂലശിരോരോഹം=കഴുവിന്മേൽ കയററം, ശീലഗുണം=സ്വഭാവഗുണം

462. ഉണ്ടു വരുന്നു ശകടദാസൻ=ശകടദാസൻ വരുന്നുണ്ടു്.

463. മോദാകുലത=സന്തോഷംകൊണ്ടുള്ള പാരവശ്യം.

466 ഉഴറ=ബദ്ധപ്പെട്ടു (പരിഭ്രമിച്ചു)

468. അതിവിനയം=വളരെ വണക്കം.

469. അതികൗതുകം=വളരെ സന്തോഷം. ഗാഢാലിംഗനം=മുറുകെ കെട്ടിപ്പിടിക്ക.

471. അയി! ശകട!=ഹേ ശകടദാസ!

472. മരണഭയം=മരണത്തിൽനിന്നുള്ള ഭയം. പ്രിയസുഹൃൽ=പ്രിയമിത്രമേ!

473. സചിവവരവചനം=മന്ത്രിശ്രേഷ്ഠന്റെ വാക്കു്. ഇതി=ഇങ്ങനെ.

474. കല്നിലം അമർന്നിതു ഞാൻ അദ്യഹോ!=ഞാൻ കഥാസ്ഥലത്തു ചെന്നുചേർന്നതാണു്. പിന്നത്തെ കഥ ആശ്ചര്യംതന്നെ. പ്രിയതരസ്സുഹൃത്തു്=ഏററവും പ്രിയനായ ബന്ധു.

476. ശകടഗിരം=(ദ്വന്ദ്വാന്തം. സ്ത്രീ. ദ്വി. ഏ. വ) ശകടദാസന്റെ വാക്കിനെ. വഴിക=ഇളകുക. (കവിയുക)

477. സല്ലാപം=അഭിമുഖമായിട്ടുള്ള സംഭാഷണം.

478. സിദ്ധാൎത്ഥൻ=സിദ്ധം (സാധിച്ചതു്) ആയ അൎത്ഥ(കാൎയ്യ)ത്തോടുകൂടിയവൻ. ഞാനും=എന്നതിലെ 'ഉം' എന്ന അവ്യയത്തിന്റെ സാമൎത്ഥ്യംകൊണ്ട്, താൻ സ്വാൎത്ഥ ചോദനകൊണ്ടുതന്നെ സിദ്ധാൎത്ഥനാണല്ലൊ. ഇപ്പോൾ തന്റെ സഹായംകൊണ്ടു ഞാനും സിദ്ധാൎത്ഥനായി എന്നൎത്ഥം സിദ്ധിക്കുന്നു. താൻ എനിക്ക് ഒരു വലിയ കാൎയ്യം സാധിച്ചുതന്നു എന്നു സാരം.

480. തരുവൻ ഇതു തവ=അങ്ങേക്കു ഞാൻ ഇതു തരുന്നു. പുനഃ=പിന്നെ.

482. ബഹുമാനമോദാൽ=സന്തോഷപൂൎവ്വം.

485. കാരുണ്യം=കൃപ.

486. ഭൂഷണം=ആഭരണം.

487. അംഗുലീയം=മോതിരം. അടയാളം=മുദ്ര. ഭണ്ഡാരമഞ്ജ=ഭണ്ഡാരപ്പെട്ടി. (ഈ 'മഞ്ജ' എന്ന സംജ്ഞ ചിറക്കൽ, പാലക്കാട്ട് മുതലായ ദിക്കുകളിലാണ് അധികം പ്രയോഗിച്ചുകണ്ടിട്ടുള്ളത്. ഇതു ഗ്രന്ഥകാരനെ അനുമാനിപ്പാനും ഉപകരണമായിരിക്കും)

488. ആവശ്യം=പ്രയോജനം.

489. നിയോഗതൽ=കല്പനപ്രകാരം (അ. പു. പ. ഏ. വ)

490. അമാത്യനാമാങ്കം=അമാത്യന്റെ നാമം (പേർ) ആകുന്ന അങ്ക(അടയാള)ത്തോടുകൂടിയതു്. ('രാക്ഷസൻ' എന്ന പേർ കൊത്തിയതു്).

491. ഓതിനാൻ=പറഞ്ഞു.

493. വണ്ടാൎത്തഴക്കുഴലാം=വണ്ടിൻകൂട്ടംപോലെ (കറുത്തു) തഴച്ചതു് (ഇടതിങ്ങിയതു്) ആയ കുഴൽ (തലമുടി) ഓടുകൂടിയവളാം (സുന്ദരി) കാന്ത=പത്നി (ഭാൎയ്യ)

494. ഉണ്ടായ=എന്നോടു പിരിയുന്നതുകൊണ്ടുണ്ടായ. ശോകം=ദുഃഖം. പൊറാഞ്ഞു=സഹിക്കാൻ വയ്യാഞ്ഞു. ഉൾക്കാമ്പിന്നു വിനോദാൎത്ഥം=മനസ്സിന്നു വിനോദിപ്പിപ്പാൻവേണ്ടി.

495. അഴിച്ചുകൊണ്ടോ=; അഴിച്ചുവാങ്ങി. (നായികാനായകന്മാർ പരസ്പരം ഒന്നിച്ചില്ലെങ്കിലും സ്വനാമത്തോടുകൂടിയ ഭൂഷണം കണ്ടിട്ടെങ്കിലും സങ്കല്പസുഖം അനുഭവിക്കുന്നതിനായി പരസ്പരം ഭൂഷണങ്ങളാം കൈമാറുന്നതു പതിവാണല്ലൊ. ഏവം=ഇങ്ങിനെ.

498. കുസുമപുരവാസി=കുസുമപുരത്തിൽ വസിക്കുന്നവൻ.

499. ഗൃഹനികടഭൂമി=വീട്ടിന്റെ സമീപസ്ഥലം.

500. ഒക്കെ ഒക്കും=അതു ശരിതന്നെ. ഇക്കണക്കെ=ഇതുവിധം. വസ്തു=പദാൎത്ഥം.

501. വണിക്കുകൾ=കച്ചവടക്കാർ.

502. തിരക്കുക=അന്വേഷിക്കുക.

503. മന്ത്രിനാമാങ്കിതം=മന്ത്രി(രാക്ഷസ)യുടെ പേർ കൊത്ത
യത്.

504. മതി=ഉള്ള് (മനസ്സ്) മതി=തൃപ്തി. വരും അളവും=വര
ന്നേടത്തോളം. അർത്ഥം=ധനം. മാനിച്ച്=സന്തോഷിച്ച്.

505. വികടം അകലെ കളഞ്ഞവർ=എനിക്കതിനു യാതൊരു
വിരോധവുമില്ല.

506. കില്ല്=സംശയം. ചേതസ്സ്=മനസ്സ്. പ്രസാദം=സന്തോ
ഷം.

507. ചേറ്=മട്ടം.

508. അംഗുലീമുദ്ര=മോതിരം. ഉത്തമാമാത്യപ്രവരൻ=ശ്രേഷ്ഠ
നായ മന്ത്രി.

511. ചണകചാത്യവിപ്രിയം=ചാണക്യന്റെ വിരോധം.

512. ആടൽ=സംശയം (വ്യസനം)

513. ശുശ്രൂഷ=പരിചരണം.

514. അന്തരം=വിരോധം. നിന്മതം=നിന്റെ അഭിപ്രായം.

515. കമ്പം=ഇളക്കം (ഭയം)

516. ഇഷ്ടസേവകൻ=ഇഷ്ടനായ സേവകൻ. (പരിചാരകൻ)

517. ലേഖകൻ=എഴുത്തുകാരൻ (ഗുമസ്ഥൻ)

518. അന്യൂനരാഗം=(ക്രി· വി.) തെല്ലും കുറയാതെ.

519. ഇവർ=ശകടദാസസിദ്ധാർത്ഥകന്മാർ. മദ്ധ്യേ=ഇടയിൽ
(സംഭാഷണമദ്ധ്യത്തിൽ) വൃത്താന്തശേഷം=വൃത്താന്ത (വർത്തമാന)ത്തിന്റെ
ശേഷം.

521. ഖേദം=വ്യസനം. മോദം=സന്തോഷം, ഉൾക്കൊണ്ട്=ഉ
ള്ളിൽ നിറഞ്ഞ്.

522. ഇഹ പോരും=നമ്മുടെ ഭാഗ്യോചിതം. പൊറുതികേട്=
പൊറുപ്പാൻ ഉപദ്രവം.

523. ഭദ്രഭടാദിപ്രധാനപുരുഷന്മാർ=ഭദ്രഭടൻ മുതലായ പ്രധാന
ജനങ്ങൾ. പിളിച്ച്=ഇടഞ്ഞുപിരിഞ്ഞ്.

524. പർവ്വതകാത്മജൻ=പർവ്വതകരാജാവിന്റെ പുത്രൻ (മലയ
കേതു) അന്തരം=തരക്കേട്.

525. ഉന്നിച്ചിട്ട്=ഊഹിച്ച്. വൈരം=വിരോധം.

526. കല്പനാശക്തികൾ=ബുദ്ധിയുടെ ശക്തികൾ.

527. നിർണ്ണയം=നിശ്ചയം.

528. ചണകസുതമതിഭേദകാരണം= ചണകസുത

(ചാണക്യ)ന്റെയും മൌൎയ്യ(ചന്ദ്രഗുപ്ത)ന്റെയും വൈര (വിരോധ)ത്തിന്റെ അങ്കു(മുള)ത്തിന്റെ ആരംഭം (ഉത്ഭവം.) ദൂരോജ്ഝിതപ്രവാസം=ദൂരെ ഉപേക്ഷിക്കപ്പെട്ട പ്രവാസം (പുറത്തു കളയുക)

529. അരാൻ=വിരാധഗുപ്തൻ. മാനിക്ക=സമ്മാനം മുതലായതു കൊടുത്തു സന്തോഷിപ്പിക്ക.

530. വൈതാളികൻ=സ്തുതിപാഠകൻ.

532. ഭംഗുരം=തകരുന്നതാം.

533. വിളംബം=മന്ദിമതരം.

535. കുസുമപുരവൃത്താന്തം=കുസുമപുരത്തിലെ വൎത്തമാനം.

537. ക്ഷിപ്രം=വേഗത്തിൽ.

538. ഭാസുരം=ശോഭയുള്ള്.

539. കൊള്ളുന്നവാനു്=വാങ്ങുന്നവന്.

542. അമാത്യത്രയം=മൂന്നു് മന്ത്രിമാർ.

545. മതിവൈഭവം=എന്റെ ബുദ്ധിസാമൎത്ഥ്യം.

546. ധിക്കാരം=അഹംഭാവം (ചന്ദ്രഗുപ്തനെക്കുറിച്ചു പറഞ്ഞു)

547. ആധിപത്യം=ഭരണാധികാരം. ഏകൻ=ഒരുത്തൻ (ചന്ദ്രഗുപ്തൻ) മൽ പ്രതിജ്ഞ=എന്റെ ശപഥം (നന്ദവിനാശം വരുത്തുമെന്നുള്ള പ്രതിജ്ഞ). ഏകൻ=ഒരുത്തൻ (ചാണക്യൻ)

548. അന്യോന്യം=പരസ്പരം. വിരോധം=മത്സരം.

551. ഭേദം=വിടവ്.

ഇങ്ങനെ മുദ്രാരാക്ഷസത്തിൽ 'രാക്ഷസവഞ്ചനം' എന്ന നാലാം പാഠം സമാപ്തം.

അഞ്ചാം പാഠം.

(കാകളിവൃത്തം)

1. ശാരികമർമ്മരമൊഴിമാരേ=പെൺതത്തകളിൽ ഉത്തമ. മനോരമ=മനസ്സിനെ സുഖിപ്പിക്കുന്നവരം.

4. മധു=തേൻ. നുകന്നു=ആസ്വദിച്ചു. മൽ അകമേ പരിഷ്=മനസ്സിന്റെ ഉള്ളിലുള്ള തീരാത്തവണ്ണം.

5. ചാരുതരം=അതിമനോഹരമായി.

6. വൃത്തം=ചരിതം.

7. വൈഷമ്യം=പ്രയാസം.

11. വ്യാജം ഉണ്ടാക്കാണ്ട്=കളവായിട്ട്, ഭാവിച്ച്=നടിച്ച്.

12. ഉൽക്കർഷം=ഉയരം.

15. മമ്മ് ഒണ്ണ്=ഗൂഢമായി ആശ്രയിച്ച്.

16. ഇടഞ്ഞ്=തെററി.(തമ്മിൽ പിണങ്ങി) വൈരം=ശത്രുത.

17. ചന്ദ്രമഹോത്സവം=ചാന്ദ്രോത്സവം. ഇതു വസന്തത്തിൽ ഒരു ചൈത്രമാസത്തിലെ വെളുത്ത വാവുന്നാൾ അവസാനിക്കത്തക്കവണ്ണം തുടങ്ങുന്ന ഒരു ഉത്സവമാണ്. ഇതിന് "കൗമുദീമഹോത്സവം" എന്നും പറയാറുണ്ട്. ഘോഷിപ്പിക്കുക=നാട്ടിലൊക്കെ പ്രസിദ്ധമാകത്തക്കവണ്ണം വിളംബരം ചെയ്യുക.

20. ദോഷരഹിതൻ=ദോഷമില്ലാത്തവൻ.

23. സാദരം=ആദരവോടുകൂടി (ക്രി. വി)

24 സുകുമാരൻ=സുന്ദരൻ.

25. ആശി=അനുഗ്രഹം.

26. ദേശികൻ=ആചാര്യൻ (ഉപദേഷ്ടാവ്).

27. നിന്തിരുവുള്ളം=അങ്ങയുടെ തിരുമനസ്സ്. (കാര്യകാരണങ്ങൾക്ക് അഭിപ്രായവചനം).

28. ശത്രുപ്രയോഗങ്ങൾ=ശത്രുക്കളുടെ പ്രവൃത്തികൾ.

31. പാരിടം=ഭൂമി. അധിനായകൻ=അധിപതി.

32. ധർമ്മസ്വരൂപൻ=ധർമ്മശീലൻ. ആപേക്ഷ=അനുഗ്രഹം.

34. പ്രശ്രയം=വിനയം.

35. കാര്യപുരുഷൻ=കാര്യസ്ഥൻ (മന്ത്രി)

37. പാടവം=പടുത്വം (സാമർത്ഥ്യം)

38. കിഞ്ചന=(അവ്യ) കുറച്ച്.

39. നിന്ദ=എന്നെക്കുറിച്ചുള്ള പുച്ഛം (ധിക്കാരം)

40. ദ്വിജചന്ദ്രൻ=ബ്രാഹ്മണശ്രേഷ്ഠൻ.

41. പരുഷം=നിഷ്ഠുരം (മുഷ്ക്). സത്വരം= അടിയന്തരമായി.

42. ഉണ്ടോ പരുഷം പറഞ്ഞു=പരുഷം പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടോ

43. കാര്യം=ചോദ്യങ്ങള്.

44. ശിഷ്യൻ=ശാസിക്കപ്പെടുവാൻ യോഗ്യൻ.

45. സത്യം ഞാൻ=ഞാനിന്ന പറഞ്ഞതു വാസ്തവംതന്നെ. ശിഷ്യൻ അല്ല എന്ന് എനിക്ക് ഉള്ള=ശിഷ്യനാണെന്ന് എന്നാൽ തന്നെ ഞാൻ വിചാരിക്കുന്നു. എന്നുമാത്രമല്ല ഭൃത്യൻ അല്ലീ? എന്ന് സംശയം ഉള്ളിൽ ഉണ്ട്=ഞാൻ അങ്ങയുടെ ഭൃത്യൻ (ദാസൻ ഞാനായശ്ശേഷികൾ തന്നെ ഭരിക്ക

കപ്പെടുന്നവൻ) അല്ലേ എന്നുകൂടി എനിക്കു സംശയം തോന്നുന്നു. (അന്യ
ന്റെ നേരെ അധികാരം നടിക്കുന്നതു കഷ്ടമാണ് എന്നു സൂചനം)

46. ഞാൻ കാര്യമറിയാതെ വസിക്കുന്നവനും, അതുകൊണ്ടു കാര്യം അ
റിയാത്ത കുട്ടികളിലൊന്നും പറയേണ്ടവനല്ല. എന്നാൽ കാര്യം അറിയാ
ത്തവർ ചോദിച്ചാൽ കാര്യം അറിയുന്നവർ ആ കാര്യത്തെ വിവരിച്ചു പറ
യേണ്ടതല്ലേ? എന്നു ചാണക്യനെ കുറിച്ചു പറയുന്നു.

49. സ്വായത്തസിദ്ധികൾ=സ്വ (തനിക്ക്) ആയത്തം (അധീ
നം) ആയ സിദ്ധി (കാര്യപ്രാപ്തി)യോടുകൂടിയവർ. (താൻതന്നെ കാര്യം ന
ടത്തുന്നവർ. ബ. വ്രീ) സചിവായത്തസിദ്ധികൾ=സചിവന്ന് (മന്ത്രിക്ക്)
അധീനമായ സിദ്ധിയോടുകൂടിയവർ ബ. വ്രീ) (മന്ത്രിയുടെ ഇഷ്ടംപോ
ലെ കാര്യം നടത്തുന്നവർ)

50. രണ്ടും സമങ്ങളായി=രാജാവും മന്ത്രിയുംകൂടി കാര്യം നടത്തു
ന്നവർ. (ഉഭയായത്തസിദ്ധികൾ)

52. അന്തരാ (അവ്യ)പൂക്ക്=ഇടയിൽ കടന്ന്. കയർക്ക=കല
ശൽകൂട്ടുക (ഇടയുക).

53. മുറുവൽ=പുഞ്ചിരി.

54. ഉരിയാടുക=പറയുക. ('ഉരി'യാട്ടുവിന്റെ രൂപം 'ഉരയാടുക'
യല്ലാതെ 'ഉരി'യാകുമോ? എന്നു ശബ്ദശാസ്ത്രപണ്ഡിതന്മാർ ആലോചിക്കേണ്ട
താണ്)

55. രോഷം=കോപം. ദോഷം=പാപം.

56. മന്ത്രിപ്രവരൻ=രാക്ഷസൻ. വൈതാളികൻ=സ്തുതിപാഠ
കൻ.

57. വണിക്പ്രവരൻ=(മുമ്പിലത്തെ അർത്ഥം)

58. ജയ! ജയ! ക്രിയ (ലോട്ട്. പരസ്മൈ. മ. പു. ഏ. വ)=ജ
യിക്കുക. (ജയിപ്പൂതാക)

59. മാനി=മാനശീലൻ (കോപിക്കുന്നവൻ) വൈഭവം=മഹ
ത്വം. ചേതോഹരം=മനോഹരം. (വിസ്മയകരം)

60. കരയേറി=ഉയർന്നുവന്ന്.

61. അംഭോവിള്ള്=ഭേദിച്ച്. വീണുപോകുന്നു=ഇടിഞ്ഞു
പോകുന്നു.

62. മത്തഗജം=മദിച്ച ആന. ചോരകൻ=കള്ളൻ.

63. കണ്ണ് കൊള്ളുകയാൽ=കൊള്ളുന്നതിനിടയായാൽ. ഒഴി
പ്പ്=മാറ്.

64. ഉത്തരം വരും=ഇങ്ങനെ വരും (കണ്ണുകൊള്ളാനിടവരു
മ്പോൾ=സംഗതി

65. വാരിധി=സമുദ്രം.

66. സത്യലോകം=ബ്രഹ്മലോകം. ചിത്രം=ആശ്ചര്യം. ഇരണ്ടൊഴിൽ=ചാണക്യൻ ചെയ്യുന്നതൊക്കെയുള്ള പ്രവൃത്തി (ആയുധാഭ്യാസം) ആയതു കല്പന.

67. ആചരിയാതവർ=ഒക്കെ മറന്നവർ. മഹീതലേ=ഭൂമിയിൽ.

68. സർവ്വമാനം=എല്ലാ അലങ്കാരം. (കിരീടകണ്ഠമാല)

69. പ്രാജ്ഞൻ=ബുദ്ധിമാൻ

70. ഇത്തരം ദോഷങ്ങൾ=ആയുധാഭ്യാസംമുതലായ ദോഷങ്ങൾ. ഭൂപൻ=ഭൂമിയെ പാലിക്കുന്നവൻ.

71. ആശീർവ്വചനങ്ങൾ=പ്രശംസകൾ എന്ന സാരം.

72. അന്തരം=അവസരം.

73. കോപപ്രവർദ്ധനം=ദേഷ്യം വളർത്തുക.

74. രാക്ഷസന്റെ പ്രയോഗങ്ങൾ (ശകടൻ എന്ന ചേർത്ത് അന്വയിക്കണം) സൂക്ഷ്മം=അറിവാൻ പ്രയാസമുള്ളത്.

76. നിജഭൃത്യൻ=തന്റെ കിങ്കരൻ. തത്ര=(അവ്യ) അവിടെ.

80. ബന്ധനം=ഇരുട്ടറയ്ക്കു പൂട്ടൽ

82. സ്ഥാനത്ത്=ഭവനത്തിങ്കൽ. വ്യയങ്ങൾ=ചെലവുകൾ. സ്ഥാനവ്യതിക്രമം=സ്ഥാനം തെറ്റി പ്രവർത്തിക്കുക.

84. പ്രാജ്ഞൻ=വിദ്വാൻ (ബുദ്ധിമാൻ).

85. ബന്ധം=ബുദ്ധിമുട്ട്.

87. ഭാവജ്ഞം=തോന്നിയപ്രകാരം.

88. വെച്ചു ഞാൻ ഇന്ന്. അധികാരം=ഞാൻ ഇന്ന് എന്റെ അധികാരം ഒഴിഞ്ഞിരിക്കുന്നു.

89. ശമനം=നിശ്ചയം. അരികൾ=ശത്രുക്കൾ. ഭൃത്യൻ=ദാസൻ.

51. കൗമുദീനാമമായുള്ള മഹോത്സവം=ചന്ദ്രോത്സവം.

93. ഉച്ഛ്വസിച്ച്=കോപിച്ച് (കോപംകൊണ്ടു ശ്വാസം വരുന്നതു സ്വാഭാവികമാണല്ലോ).

94. കരിഞ്ഞു എന്ത്=നീ ആഗ്രഹിപ്പാൻ കാരണമെന്ത്?

95. അജ്ഞാനി=അറിവില്ലാത്തവൻ (അജ്ഞൻ എന്നും അതിന്നു തന്നെ ചെയ്യേണ്ടതു് അറിയാതെയുള്ളവൻ)

96. വാഞ്ഛിക്ക=ആഗ്രഹിക്ക.

98 പ്രഭാവം=ശക്തി. പ്രസിദ്ധി=മഹിമ (വലിപ്പം)

99. കൗശല്യം=മിടുക്ക്. (കാര്യങ്ങളെ സൂക്ഷ്മമായി ചെയ്വാനുള്ള സാമർത്ഥ്യം.) ഭദ്രഭടപ്രധാനന്മാർ=ഭദ്രഭടൻ മുതലായ പ്രധാന പുരുഷന്മാർ.

100. ശുഷ്കം=കഠിനം. അപരാധം=കുററം. വാരണാദ്ധ്യക്ഷൻ=വാരണ(ആന)ങ്ങളുടെ അദ്ധ്യക്ഷൻ (വിചാരിപ്പുകാരൻ)

102. അശ്വപാലകൻ=കുതിരവിചാരിപ്പുകാരൻ.

103. ഹൃദ്യമാർ=സുന്ദരിമാർ.

105. മാനമദങ്ങൾ=മാനവും മദവും.

106 ധിക്കാരങ്ങൾ=തോന്നിയവാസങ്ങൾ. ജീവിതം=ശമ്പളം. പ്രവൃത്തി=ഉദ്യോഗം (അധികാരം) വിരമിക്ക=തടയുക.

108 രാജഭണ്ഡാരങ്ങൾ=രാജാവിന്റെ ധനങ്ങൾ. തവ സേവകൻ=അങ്ങയുടെ വലിയ സേവകൻ.

109 മോഷണം=കളവ്.

111. ഉത്ഥാനം വിട്ട്=ധൈര്യം വിട്ട്.

112. ബാലവൃദ്ധാതുരന്മാർ=ബാലവൃദ്ധന്മാരും ദീനക്കാരനും.

113. ലോഭം=ദ്രോഹം. പോരായ്കയെന്നിട്ട്=പോരായെന്ന വിചാരിച്ചിട്ട്.

115. പർവ്വതസേവകൻ=പർവ്വതരാജാവിന്റെ സേവകൻ.

116. തൽപുത്രൻ=അവന്റെ (പർവ്വതകന്റെ) പുത്രൻ. താൻ പിതാവെ=നിന്റെ അച്ഛനെ.

117. തന്നിടം=തന്റെ സ്ഥലം,

118. നിന്ദ=(പുച്ഛം) നിന്നെക്കുറിച്ച് ഉണ്ട്; ആയതല്ലല്ലോ (എന്ന പാരമ്പര്യം.)

119. ബന്ധംശിക്ഷ അകപ്പെട്ടും എന്ന ഭയപ്പെട്ട്. ധനവാന്മാരെയ ചന്ദനദാസാദികളെ സേവിക്കാതെ എന്ന് സാരം. കണ്ടൻ=വിണ്ടൻ.

120. പർവ്വതപുത്രൻ=മലയകേതു.

121. തദാ=(ഞെട്ട്) അപ്പോൾ (തന്നെ വന്നാശ്രയിച്ചപ്പോൾ)

124. പുത്രദ്വയത്തെ=രണ്ടു പുത്രന്മാരെ. വെറുപ്പിക്കുക=ദ്രോഹിക്കുക.

128. ധൂർത്തർ=ഗർവ്വിഷ്ഠന്മാർ (വാശിയുള്ളവർ)

129. പണ്ടില്ല ചെയ്യുമാറില്ല=ഇല്ല സ്വാമിദ്രോഹം. (അല്ലെങ്കിൽ സ്വപുത്രനെ കൊല്ലുന്ന രാജാവിനോടിടഞ്ഞ് ആ രാജാവിന്റെ ശത്രുവിനെ സേവിക്കുവാൻ പോവുക)

131. ചാണക്യവചോക്തി=ചാണക്യന്റെ വാക്ക്.

133. വീണ്ടുപുതുക്കൽ=വീണ്ടും (ശത്രുതാസംബന്ധം) ഉള്ള പുതുക്കൽ,

134. ചില്ല=നിസ്സാരം (കളി)

135. തള്ള്=അപരാധികളെ വെളിപ്പെടുത്തിയില്ല എന്നല്ല.

137. കൗശലം=സാമർത്ഥ്യം. വാശി=നിർബ്ബന്ധം.

139. രാഗം=സ്നേഹം (രഞ്ജിപ്പ്)

140. പ്രതിവിധാനം=പ്രതിവിധി (മറുകയ്യ്). അനുഗ്രഹം=സമ്മാനങ്ങളെക്കൊണ്ടു സന്തോഷിപ്പിക്ക. നിഗ്രഹം=ദണ്ഡങ്ങളെ പ്രയോഗിച്ച് ശിക്ഷിക്കുക.

141. ക്ഷുദ്രമതികൾ=ദുർബുദ്ധികൾ.

142. സപ്തവ്യസനങ്ങൾ=സപ്ത (ഏഴ്) വ്യസന(ആപൽകാരണ)ങ്ങൾ. (അവ—സ്ത്രീസേവ, ചൂതുകളി, നായാട്ട്, മദ്യപാനം, വാക്പാരുഷ്യം, ദണ്ഡപാരുഷ്യം, അർത്ഥദൂഷണം ഇവയാകുന്നു. ഇവയിൽ ആദ്യത്തെ നാലും കാമജങ്ങളും മറ്റേവ മൂന്നും കോപജങ്ങളുമാകുന്നു. എന്നു വിവേകം). പ്രമത്തർ=അവരവരുടെ കൃത്യങ്ങളിൽ മനസ്സിരുത്താത്തവർ. "പ്രമാദോനവധാനതാ" എന്നഭിധാനം. ക്ഷിപ്താധികാരികൾ=അധികാരം ഒഴിപ്പിക്കപ്പെട്ടോർ (ഉദ്യോഗത്തിൽനിന്നു പിരിക്കപ്പെട്ടവർ)

143. അനർത്ഥങ്ങൾ=ദോഷങ്ങൾ.

145. ഏവം=അനുഗ്രഹം ആകുന്നു. ഇതും=ഇങ്ങനെയുള്ള ഇതും (ഉദ്യോഗത്തിൽനിന്നു പിരിക്കുക) അനുഗ്രഹമാകുന്നു. (ശിക്ഷിക്കേണ്ടവരെ ശിക്ഷയൊന്നും ചെയ്യാതെ ഉദ്യോഗത്തിൽനിന്നു പിരിക്കുകമാത്രം ചെയ്താൽ അതു് അനുഗ്രഹമാണെല്ലൊ എന്നു താൽപര്യം.) കേവലം ദോഷം അല്ലാതെ ഉള്ള ഒന്നോ=ഇതിനു ദോഷമില്ലേ? എന്നു ശങ്കിക്കുന്നവരോടു അല്പം ദോഷമില്ലാതെ ഒന്നുമില്ല. എന്നാൽ പിന്നെ ഉണ്മയിൽ ദോഷം കുറഞ്ഞതു ചെയ്യുകയേ നിവൃത്തിയുള്ളുവെന്നു വിചാരിച്ചുകൊണ്ടു് ഇങ്ങനെ ചെയ്യുക്.

147. ലുബ്ധപ്രകൃതികൾ=കിട്ടിയതൊന്നും പോരാ എന്നു വിചാരിക്കുന്ന സ്വഭാവക്കാർ.

149. രാജധനപ്രാണനാശഭയം=രാജാവിങ്കൽനിന്നു ധനവും പ്രാണനും നശിക്കുമെന്നുള്ള ഭയം.

150. പരവശപ്പെട്ടവർ=പരന്നു് അധീനപ്പെട്ടവർ.

151. സാഹസകാരികൾ=സാഹസം (വീണ്ടുവിചാരമില്ലാത്ത പ്രവൃത്തി) ചെയ്യുന്നവർ.

153. ഉഭയപക്ഷം=അനുഗ്രഹവും നിഗ്രഹവും (ഇവിടെ ക്രമവിവക്ഷയുണ്ട്). മുന്നതു്=ആദ്യത്തേതു് (അനുഗ്രഹം)

154. പിന്നെപ്പറഞ്ഞപക്ഷം=നിഗ്രഹം. വൈഷമ്യം=ദോഷം (അപകടം) ആ ദോഷങ്ങളെ താഴെ വിവരിക്കുന്നു.

156. പ്രധാനജനങ്ങൾ=മുഖ്യന്മാർ. ബന്ധം=ശിക്ഷ. കില=ലോകപ്രസിദ്ധിവാചകം (അവ്യയം)

157. വിശ്വാസം=ദോഷം വരികയില്ല എന്നുള്ള ഉറപ്പ്.

160. ആദരപൂൎവ്വകം=ആദരവോടുകൂടി.

162. ബഹുരോഷം=കോപത്തോടുകൂടി.

163. ഉത്സാഹം=അവനവന്റെ കാൎയ്യത്തിൽ ഉന്നിവ്.

164. അസ്ത്രശസ്ത്രാഭ്യാസം=ആയുധങ്ങളെക്കൊണ്ടുള്ള പയററൽ

167. പാടവം=കാൎയ്യസാമൎത്ഥ്യം.

171. പൂൎവ്വം=പണ്ടു്. (നന്ദവധത്തിനു സഹായിച്ചു കഴിഞ്ഞു) പ്രതിശ്രുതം=കരാറു ചെയ്യപ്പെട്ടതു്. നന്ദവധത്തിനു സഹായിച്ചാൽ പകുതി രാജ്യം കൊടുക്കാമെന്നു കരാറു ചെയ്തിട്ടുള്ളതു്).

174. കൃതഘ്നർ=ഉപകാരം ചെയ്തവരെ നിഗ്രഹിച്ചവർ. [illegible]യം=കേളി, (അപവാദം)

178. അന്തൎന്നഗരത്തിൽ=നഗരത്തിനുള്ളിൽ.

179. എന്തൊന്നു കണ്ടിട്ടു്=എന്തുപായം കണ്ടിട്ടു്. ഉപേക്ഷിക്കുക=കൈവിട്ടുകളയുക.

180. വൈരസ്യം=വിരോധം.

181. ഉള്ളിൽ കിടന്നാൽ=നഗരത്തിൽ ഇരുന്നാൽ.

186. ഏററം ഉപായങ്ങൾ=വളരെ കൌശലങ്ങൾ.

187. ഉള്ളിൽ=ദേഹത്തിനകത്തു്. ഇളകാതെ=ഉറച്ചു്. ശല്യം=അമ്പിന്റെ മുന, തോക്കിന്റെ ഉണ്ട മുതലായ വേദനയുണ്ടാക്കുന്ന സാധനം.

188. വിഭ്രമം=ഓൎമ്മക്കുറവ്.

189. വിക്രമം=കൈയേററം (യുദ്ധം) പാട്ടാക്കുക= സ്വാധീനമാക്കുക.

191. പ്രാണൻ കളയുക=മരിക്കുക.

192. ആകാ= നല്ലതല്ല. കണ്ടുകളക=ആലോചിച്ചു കൈവിടുക.

193. കററം=ദോഷം. ഗുണജ്ഞൻ=ഗുണങ്ങളെ അറിയുന്നവൻ (വിദ്വാൻ) മന്ത്രിസത്തമൻ=മന്ത്രിമാരിൽ അതിശ്രേഷ്ഠൻ. (അത്ര യോഗ്യനായ ഒരാളെ നശിപ്പിക്കുന്നതു വലിയ നഷ്ടമാണെന്നു സാരം)

194. കാട്ടിൽ കിടക്കുന്ന കാട്ടാനയെപ്പോലെ=കാട്ടാനയെ പിടിപ്പാൻ ആളും ആയുധവും കൂട്ടിച്ചെന്നു നേരിട്ടാൽ അതു നമ്മെ നിശ്ശേഷം നശിപ്പിച്ചുകളയും. അല്ലെങ്കിൽ നാം പ്രയോഗിക്കുന്ന ആയുധങ്ങളേററു് അതു മരിച്ചുപോയെന്നും വരാം. അതിനാൽ ചതിയായി വാരിക്കുഴിയിലോ കൊപ്പത്തിലോ അകപ്പെടുത്തി, അതിന്റെ ഇഷ്ടംപോലെയുള്ള ഭക്ഷണാദികൾ കൊടുത്തു വശീകരിച്ചു നല്ല മൎമ്മജ്ഞന്മാർ അതിനോടു നയത്തിൽ പെരുമാറിയാൽ ഇതരന്മാൎക്കു ദുഷ്കരങ്ങളായ അനേകം കാൎയ്യങ്ങൾ അതിനെക്കൊണ്ടു സാധിക്കാമല്ലോ. അതുകൊണ്ടു് ഇണങ്ങിയാലും പി

ണങ്ങിയാലും 'മഹാസത്വത'കൊണ്ട് അമാത്യരാക്ഷസൻ ഒരു ആനയെപ്പോലെയാണെന്നു സാരം. വീട്ടിൽ വരുത്തുക=സ്വാധീനമാക്കുക.

195. ആയുഷ്മൻ-പറഞ്ഞാൽ-മടക്കുവാൻ ആളല്ല- (ഞാൻ) എന്നു ചേൎത്ത് അന്വയിക്കണം.

197. അതിശയം=ഗുണാധിക്യം.

198. ഭഗവതിദേവി!=ബ്രാഹ്മണി! "ഭഗവത്യാൎയ്യാദ്ധിമേഖലാ" എന്ന് അമരം.

199. നന്ദസ്ഥാപതികൾ=നന്ദരാജാക്കന്മാർ. നിത്യമായി=പതിവായി. മന്ദിരം=ഗൃഹം (രാജധാനി) ചിന്തിച്ചകാലം=വിചാരിച്ച സമയത്ത്.

200. നിജവാസിതം=തന്റെ വാസം. ('വാസം' എന്ന അൎത്ഥത്തിൽ 'വാസിതം' എന്നുള്ളതിന്റെ സാധുത്വം ചിന്ത്യം) വന്നിതെന്നില്ല=വന്നില്ല. മനസി=(സ-ന-സ-ഏ-വ) മനസ്സിൽ. മേ=എന്റെ.

201. കല്പിതം=നിശ്ചയിച്ച സംഗതി. സാധിപ്പതിനറിയാതെ=സാധിപ്പാനുള്ള മാൎഗ്ഗം ഇന്നതെന്നു മനസ്സിലാവാതെ. കല്പാന്തം=പ്രളയം വരെ ദീൎഘകാലം എന്നു താൽപൎയ്യം. വസിച്ചീടുക=കാത്തിരിക്കുക. യോഗ്യം=ശരിയുള്ളത് (യുക്തം).

202. അതുമൂലം=വളരെക്കാലം കാത്തിരിക്കുന്നതു യോഗ്യമല്ലെന്നുള്ള കാരണത്താൽ. വാണാൻ=രാജധാനിയിൽ പ്രവേശിച്ചു. അന്തരംഗം=ഉള്ളകം (രഞ്ജിപ്പ്)

203. അതിമാത്സരം=വളരെ ദ്വേഷ്യമുള്ളത് (സ്പഷ്ടം) ക്രി-വി.

204. ഏകത്ര=(അവ്യ) ഒരേടത്ത്.

206. അൎത്ഥപുരസ്സാരം=അൎത്ഥ (ധന)വും, പുരസ്സാരം=പുരസ്കാരം (ആദരസേവനം) ആളും അൎത്ഥവും എന്നു താൽപൎയ്യം. നിജബുദ്ധിവിലാസം=തന്റെ ബുദ്ധിസാമൎത്ഥ്യം.

208. ചിത്തം ഉറപ്പിച്ച്=മനസ്സുറപ്പിച്ച്.

209. ഒന്ന്=ഒരു സംഗതി (ഒരു വിചാരം) സാക്ഷാൽ= (അവ്യ) സ്പഷ്ടമായിട്ട് ആ വിചാരമെന്തെന്നു പറയുന്നു.

210. നന്ദപ്രാപന്മാരെ— എന്നു തുടങ്ങി— പൎവ്വതപുത്രനെ വാഴിപ്പതിനു ഭാവമെന്നുള്ളാലെ ചൊല്ലു—എന്നുവരെ.

213. പട്ടാങ്ങ്=പരമാൎത്ഥം.

215. മത്സരം=പക്ഷപാതം. അഹംഭാവം=ഞാനെന്ന ഭാവം (ഗൎവ്വ്).

216. ദൈവം=വിധി "ദൈവം, ദിഷ്ടം, ഭാഗധേയം, ഭാഗ്യം, സ്ത്രീ നിയതിൎവ്വിധിഃ" എന്നമരം.

218. ദൈവം=ദൈവത്തെ (അ-ന-മ.ദ്വി-ഏ-വ)· പ്രമാണിക

ഭിക്കുക=സർവകർത്തൃത്വമെന്നു വിചാരിക്കുക. "ലോകത്തിൽ നടക്കുന്ന സംഗതികളെല്ലാം വിധിവിഹിതമാണ്, മറ്റാർക്കും അതിൽ കർത്തൃത്വമില്ല" എന്നു വിചാരിക്കുക. കേവലം മൂഢർ=ബുദ്ധ്യാദി കഥയില്ലാത്തവർ

219. വമ്പ്=തന്റെ വലിപ്പം (ആത്മപ്രശംസ). ആര്യവധി=ഉദയം. വിപ്രകലാപാത!=ബ്രാഹ്മണശ്രേഷ്ഠ!-ബ്രാഹ്മണർ വിശേഷിച്ചും ആത്മപ്രശംസ ചെയ്യുകയില്ല എന്ന് അഭിപ്രായം.

221. ഗാത്രം=ദേഹം. ചുവക്കുക=ചുവപ്പിക്കുക. (ഗാത്രം വിറക്കലും കണ്ണു ചുവക്കലും കോപചിഹ്നം)

222. പോരം=മതി. പറഞ്ഞുപോകാതെ=പറയരുത്. ദുരാത്മാവേ!=ദുർബ്ബുദ്ധേ!

223. ജളപ്രഭു=കഥയില്ലാത്തവരിൽ മുമ്പൻ.

224. വൃഷലൻ=ശൂദ്രൻ.

225. നവനന്ദവധം=നവനന്ദന്മാരുടെ വധം. മന്യുമാനൻ=കോപശാലി.

226. ഉജ്ജ്വലിപ്പിക്ക=കത്തിക്കുക.

228. വേഗം=വേഗം. വാൾ=മന്ത്രിസ്ഥാനചിഹ്നമായ വാൾ. ആളും അല്ല ഞാൻ ഇത്തരങ്ങൾക്ക്=നിന്റെ ഈ വക അധിക്ഷേപവാക്കുകൾ കേൾക്കുന്നതിനും, സ്വാതന്ത്ര്യാധികാരങ്ങൾ കണ്ടു സഹിപ്പാനും ഞാൻ പാത്രമല്ല.

230. തന്നിടം=തന്റെ വാസസ്ഥലം.

231. സൂക്ഷ്മതരം=അതിസൂക്ഷ്മം.

234. തൽഫലം=അതിന്റെ ഫലം (ചാണക്യ ചന്ദ്രഗുപ്തന്മാരെ 'ഭേദം' എന്ന ഉപായംകൊണ്ടു തമ്മിൽ തെറ്റിച്ചു ജയിക്കാമെന്നുള്ള വിചാരത്തിന്റെ ഫലം) ഇതു രാക്ഷസനോടു നേരിട്ടു പറയുന്നപോലെയുള്ള വിചാരമാണ്.

237. കാര്യം=വാസ്തവമായിട്ടുള്ളത്.

238. ഭാവം=മനോവികാരസൂചകമായ ചിഹ്നങ്ങൾ. ഭാവിക്കുന്നടികൾ

239. വല്ലാസ്സു=തരക്കേട്. (അപകടം)

241. വൈരം=വിരോധം.

243. മാഹാത്മ്യംകൊള്ളുക=പ്രസിദ്ധമാവുക.

244. സ്വച്ഛൻ=നിർമ്മലൻ (കപടപ്രയോഗങ്ങളില്ലാത്തവൻ)

245. തത്വം=പരമാർത്ഥം.

247. ചാതുര്യം=ഭംഗി.

248. നുകരുക=ആസ്വദിക്കുക.

അഞ്ചാം പാഠം കഴിഞ്ഞു.

ആറാംപാഠം.

(അന്നനടവൃത്തം)

1. അരിയെ=(ന. വി) നല്ലവളെയ.

3. മേളിക=യോജിപ്പിക്ക.

4. ഇളമധു=ഇളതേൻ (തേൻ മൂത്താൽ കയ്പുരസം വരുന്നതുകൊണ്ട് ആ ദോഷമില്ലാത്തതെന്നു സാരം.) മോഹവുമിളച്ച്=മോഹം തീർത്ത്.

5. വിചിത്രം=ഭംഗിയുള്ളത്.

6. അതിപ്രവരൻ=അതിസമർത്ഥൻ. മതിപ്രയോഗം=ബുദ്ധിസാമർത്ഥ്യം. അമാത്യൻ=അമാത്യരാക്ഷസൻ.

7. പ്രവൃദ്ധരാഗം=വലുതായ മത്സരം.

9. മൊഴിഞ്ഞു=പറഞ്ഞു.

11. പാരകന്നുവന്നു=പറയാത്ത തരമില്ലെന്നു വന്നു. (നിങ്ങളുടെ നിശ്ശ്വാസംകൊണ്ടെന്നു സാരം) വചസി=(സ. ന. സ. ഏ. വ) വാക്കിൽ.

13. ഭദ്രഭടാദികൾ=ഭദ്രഭടൻ പുരുഷദത്തൻ മുതലായവർ.

14. ഏകമതം=സമ്മതം. (ഭദ്രഭടാദികളുടെ പ്രവേശത്തെ വിവരിക്കുന്നു.)

19. വിരഞ്ഞ്=തിടുക്കപ്പെട്ട്.

21. അതിനായിട്ട്=പടസ്സ്. (ആന, കുതിര മുതലായവയുടെ ആധിപത്യം)

22. (ഭദ്രഭടാദികൾ ഗൂഢമായറിയിച്ച സംഗതി വിവരിക്കുന്നു)

24. ഒരവസ്ഥ=ഒരു സംഗതി.

26. അവസരം=സമയം (തക്കം).

30. അതു സമസ്തവും=രാക്ഷസാമാത്യൻ ചന്ദ്രഗുപ്തനോടു യോജിക്കാൻ തരം നോക്കിയിരിക്കയാണെന്നും, അതുകൊണ്ടു മലയകേതുവിനേയും അദ്ദേഹത്തെ സഹായിക്കാൻ ഒരുങ്ങിയിരിക്കുന്ന തങ്ങളേയും അമാത്യരാക്ഷസൻ ചതിക്കുമെന്നും, ഭദ്രഭടാദികൾ പറഞ്ഞ സംഗതികളെല്ലാം.

32. നൃപതിയെ സ്നേഹം പെരികെയുള്ളോരെ=സേനാപതിയായ ശിഖരസേനനെ.

34. അതുകേട്ട്=ശിഖരസേനൻ വിശ്വസ്തനാണ് എന്നും രാക്ഷസാമാത്യൻ ചതിയനാണ് എന്നും ഭദ്രഭടാദികൾ വിചാരിച്ചതു ശരിയാണെന്നു ഭാഗുരായണൻ പറഞ്ഞതു കേട്ട്.

36. ചിരിച്ചു ഭാഗുരായണൻ = ചിരിക്കുകാരണം, മലയകേതുവിന്റെ ഈ അഭിപ്രായം മാറി രാക്ഷസാമാത്യനെ വിശ്വാസമില്ലാതെയാക്കുവാൻ താൻ വഴി കണ്ടിട്ടുണ്ടെന്നുള്ള കരുതൽ ആണ്.

37. അതിനുള്ളമമാത്യാധികല്പമില്ല="അമാത്യനെപ്പോലെ പെരികെ സ്നേഹമുള്ളവർകളാരുമില്ല" എന്ന് അങ്ങുന്ന പറഞ്ഞതിന്ന യാതൊരു സംശയവുമില്ല. അമാത്യരാക്ഷസനെപ്പോലെ സ്വാമിഭക്തി മററാർക്കുമില്ല എന്ന് എനിക്കും സമ്മതമാണ്. പക്ഷെ അത് അങ്ങയുടെ പേരിലല്ല, ചന്ദ്രഗുപ്തൻെറ പേരിലാണെന്നാണ് ഞങ്ങൾ വിചാരിക്കുന്നത്. അതിന്ന ഈ കാരണങ്ങളെ പറയാം എന്നഭിപ്രായം.

38. 'ചാണക്യനോട്'—പിണക്കമുണ്ടെങ്കിലും, ചന്ദ്രഗുപ്തനോട് പിണക്കമില്ലെന്നല്ല ഏററവും ഇണക്കമുണ്ട്; അതുകൊണ്ട് വക്രബുദ്ധിയായ ചാണക്യൻെറ ക്രൗര്യം കണ്ടുകണ്ട് സഹിക്കാതെ ചന്ദ്രഗുപ്തൻ അദ്ദേഹത്തിൻെറ മന്ത്രിസ്ഥാനത്തെ ഒഴിപ്പിച്ചാൽ അപ്പോൾ അമാത്യരാക്ഷസൻ ചന്ദ്രഗുപ്തനോട് ചേർന്ന് അദ്ദേഹത്തിൻെറ മന്ത്രിയായിരിക്കയും ചെയ്യും. അപ്പോൾ അങ്ങക്ക ദ്രോഹികളോട് അവിശ്വാസം തോന്നാനിടവരും. അങ്ങനെ വരരുതെന്ന കരുതീട്ടാണ് അവർ ഇപ്പോൾതന്നെ ശിഖരസേനനെ ആശ്രയിച്ച് അങ്ങയെ കാണാൻ വന്നത്.

49. നിരന്നില്ല=യോജിച്ചില്ല.

50. കടുമ=കടുപ്പം (ക്രൗര്യം)

52. മമതാ=സ്നേഹം.

55. പിതൃഹന്താവ്=അച്ഛനെ കൊന്നവൻ.

57. ജലക്രിയ=ഉദകക്രിയ.

60. ശിരസി=(സ, ന. സ. ഏ. വ) തലയിൽ.

61. ഉഴറി=തിടുക്കത്തിൽ.

62. പരികരവേണം=പരിവാരങ്ങളും മററും വേണം.

65. വസുസമൻ=വസുക്കളോട് (ദേവവിശേഷം) തുല്യൻ. അതിമാനുഷൻ എന്ന താൽപര്യം

66. പഥികവേഷമായ്=വഴിയാത്രക്കാരൻെറ വേഷത്തിൽ. പുരം=പുരത്തെ (മകാരാന്തം സ്ത്രീ. ദ്വി. ഏ. വ)

68. പ്രവിഷ്ടൻ=കടന്നുവന്നവൻ.

69. പെരികെ നന്ന എടോ വരിക അരികിൽ=സ്വാഗതം അടുത്തുവരു.

70. രഹസ്യം=ഗൂഢം. പുറത്തിരുന്ന സംസാരിച്ചാൽ മററുള്ളവർ അറിയാനിടവരുന്നകിലോ എന്ന ശങ്കിച്ചു മുറിക്കകത്ത് ഇരുന്ന പറയാമെന്ന നിശ്ചയിച്ചു.

72. അതിഗുണനയം=വളരെ ഗുണങ്ങളും നയവും.

74. മലയകേതുവും സചിവനും=മലയകേതുവും ഭാഗുരായണനും.

75. അറയിലെന്നുകേട്ട് = അമാത്യരാക്ഷസൻ മുറിക്കകത്താണെന്ന് അവിടെയുള്ളവർ പറഞ്ഞുകേട്ട്.

76. ഇറപൊന്ത് = ഒളിച്ച്. (ഇതൊരു ദേശ്യഭാഷാപ്രയോഗമാണെന്നു തോന്നുന്നു)

77. കളുകേന = താൽപര്യത്തോടുകൂടി (അ. ന. തൃ. ഏ. വ)

78. അരിപുരം = ശത്രുവിന്റെ പട്ടണം.

82. ബാഹ്യതപം = പരക്കെ അറിയത്തക്കവണ്ണം.

83. മറവുകൾ = ഒളിവുകൾ (രഹസ്യങ്ങൾ)

85. അതിവിദഗ്ദ്ധൻ = അധികം സമർത്ഥൻ.

88. പരുവതകപുത്രൻ = പൎവ്വതകപുത്രൻ (പാൎവ്വതി = പാറു എന്നപോലെ തത്ഭവരൂപം)

89. തിരിയുന്നില്ല = മനസ്സിലാകുന്നില്ല.

90. നൃപ............ത്തമ! = രാജശ്രേഷ്ഠ! കപടമന്ത്രികൾ = കളവുള്ള മന്ത്രികൾ.

91. പരക്കയോൾ = വ്യാപിക്കുമ്പോൾ.

94. അഗതിവേഷം = പിച്ചക്കാരന്റെ വടിവ്.

96. 'ചണകപുത്രനോട് —എന്നുമുതൽ ധരണീശൻതന്നെ സ്തുതിക്കേണം' എന്നുവരെ മന്ത്രി പറഞ്ഞതായിട്ടുള്ള പ്രകാരം.

99. മനംകെട്ട് = മനസ്സ് ഇടിഞ്ഞ്. നന്ദനിധനചിന്തയാ = (അ. സ്ത്രീ. തൃ. ഏ. വ) നന്ദവധം ഓർത്ത്.

100. നിരുത്സാഹന = (അ. പു. തൃ. ഏ. വ) ഉത്സാഹക്കുറവോടുകൂടി.

102. ഉദ്യോഗം = ഉത്സാഹം.

103. ഉറന്ന = ഉറിയ.

104. കുമുദബാന്ധവൻ = ചന്ദ്രൻ. മനോസന്നിഭൻ = കാമനോടു തുല്യൻ.

105. മണികലശം = രത്നകുംഭം.

106. നിറക്കുക = ശോഭിക്കുക (നിറമുള്ളതായിത്തീരുക)

108. പരവശം = പാരവശ്യം (കെടുതി).

109. നിവിൎത്തുക = എഴുനീല്പിച്ചിരുത്തുക. നിവൃത്തി = ശാന്തി.

115. ആശാതരംഗം = കല്പനക്ക തടസ്സം.

117. ചാരൻ = കരടകൻ.

118. വിരുത് = സാമൎത്ഥ്യം.

119. ഭേദം = ഭേദോപായം. (തമ്മിലിടയിക്കുക). 'ശിഷ്യനും' എന്നുമുതൽ 'മനസി സന്തതം' എന്നുവരെയുള്ള ഭാഗംകൊണ്ട് സൂനകലശന്റെ ഭേദപ്രയോഗത്തിന്റെ പ്രയോജനത്തെ വിവരിക്കുന്നു.

122. ജനാർ=കരമകരക്കസന്മാർ.

123. ഗുണപ്രശംസാവചസ്സമാത്യന്റെമെഴുത്തൻ=മെഴുത്തൻ അമാത്യന്റെ ഗുണപ്രശംസാവചസ്സ് കേട്ടില്ലേ എന്ന് അന്വയം. ഗുണപ്രശംസ=ഗുണങ്ങളെ പുകഴ്ത്തുക.

124. ഇണക്കം=യോജിപ്പ്. "രാക്ഷസാമാത്യൻ ചന്ദ്രഗുപ്തനോടു ചേരുവാൻ ഭാവിക്കും. ചാണക്യനോടു മാത്രമേ അദ്ദേഹത്തിന് വിരോധമുള്ളൂ" എന്ന ഭാഗുരായണൻ മുമ്പ് പറഞ്ഞതിന് ഇണക്കമുണ്ടെന്നു സാരം. അതിനെത്തന്നെ ഒന്നുകൂടി ഉറപ്പിപ്പാനായിട്ട് ഭാഗുരായണൻ പറയുന്നു. "ഇതിൽപരമെന്താണറിവതിനൊന്ന്".

130. സചിവൻ=ഭാഗുരായണൻ.

131. മുഖംതിരിഞ്ഞറിഞ്ഞിട്ട്=കടയനോക്കിയറിഞ്ഞിട്ട്. ചന്ദ്രഗുപ്തൻ ചാണക്യനോട് പിണങ്ങുവാനുള്ള കാരണം ചന്ദ്രോത്സവം മുടക്കിയതു മാത്രമാണോ? പിന്നെയും വല്ലതുമുണ്ടോ? എന്ന ചോദ്യം കടതായലാണല്ലോ.

135. അധികാരത്തിങ്കന്ന്=അധികാരത്തിങ്കൽനിന്ന്.

143. ഗൃഹജനം=ഭാര്യാപുത്രാദികൾ.

145. ചലച്ചിത്തൻ=ഇളകിയ മനസ്സോടുകൂടിയവൻ.

147. നിരക്കുക=ഇണങ്ങുക.

149. കപടം=കളവ്.

150. വെടിഞ്ഞമാത്യനെ നൃപതിവീരനോട്=മന്ത്രിയെ ഉപേക്ഷിച്ച രാജാവിനോട്. ഉടമതേടുവാൻ=യോജിപ്പാൻ (ആധിപത്യം സമ്പാദിപ്പാൻ.

151. ഗുരുസമൻ=ബൃഹസ്പതിതുല്യൻ. (നീതിശാസ്ത്രത്തിൽ)

152. വടു=ബ്രഹ്മചാരി (വടു ബ്രഹ്മബന്ധു, ഇവ അധിക്ഷേപത്തിൽ പ്രയോഗിക്കപ്പെടുന്നു) കുത്ര=എവിടെ (അവ്യ)

154. അടവി=കാട്.

157. പ്രതിജ്ഞ=ശപഥം.

158. വികല്പം=സംശയം.

160. പിഴകി=തള്ളി.

161. വൃഷലീപുത്രൻ=ശൂദ്രസ്ത്രീയുടെ പുത്രൻ. വസുമതി=ഭൂമി.

162. അഹമ്മതി=ഗർവ്വ്. ധിക്കാരം=നിന്ദ.

173. അഖില.................കുലം=സകലരാജസമൂഹം.

174. നരപതികളിലധിപതി=ചക്രവർത്തി. അടിപണിയുന്ന എന്നുമുതൽ മൂന്നും മെഴുത്തന്റെ വിശേഷണം.

175. ഭംഗം=തടസ്സം.

176. കുടിലൻ=വക്രബുദ്ധി. കടുമ=ക്രൂരത.

178. വിധിബലം=ദൈവസഹായം.

180. പറഞ്ഞതൊക്കെ നീ- എന്നു ചോദ്യകാർത്ഥം.

181. തരിവള=ഉള്ളിൽ തരിയിട്ട (കിലുങ്ങുന്ന) വള.

183. മതിഭ്രമം=മനസ്സിലെ സംശയം.

184. പാതകം=കശ്മലം.

190. പരിതോഷം=സന്തോഷം. പരിഭവം=(പുച്ഛം) [illegible].

192. മുഴി=ബന്ധപ്പെട്ട്. വസിക്കണം=ഇരിക്കണം

194. ശിരസി=(സ. ന. സ. ഏ) തലയിൽ. പട്ടം=(കിരീടത്തിന്നു താഴെയുള്ള) ഉഷ്ണീഷം. ശിരസി+വേഷ്ടനം=തലവേഷ്ടനം. അത് ശത്രുവധത്തിനുള്ള ഉപായത്താൽ ആലോചിക്കുന്നതുകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ളതാണെന്നു സാരം.

195. അതിനു=പട്ടം കെട്ടുന്നതിന്.

197. പഴുത്=തരം (അവസരം)

203. എള്ളും ഉചിതം ഇല്ല=നമുക്കു ഗുണമൊന്നുമില്ല.

204. സചിവവിപ്രിയം=മന്ത്രിവിരോധം.

206 ഇഹ=ഇതിൽ (മന്ത്രിവിരോധത്തിൽ) ചേതം=ഹാനി (തരക്കേട്) ഇദം പദം, ചേതം എന്ന സംസ്കൃതത്തിന്റെ തത്ഭവം.

208. പ്രകൃതികൾ=രാജകാര്യനിർവ്വാഹകന്മാരായ ഉദ്യോഗസ്ഥന്മാരും പുരവാസികളായ ജനങ്ങളുടെ സമൂഹവും. "അമാത്യാദ്യാസ്തഥാപൌരാഃ സദ്ഭിഃ പ്രകൃതയഃ സ്മൃതാഃ" എന്നു കോശം. പ്രകൃതിക്ഷോഭം=സാമാന്യക്ഷോഭം. അനുരാഗം=സ്നേഹം (സ്വാമിഭക്തി)

209. അവൻ=ചാണക്യൻ. നിരാകൃതൻ=അധികാരത്തിൽനിന്നു തള്ളപ്പെട്ടവൻ.

213. മറുത്ത്=തമ്മിലിടഞ്ഞ്.

215. ചരിതാർത്ഥം=നടന്ന വൃത്താന്തം.

216. നവനന്ദാനുരാഗികൾ=നവനന്ദന്മാരെക്കുറിച്ചു ഭക്തിയുള്ളവർ.

217. വിദ്വേഷം=വൈരം.

219. അരിവധം=ശത്രുനാശം

220. അവരെ=ശത്രുവധത്തിനു സഹായിക്കുന്നവരെ (കണ്ട് ആശ്രയിച്ച് ഇരിക്കും; എന്നു വാക്യയോജന.

221. അവസ്ഥ=കാര്യത്തിന്റെ സ്ഥിതി

222. ഉരത്ത്=ശക്തിയോടുകൂടി. (യുക്തി കാണിച്ച് സ്വാമിപ്രായം സ്ഥാപിച്ച് എന്നു സാരം).

227. നിജനയം=തന്റെ നീതി.

228. പ്രയത്നം=ശ്രമം. തനിയ്ക്കും=മതിയാകം (പ്രാപ്തനാകം)

229. തനിക്കതാൻപോന്ന=സ്വായത്തസിദ്ധികളായ.

230 സചിവായത്തൻ=മന്ത്രികധീനൻ. (രാജ്യകാൎയ്യങ്ങളെ മന്ത്രിയുടെ സാമൎത്ഥ്യംകൊണ്ടു നടത്തുന്നവൻ). "സ്വായത്തസിദ്ധികൾ" 'സചിവായത്തസിദ്ധികൾ,' 'ഉഭയായത്തസിദ്ധികൾ' എന്ന മൂന്നുതരക്കാരാണ് രാജാക്കന്മാരെന്ന നീതിശാസ്ത്രനിപുണന്മാർ പറയുന്നു.

231. പൊട്ടിക്കണ്ണൻ=പൊട്ടിയ കണ്ണോടുകൂടിയവൻ(കുരുടൻ)

232. സ്തനന്ധയർ=മുലകുടിച്ചു ജീവിക്കുന്നവർ. രണം=യുദ്ധം.

236. വികല്പം=വ്യത്യാസം.

237 ബലവസ്തു=ബല സംഗതി

239 പ്രതിപക്ഷം= എതിർഭാഗം. മറഞ്ഞ്=ഇടഞ്ഞ്. യുദ്ധത്തിൽ പ്രതിപക്ഷത്തിലെ ആളുകളെ സ്വാധീനത്തിൽ വരുത്തുന്നതു ശത്രുക്കളുടെ രഹസ്യങ്ങളറിവാൻ അത്യാവശ്യമാണല്ലോ. അതിനാൽ അതും ഒരു ബലമായി ഗണിക്കുന്നു.

241. നവപ്രതിഷ്ഠിതം=പുതിയ രാജാവാരാണെന്നുള്ള അവസ്ഥ രാജ്യത്തുള്ള പ്രകൃതികളും പ്രകൃതിപ്പുനാഞ്ഞുള്ള രാജാവും പരസ്പരം അറിഞ്ഞു പരിചയിപ്പാനിടവരാത്ത.

243. ഇവയെല്ലാം ഏവം വരികകൊണ്ട്=മുമ്പറഞ്ഞ ആറു സംഗതികൾ ഇങ്ങനെയിരിക്കകൊണ്ട്. ഇവയുടെ ചന്ദ്രഗുപ്തനെക്കാൾ ശക്തിയേറുവിന്ന ബലം പൂൎവമെന്നല്ലതിന്ന് ആറു സംഗതികളുണ്ടെ രാക്ഷസാമാത്യൻ പറയുന്നതു്. ൧. ബലമുള്ള പടജനം, ൨. അതിന്ന് ഏകനായകത്വം, ൩. പ്രതിപക്ഷത്തിൽനിന്നിടഞ്ഞുപോന്ന് സ്വപക്ഷത്തിൽ ചേൎന്നവരുടെ സഹായം. ഇതു മൂന്നും സ്വപക്ഷത്തിലെ ഗുണങ്ങളാകുന്നു. ഇതുപോലെ പരപക്ഷത്തിലെ ദോഷങ്ങളും. ൧. മന്ത്രിവിപ്ലവം, ൨. നൂതനപ്രതിഷ്ഠിതംകൊണ്ടു പ്രജാരഞ്ജനം വരായ്ക, ൩. പ്രജകൾക്ക പൂൎവരാജാനുരാഗം മറക്കാൻ ഇടപ്പെടുകം വരായ്ക. ഇവയെല്ലാം ഇങ്ങനെയിരിക്കകൊണ്ട്. കരതലഗതം=കയ്യിൽ കിട്ടിയിരിക്കുന്നതു്.

245. പടപ്പുറപ്പെടുക=പടയ്ക്കു പുറപ്പെടുക

246. അട്ടഹാസം=(ശബ്ദം നാദ) എന്ന പാഠം [illegible].

248. ശിലിപ്രപാതുകൻ=പല്ലക്കുചുമക്കുന്നവൻ.

250. വിരയെ=വേഗത്തിൽ.

252. കപടമുദ്ര=വ്യാജചിഹ്നം. ഉഴറോടെ=ധൃതിയോടുകൂടി.

253. കപടയോഗീശൻ=കള്ളസന്യാസി.

254. പരമബന്ധു=വലിയ സ്നേഹിതൻ.

255. ദിനം=ദിവസം, മുഹൂൎത്തം. വിധിക്ക=കല്പിക്ക.

257. പരൽ=കവിടി. നിരത്തുക=ഓരോ സംഖ്യകളെ വച്ചു ഗണിക്കുക.

259. ശ്ലഥതരം=അതിശ്ലഥം.

260. തിരിഞ്ഞ പാദമപദത്തിന്= സൂൎയ്യൻ ഉച്ചതിരിഞ്ഞ് അളവടിക്ക്. തിഥി=പക്കം. നിറമുള്ള വാവുതിഥി=വെളുത്ത വാവ്.

261, നക്ഷത്രം=നാൾ. ബൃഹസ്പതിവാരം=വ്യാഴാഴ്ച.

262. മഹത്വം=നന്മ.

263 ലഗ്നം=ഉദയരാശി. മുഹൂൎത്തം, ജാതകം, പ്രശ്നം ഇവ ഏതു രാശിയിലാകുന്നുവോ ആ രാശിക്കു 'ലഗ്നം' എന്നു പേർ. ലഗ്നത്തിൽ ബുധനുള്ളതുകൊണ്ട് "ഹോരാസ്വാമിഗുരുജ്ഞവീക്ഷിതയുതാ നാന്യൈശ്ച വീൎയ്യോൽകടം" എന്ന ഹോരാശാസ്ത്രവചനപ്രകാരം ലഗ്നത്തിന്നു ബലമുണ്ടെന്നു സാരം

263. കേതു ഉരിപ്പും ആകുന്നു=കേതു എന്ന ഗ്രഹം ഉദയത്തിലുണ്ട് എന്നും മലയാകേതു (ഉദയത്തെ) അഭിവൃദ്ധിയെ പ്രാപിക്കുന്നു എന്നും സൂചിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നു.

264 ദക്ഷിണരശ്മി= തെക്കെക്കിരണങ്ങൾ. പടുത്വം=സാമൎത്ഥ്യത്തിന്. ശശിബലം=ചന്ദ്രബലം (വെളുത്ത വാവാകകൊണ്ട് അതുണ്ട് എന്നു സാരം)

265. ശൂലയോഗം=ശൂലം എന്നു പേരായ ഒരു യോഗം. ഇതു സൂൎയ്യൻ മുതലായ ഏഴു ഗ്രഹങ്ങളും കൂടി മൂന്നു രാശിയിലായിട്ടു നിന്നാലുണ്ടാകുന്ന ഒരു യോഗമാകുന്നു. "സൎവ്വൈരാശ്രയഗൈൎയ്യോഗസ്സപ്തസപ്താൎഷിസംഭവാ ഏകാപായാദ്വല്ലകീ ദാമിനീ ച । പാശഃ കേദാരശ്ശൂലയോഗം ച ഗോളം ച" എന്നു ഹോരാശാസ്ത്രം പ്രമാണം. "ശൂരഃ ക്ഷതോ വധരുചിൎന്നിധനശ്ച ശൂലേ" എന്ന് അതിന്റെ ഫലവും ഹോരയിൽത്തന്നെ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്.

266. അഭിമതം=ഇഷ്ടം. ഗുരുമന്ദസാമ്യം=ഗുരുമന്ദസഖ്യം എന്ന യോഗം (ഗുരു=വ്യാഴം, മന്ദൻ=ശനി. ഇവർ രണ്ടുപേരും കൂടി ഒരു രാശിയിൽ നിന്നാലുണ്ടാകുന്ന ഒരു യോഗമാണിത്.)

268. കരതലാമലകം=കൈയിൽ ഇരിക്കുന്ന നെല്ലിക്ക, (ഓരോരുത്തൎക്കു ഒരു നെല്ലിക്ക കൈയിൽ കിട്ടിയതുപോലെ ജയം നിസ്സംശയമാകുന്നു എന്നു സാരം). പ്രതിയോഗി=പ്രതികക്ഷി (ശത്രു).

270. മതിലകം= ഓൎമ്മക്കാറ്. പിതൃക്രിയ= ശ്രാദ്ധതൎപ്പണാദികൾ.

272. മറു ഗണിതജ്ഞന്മാർ=എതിരായുള്ള ജ്യോത്സ്യന്മാർ

275. പക്ഷം=മതം (അഭിപ്രായം) വിഷ്ണുമൂപ്പൻ (ബ്രാഹ്മണൻ) ശിവശൎമ്മാവ് (നമ്മുടെ കഥാനായകൻ) ഇവർ രണ്ടുപേരും ജ്യോതിശ്ശാസ്ത്ര

ത്തിൽ അതിപണ്ഡിതന്മാരായ ആചാര്യന്മാരാണെന്നും വരാഹമിഹിരാചാര്യൻ തന്റെ ഹോരാശാസ്ത്രത്തിൽ ആയുർദ്ദായാദ്ധ്യായത്തിൽ പറയുന്നതുകൊണ്ടറിക. "ആയുർദ്ദായം വിഷ്ണുഗുപ്തോപി ചൈവം ദേവസ്വാമീ സിദ്ധസേനശ്ച ചക്രേ" എന്നും "സ്വമതേന കിലാഹ ജീവശർമ്മാ ഗ്രഹദായം പരമായുഷസ്സ്വരാംശം" എന്നും.

278. കുപിതൻ=കോപിച്ചവൻ. പതംഗം=[illegible].

279. അലം, അലം=മതി, മതി (അവ്യ)

282. തപോധനജാതികം=ബ്രഹ്മസന്യാസിവർഗ്ഗം.

283. ഖരകിരണൻ=ആദിത്യൻ.

285. ഫല..................പകാത്ഭം=കായ്, തേൻ, ശർക്കര, കരിമ്പുതണ്ടും.

ആറാം പാദം സമാപ്തം.

ഏഴാം പാദം

(കളകാഞ്ചിവൃത്തം)

1. അഖില............രത്നമൗലേ!=സകല രത്നങ്ങളുടെയും ശിരോലങ്കാരമേ!. ആദര............സാമ്രാജ്യധാമ!=സ്വയം ആശ്രയിക്കുന്ന ആളുകളുടെ സദനമേ!

2. തവ=നിന്റെ, വചന............മധു=വാക്കാകുന്ന മധുരമുള്ള തേൻ. താപം കെടുംപടി=ദുഃഖം ശമിക്കത്തക്കവണ്ണം. പീതം=ആസ്വദിക്കപ്പെട്ടത്.

3. മതി=മനസ്സ്. മതി=തൃപ്തി. ഖ്യാതി=പ്രസിദ്ധി. കഥാശേഷം=കഥയുടെ ബാക്കി.

5. നരപതി............മണി=രാജാക്കന്മാരിൽ ശ്രേഷ്ഠൻ.

8. ദയാരഹിതം=(ക്രി. വി) ദയകൂടാതെ. വിപുലബലം=അധികം ശക്തി. ഇപ്രതി ചിന്തിച്ചത്.=രാക്ഷസാമാത്യൻ ചന്ദ്രഗുപ്തനോടു ചേരുവാൻ ശ്രമിക്കയാണെന്നു ഭാഗുരായണൻ പറഞ്ഞപ്രകാരം മലയകേതു വിചാരിച്ചിരിക്കുന്നത്.

9. അരി............നഗരി=കുസുമപുരം. ഝടിതി=വേഗത്തിൽ.

10. മദകരികൾ=മദമുള്ള ആനകൾ, തുരഗതതി=കുതിരക്കൂട്ടം. രഥപങ്ക്തി=തേർക്കൂട്ടം.

11. അസി..........ശസ്ത്രങ്ങൾ=വാൾ, ഇരിമ്പുലക്ക, വെണ്മഴു മുതലായ പലതരത്തിലുള്ള ആയുധങ്ങൾ. വിരുത്=സാമർത്ഥ്യം.

12 നെടിയ=പൊക്കമുള്ള. ശകവീരർ=ശക (ഒരു ജാതിക്കാർ) ന്മാരായ വീരന്മാർ. പാരസീകന്മാർ=പാഴ്സികൾ.

13. സുഭട..........വീരർ=നല്ല പടയാളിവീരന്മാർ. ചാഞ്ചല്യം=ഇളക്കം (കലുക്കം) മേഘാദി=മേഘടൻ, പുഷ്പദത്തൻ മുതലായവർ. (മുമ്പു കുസുമപുരത്തിൽനിന്നു വന്നിട്ടുള്ളവർ)

14 ഗിരി..........തനയൻ=മലയകേതുവിനു. അതിബന്ധുക്കൾ=വലിയ സഹായികൾ. ഗംഭീരർ=ഉത്തമന്മാർ, പഞ്ചരാജകങ്ങൾ=ചിത്രവർമ്മ, സിംഹനാദൻ, പുഷ്കരാക്ഷൻ മുതലായവർ.

15. സചിവവരൻ=മന്ത്രി.

16. ഉദധി=സമുദ്രം. സേനാധിപൻ=പടനായകൻ.

17. പുനരപി ച=പുനഃ അപി ച=പിന്നെയും. ശകട..........ദി=ശകടദാസൻ, സിദ്ധാർത്ഥൻ മുതലായവർ.

18. നിജമനസി=(സ. ന. സ. ഏ) തന്റെ ഉള്ളിൽ. ശങ്ക=രാ സൻ ചതിക്കുമോ എന്നുള്ള സംശയം.

19. കനക..........ഭുവി=സ്വർണ്ണമയമായി വിളങ്ങുന്ന തേരിൽ.

20. മനസി ഖിലം=നീത്. മന്ത്രികുലോത്തമൻ=രാക്ഷസൻ.

21. പടഹമുഖ..........വാദ്യം=പെരുമ്പറ മുതലായി പലതരത്തിലുള്ള വാദ്യം.

22. കുറക്കടിഞ്ഞിൽക്ക്= തുണികൾകൊണ്ടുണ്ടാക്കുന്ന കൂടാരങ്ങൾക്ക്. സംഭാരജാലോപകരണങ്ങൾ.

23. വേഷം തിരിഞ്ഞ്=വേഷം മാറി, ചാരജനങ്ങൾ=അവിടവിടെ നടന്നു വർത്തമാനങ്ങളറിയുന്ന രാജകിങ്കരന്മാർ.

24. പട=യുദ്ധസന്നാഹം. നൃപാങ്കണാൽ=(അ. ന. പ. ഏ) രാജാവിന്റെ മുറ്റത്തുനിന്ന്

25. ധൂളി=പൊടി. ഇന്ദ്രലോകം=സ്വർഗ്ഗം (ആകാശം)

26. കഠിനതരം=(ക്രി. വി) ഉച്ചത്തിൽ. നിനാദം=ഒച്ച. മാനിച്ച്=അഹംകരിച്ചു

27. മൊഴിയും=ശബ്ദിക്കുന്ന. ഹേഷാരവങ്ങൾ=കുതിര ചിനക്കുന്ന ശബ്ദങ്ങൾ.

28. കരിത..........നാദം=പെരിമ്പറ, ചെണ്ട മുതലായവയുടെ ഗംഭീരശബ്ദം. കാളം=കാഹളം (പടക്കഴൽ=ബാങ്കാവ്, ബാന്റ കുഴൽ)

29. ഇതി=(അവ്യ) ഇങ്ങനെ. വിവിധ...............ദീക്ഷണം=പലവിധത്തിലുള്ള ശസ്ത്രങ്ങളെക്കൊണ്ടു ഭയങ്കരമായ.

30. കുസുമ...........ഭുവി=(ഭൂ. സ്ത്രീ. സ. ഏ) കുസുമപുരത്തിന്റെ സമീപത്തിൽ.

31. അഖിലജനം=മററു സകല ജനവും. ആവാസശാലം=കൂടാരം.

33. അചല............തനയ!=പർവ്വതരാജപുത്രി! ഗുണഗണസമ്പന്നേ!=സകല ഗുണങ്ങളുമുള്ളവളേ! സമ്പ്രതം=(അവ്യ) ഇപ്പോഠം. കല്പിക്കുക=നിശ്ചയിക്കുക.

34. ഇഹ കടകമതിൽനിന്ന്=ഈ കൂടാരത്തിൽനിന്ന്. "കടകോസ്ത്രീനിതംബോദ്രേർദ്ദന്തിനാംമന്തമണ്ഡലേ, സാനുമദ്വലയേരാജധാന്യാം വലയയോരപി" എന്നു കോശം.

35. മമ നികടഭുവി=എന്റെ സമീപത്തിൽ. തവ ആജ്ഞയാ=അങ്ങയുടെ കല്പനയോടുകൂടി. മുദ്ര=അടയാളം.

38. വിതഥ=വിശേഷം. (ഉണ്ട് എന്നു ചേർത്തുകൊൾക) അവർ കർമ്മത്തിൽ=ചാണക്യചാരന്മാർതന്നെ തമ്മിൽ. ചാണക്യന്റെ അടുക്കൽ വളരെ വേഷംമാറിട്ടുള്ള എന്നിട്ടും അവരെ അറിവാൻ സാധിക്കയില്ലെന്നു വരുത്തുവാനാണ് ഇത്.

42. അചലപതിതനയശിരഃ=(രേഫാന്തം. സ്ത്രീ. ദ്വി. ഏ) പർവ്വതരാജപുത്രനായ മലയകേതുവിന്റെ ശിരസ്സിനെ=തലയെ

44 പത്രം മമ ദേവൻ കണ്ടേ അയച്ചുവു=മമ പത്രം ദേവൻ കണ്ടേ അയക്കാവു എന്നർത്ഥം. പത്രം=എഴുത്ത് (പോസ്റ്റ്, ടിക്കററ്, ചീട്ട്)

46. അന്തരം=വ്യത്യാസം, നിക്ഷം. (കൈക്കൊണ്ടേശേം- കൈക്കൊണ്ടെന്നും- ഗ്രീഷ്മസന്ധി.)

47. തദനു=(അവ്യ) അതിനുശേഷം. പുനരുപാതിഗ്രഹം=പുനഃ ഉപാതിഗ്രഹം എന്നു പദച്ഛേദം ചെയ്യാൻ പാടില്ലാത്തതിനാൽ അപഭ്രംശംതന്നെ.

48. പൃഷ്ട്വ=ആലോചിച്ചു.

49. മയി=(അസ്മത്. സ. ഏ) എന്നിൽ. സതതം=(അവ്യ) എപ്പോഴും. അധികതരവിശ്വാസം=ഏററവും വിശ്വാസം. മാം=(അസ്മത്. ദ്വി. ഏ) എന്നെ.

50. ദുർന്നയം=കപടനീതി. (വിശ്വസിച്ചവരെ ചതിക്കുക മുതലായത്)

52. വിധിവിഹിതം=ദൈവകല്പിതം. ഇത്=ചാണക്യന്റെ ചതിപ്രയോഗത്തിൽപെട്ടു വരുന്ന ആപത്ത്. വിദ്വാൻ=അറിവുള്ളവൻ.

54. നയവിനയ............ബലൻ=നീതിയും അറിവും വലുതായ ബലവും ഉള്ളവൻ. സുഭഗ!=ഭദ്ര!

55. സൎവ്വദാ=(അവ്യ) എപ്പോഴും.

56. നന്ദനാം വീൎയ്യപനിലെ മതിവിശാരദത്താൽ=സാമൎത്ഥ്യത്തിനിമിത്തം.

57. നിഖില............വിശേഷമതി=സകല നീതിതന്ത്രങ്ങളിലും അറിവുള്ളവൻ.

58. സപദി=ഇപ്പോൾ (അവ്യ)

60. കപടസചിവരുടെ=കള്ളവുള്ള മന്ത്രിമാരുടെ. മതം=അഭിപ്രായം. കിഞ്ചന=(അവ്യ) അല്പം

61. പ്രയോഗങ്ങൾ=പ്രവൃത്തികൾ.

62. പാളി=പാത്തു്. (വടക്കൻഭാഷ)

63. കസൃതി=കള്ളപ്പേരു് (യോജിച്ചിരിക്കുന്നവരെ ഭേദിപ്പിപ്പാനുള്ള കൌശലം)

64. സാമ്പ്രതം=(അവ്യ) ഇപ്പോൾ.

65. ക്ഷിപ്രം=വേഗത്തിൽ.

66. ബോധം=മതി

68. വിവിധ............സമേത!=പലവിധ ഗുണങ്ങളുടെ ഇരിപ്പിടമായുള്ളാവേ!

69. പ്രണയം=സ്നേഹം, പെരുത്തു്=വളരെ (ഉണ്ടല്ലോ)

70. "വിശ്വസിച്ചാൽ ചതിച്ചീടുകയില്ലഞാൻ" എന്നു ഭാഗുരായണൻ പറഞ്ഞതിന്റെ സാരം, എത്ര ഗൂഢമായ കാൎയ്യവും എന്നോടു പറയാൻ വിരോധമില്ലെന്നു മലയകേതുവിനെ വിശ്വസിപ്പിക്കുവാനാകുന്നു. ഭാഗുരായണനും ക്ഷപണകനും ചാണക്യന്റെ ചാരന്മാരാകകൊണ്ടു് അവരുടെ അവിടത്തെ നില അന്യോന്യം അറിയാവുന്നതുകൊണ്ടു ക്ഷപണകനെ വിശ്വസിപ്പിക്കാൻവേണ്ടി ഭാഗുരായണൻ ഇങ്ങനെ പറഞ്ഞിട്ടാവശ്യമില്ലല്ലോ.

71. നിൎണ്ണയിക്കാം=തീൎച്ചയാക്കാം. (അതുകൊണ്ടു പറഞ്ഞുകൂടാ എന്നല്ലാ. തനിക്കു പറവാനുള്ള സംഗതി അത്രമാത്രം ഗോപ്യമാണെന്നാണു ക്ഷപണകൻ നടിക്കുന്നതു്.

72. അതിന്=പറയുന്നതിന്. വിഷമത=വൈഷമ്യം. എന്നുമേ=ഒരിക്കലും,

73. അന്തരാ=(അവ്യ) ഉള്ളിൽ.

74. ഭീതി=ഭയം.

75. ഭയം അതിന് കിമപി നഹി=അതിനു ഭയം ഒട്ടും വേണ്ട. (ഈ അനുവാദം സമ്പാദിപ്പാൻ വേണ്ടിയാണു് ഭയം നടിച്ചതു്)

76. ഭയവിവശഹൃദയൻ=പേടികൊണ്ടു ചാഞ്ചല്യമായ മനസ്സോടു കൂടിയവൻ.

77. രുചിരതരകുസുമപുരം=മനോഹരമായ കുസുമപുരം. എഷ ഞാൻ=ഇതാ ഞാൻ (എഷഃ=ഏതച്ഛബ്ദം. പു. പ്ര. ഏ. വ)

78. വിഷമവിഷകലുഷതരയായ=കടുപ്പമുള്ള വിഷംകൊണ്ടു അപായകരമായ.

79. കഠിനതരഹൃദയൻ=അതി ക്രൂരമായ മനസ്സോടു കൂടിയവൻ. കശ്മലൻ=ദുഷ്ടൻ.

80. ഗിരിസ്ഥപപതിവരനെ=പർവ്വതരാജനെ. നിശി=(ശ. സ്ത്രീ. സ. ഏ) രാത്രിയിൽ. കന്യാവിഷപ്രയോഗം=കന്യാ (സ്ത്രീ) രൂപമായ വിഷപ്രയോഗം. ഇതിൽനിന്നു വിഷകന്യകയെ നിർമ്മിച്ചതു താനാണെങ്കിലും, രാക്ഷസനാണ് ഉണ്ടാക്കിച്ചതെന്നും, തന്നോടു മറ്റൊരുപ്രകാരത്തിൽ പറഞ്ഞു വിശ്വസിപ്പിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നും വരുത്തിയിരിക്കുന്നു. ഇതുകൊണ്ടു രാക്ഷസൻ വ്യാജം പറവാനും ക്രൂരകർമ്മങ്ങൾ ചെയ്യാനും മടിക്കുന്നവനല്ലെന്ന് വരുത്തിയിരിക്കുന്നു.

81. ക്ഷപണഗിരം=ക്ഷപണകന്റെ വാക്കിനെ.

82. വ്യസനഭയഹൃദയമോടു=വ്യസനവും ഭയവും ഉള്ള മനസ്സോടുകൂടി. പിതൃമരണത്തിൽ വ്യസനം. രാക്ഷസസഹവാസത്തിൽ ഭയം എന്നു വിവേകം.

83. ചണകസുതഹതകൻ=ദുഷ്ടനായ ചാണക്യൻ.

84. പരമതരബന്ധു=അതിബന്ധു.

87. തദനു=അപ്പോൾ. തത്ര=കുസുമപുരത്തിൽ.

88. അചലവരനൃപനെ=പർവ്വതരാജനെ. ഇവൻ ആയതു കൊന്നതു എന്നു=പർവ്വതരാജനെ ഇവനാണ് (ഞാനാണ് എന്നു അനുവാദ്യന്റെ രീതി) കൊന്നതു എന്നുള്ള നിമിത്തം. അതിരുഷ്ടൻ=വളരെ കോപിച്ചവൻ. വിരവിനോടു നഗരമതിൽനിന്നു തള്ളിനാൻ=ഇതുകൊണ്ടു ചന്ദ്രഗുപ്തൻ, നന്ദവധത്തിൽ സഹായിച്ച പർവ്വതരാജനെ കൊന്നതു സത്സചിവിയായ ആര്യചാണക്യന്റെ വളരെ വിരോധമായിരുന്നവനും, തന്റെ സ്വാമിവധത്തിനു സഹായിച്ചവനാണെന്നുള്ള ദ്വേഷംകൊണ്ട് അതു ചെയ്തിട്ടുള്ള രാക്ഷസാമാത്യനാണെന്നും, വിഷകന്യകയെ നിർമ്മിച്ചതു താനാണെങ്കിലും തന്നോടു രാക്ഷസാമാത്യൻ വ്യാജംപറഞ്ഞുണ്ടാക്കിച്ചതാണെന്നും സിദ്ധമായല്ലോ. അതുതന്നെയല്ല—കഴിഞ്ഞതിലും വലുതായ ഭയകാര്യം ഇനി വരുവാൻ ഭാവിക്കുന്നു എന്നു പറയുന്നു.

90. അഹം=ഞാൻ. ഇവിടെ=മലയകേതുവിന്റെ അടുക്കൽ. വിവശമോടു=പാരവശ്യത്തോടുകൂടി. വന്നോരനന്തരം=വന്നതിനു ശേഷം.

91. രക്തപങ്കം=മരിക്കയും.

92. രണധരണി=യുദ്ധഭൂമി, അഭിചാരം=മാരണകർമ്മം.

93. കൊല്ലുവാൻ പറഞ്ഞ്=കൊല്ലുവാൻ (ആരെ എന്നു) പറഞ്ഞ് വേണം അഭിചാരം ചെയ്യേണ്ടത്. വിപരീതമായി=ചന്ദ്രഗുപ്തന്റെ ശത്രുവായ മലയകേതുവിനെ കൊല്ലുവാനായിട്ട്.

94. കുസൃതി=കള്ളപ്രവൃത്തി. കുമതി=ദുർബുദ്ധി. കുത്സിതം=നിന്ദിതം. (വിശ്വസിച്ചവരെ ചതിക്കുക എന്ന നിന്ദ്യകർമ്മം ചെയ്യേണ്ടത്).

95. തവ സചിവ! വചനം ഇദ് (ഹേ സചിവ! തവ വചനം ഇദ്)=ഹേ മന്ത്രി! അങ്ങയുടെ ഈ വാക്ക് എന്നു വാക്യയോജന. (ഹേ മന്ത്രി! മുമ്പൊരിക്കൽ അങ്ങു പറയുന്ന വാക്കുകളൊക്കെ കേട്ടപ്പോഴുള്ള തരത്തിൽ ഉണ്ടായ ആളല്ല ഞാൻ. ഒരിക്കൽ ഞാൻ അങ്ങു പറഞ്ഞപ്രകാരം ഒരു വിഷകന്യകയെ ഉണ്ടാക്കി. അതുകൊണ്ടു പർവ്വതരാജനെ കൊന്നു. അതു നിമിത്തം ലോകം എന്നെക്കുറിച്ചു വിശ്വാസമില്ലാതെയായി. ഇനി ഇതു ചെയ്താൽ എനിക്കു ജീവിച്ചിരിപ്പാൻ തരമാകയില്ല. അതുകൊണ്ടു ഞാനിതു ചെയ്കയില്ല. എന്നു ഞാൻ പറഞ്ഞു എന്നു താല്പര്യം.)

96. സപദി=(അവ്യ) ഉടനെ. മദിച്ച്=ഗർവ്വു നടിച്ച്. (ഞാൻ എന്തു പറഞ്ഞാലും നീ ചെയ്യേണ്ടവനല്ലേ? എന്ന് അഭിമാനം നടിച്ച്)

98. അതിന്=ഞാൻ പറഞ്ഞപ്രകാരം ചെയ്യുന്നതിന്. അതിവിഷമം=വളരെ പ്രയാസം. ആശു=വേഗത്തിൽ. അതിന്=അതുനിമിത്തം.

99. ദിശി ദിശി=(ശ. സ്ത്രീ. സ. ഏ) ഓരോ ദിക്കിൽ(വശങ്ങളിലും) കൃപാനിധേ!=ദയാലുവായുള്ളദേവ!

100. സചിവവരൻ=മന്ത്രിശ്രേഷ്ഠൻ (ഭാഗുരായണൻ) അതികൗതുകമോട്=ഏറ്റവും സന്തോഷത്തോടെ. ഞാനും ഇതുവരെ തെറ്റിദ്ധരിച്ചിരുന്നു. ഇപ്പോൾ വാസ്തവം മനസ്സിലായി എന്നുള്ള സന്തോഷം. അതുതന്നെ താഴെ പറയുന്നു. അർദ്ധരാജ്യത്തെ=നന്ദവധത്തിന്ന സഹായിച്ചാൽ പകുതിരാജ്യം തരാമെന്നു പർവ്വതരാജാവിനോടു കരാർ ചെയ്തപ്രകാരം കൊടുപ്പാൻ മടിച്ചിട്ട്.

101. ചണകസുതഹതകൻ=ദുഷ്ടനായ ചാണക്യൻ.

102. ക്ഷുദ്രങ്ങൾ=അഭിചാരാദി നീചകർമ്മങ്ങൾ.

103. വിശ്വൈകവിദ്വാൻ=ലോകത്തിലുള്ള വിദ്വാന്മാരിൽ ഒന്നാമത്തവൻ. ചണകവിപ്രാത്മജൻ=ചണകൻ എന്ന ബ്രാഹ്മണന്റെ പുത്രൻ. ഇതുകൊണ്ടു വംശശുദ്ധിയും പാണ്ഡിത്യവുമുള്ള ചാണക്യൻ നീതിശാസ്ത്രപ്രകാരം പ്രവർത്തിച്ചു വിജയം നേടുന്നതല്ലാതെ അഭിചാരാദി ക്ഷുദ്രകർമ്മങ്ങളും, പ്രതിജ്ഞാലംഘനം, വിശ്വാസവധം മുതലായ നീചാചാരവും ഒരി

ത്വും ചെയ്യുന്നതല്ലെന്നും, ആ വകയെല്ലാം കപടമന്ത്രികളായ രാക്ഷസർ ത്തികളെ ചെയ്യുവരുമാണെന്നും വരുത്തിയിരിക്കുന്നു.

104. അവനിവരസചിവൻ= രാജമന്ത്രി (ചാണക്യനെന്ന്) മു ദ്രാം=(മു സ്ത്രീ. ദ്വി. ഏ) മുദ്രയെ. അബുധൻ=അറിവില്ലാത്തവൻ(മൂഢൻ)

105 കടുകകർമ്മ=ക്രൂരങ്ങളാം. (പിതൃവധാദികൾ)

106. ശ്രുതം. അഖിലം അയി സുഹൃദ!=ഹേ സുഹൃദ്!=(ഭോ!) അഖിലം (എല്ലാം) ശ്രുതം (കേട്ടു). വക്രചാരതാപാമൻ=ഇടിവാളിനെപ്പോലെ (ആർക്കും ഉരഹിപ്പാൻ കഴിയാത്തവണ്ണം അതിദാരുണങ്ങളായ കർമ്മ ങ്ങളെ ചെയ്യാൻ മടിയില്ലാത്തവൻ.)

107. അത്യന്തബന്ധു=ഏറ്റവും ബന്ധു. സംഭ്രമം=തെറ്റായ ധാരണ.

108 മന്ത്രിപ്രവരനെ കൊണ്ട് അവന്മുദ്രയിൽ= അവ ന്റെ (മന്ത്രിപ്രവരന്റെ) മുദ്രയിൽ

109. മമ ജനകന് ഉദകം നൽകി=എന്റെ അച്ഛന് ഉദകക്രിയ ചെയ്തു. പാരമേവം=അവമാനം.

111. സകലഗുണഗണയുക്ത=എല്ലാ ഗുണങ്ങളുമുള്ള. സർവ്വഥാ= (അവ്യ) എല്ലാ പ്രകാരത്തിലും (എങ്ങനെയെങ്കിലും)

112. ഫലവത്ത്=ഫലപ്രാപ്യം. നിഭൃതതരം=അതി ഗൂഢമാ യിട്ട് പാർത്താൽ തട്ടാതെ (ആയിരിക്കുന്നു) എന്ന വാക്യശേഷം. തന്റെ ഉള്ളിൽ ഇപ്പോഴും ഇത്രയും രാക്ഷസമാത്യനെ കൊല്ലും എന്നായി രിക്കുന്നു. അതിനു സമ്മതിച്ചുകൂടാ

113. രഹസി= (സ. ന. സ. ഏ) രഹസ്സിൽ(സ്വകാര്യമായി) ആവേശം=മനസ്സിൽ കോപത്തിന്റെ പ്രവേശം. (കോപം) ഇവ കേട്ട ട്ടും=ഞാൻ പറയുന്ന വിവരങ്ങളെ കേൾക്കുക. കോപിക്കാൻ വരട്ടെ. അ തിനുള്ള കാലമായില്ല.

114 അഖിലനയനിപുണതകൾ=സകല നീതികളിലും നൈ പുണ്യം. അഭിജ്ഞാനം=അറിവ്.

115. അമിതഗുണയുത=വളരെ ഗുണങ്ങളുള്ള. നിജസ്വാത്മ സിദ്ധി=തന്റെ (സ്വാമിയായ) സർവ്വാർത്ഥസിദ്ധിയെന്ന നന്ദരാജാവിനെ അല്ലൻ. ഇതിന് അധിനാഥൻ=രാജാവ്. നന്ദനാശത്താൽ നടന്ന കാലത്ത സർവ്വാർത്ഥസിദ്ധി മടിയാതെ കാട്ടിൽ തപസ്സു ചെയ്യുകയായിരുന്നു. അതി നാൽ ചന്ദ്രഗുപ്തനെ നിഗ്രഹിച്ച് വീണ്ടും സർവ്വാർത്ഥസിദ്ധിയെത്തന്നെ രാ ജാവാക്കണം എന്നായിരുന്നു രാക്ഷസന്റെ വിചാരം.

116. മൗര്യോപഘാതകാമം=ചന്ദ്രഗുപ്തനാശം.

117. തവ ജനകൻ അധികതരശത്രു (ആകുന്നു) എന്നോർത്ത് ...

ണ്ടാകരുതെന്നോർത്ത സ്വാർത്ഥ ഉത്സുകനായ ചന്ദ്രഗുപ്തൻ, അയാളുടെ അച്ഛന്റെ സഹായംകൊണ്ടാണ് നവനന്ദവധം സാധിച്ചത്. അതിനാൽ അദ്ദേഹം ഉള്ളപ്പോൾ ചന്ദ്രഗുപ്തനെ കൊന്ന രാജ്യം സർവാർത്ഥസിദ്ധിക്ക കൊടുപ്പാൻ സാധിക്കുകയില്ല. അതുകൊണ്ട് മുമ്പിൽ അദ്ദേഹത്തെ കൊല്ലണം. എന്ന വിചാരിച്ചാണ് രാക്ഷസൻ അന്ന് അങ്ങനെ ചെയ്തത്. ഇപ്രകാരം സർവാർത്ഥസിദ്ധി കാട്ടിൽവെച്ചു മരിച്ചതിനാൽ രാക്ഷസന്റെ അന്നത്തെ ആഗ്രഹം സാധിപ്പാൻ തരമില്ലാതെ വന്നിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ ഇപ്പോൾ രാക്ഷസവധത്തിന്ന പരിശ്രമിക്കേണ്ടതില്ല. എന്ന സാരം.

119. കാര്യഗൌരവാൽ= (അ. ന. പ. ഏ) ആവശ്യത്തിന്റെ ഗൌരവം (മഹത്വം) അനുസരിച്ച്.

120. ഹിതജനം=ബന്ധുജനം. ഹന്തവ്യൻ= കൊല്ലപ്പെടേണ്ടവൻ.

122. അപരം=അതിന്നുമേൽ. (ശത്രുവധം മുഴുവൻ കഴിഞ്ഞതിന്നുമേൽ). തവമനസി തോന്നുംപ്രകാരം=അങ്ങയുടെ ഉള്ളിൽ തോന്നുന്നപോലെ.

123. പ്രിയസചിവൻ=വിശ്വസ്തമന്ത്രി. വിപുലനയമൊട്ട=വളരെ നീതിയോടുകൂടി.

124. അഥ=ഇത്ര കഴിഞ്ഞതിന്നുശേഷം, ചണകസുതചരരിൽ=ചാണക്യചാരന്മാരിൽ. അരിയ=നല്ലവനായ. ആമരാൽ=ബുദ്ധിമാനായുള്ളം. മന്ത്രി=രാക്ഷസാമാത്യൻ.

125. ചണകസുതമധവിഹിതപത്രം=ചാണക്യന്റെ കള്ള എഴുത്ത്. (മുമ്പ് ശകടദാസന്റെ കൈപ്പടയിൽ എഴുതിച്ചിട്ടുള്ള എഴുത്ത്) മുദ്ര=രാക്ഷസാമാത്യന്റെ മോതിരംകൊണ്ടുള്ള മുദ്ര. ചാരുസ്ഥമൊട്ട്=ഭംഗിയിൽ.

126. കപടമതി=കള്ളസ്സൂത്രങ്ങളറിയാവുന്നവൻ. കംബളം=കമ്പിളി (കരിമ്പടം)

127. മുദ്ര=ഭാഗുരായണന്റെ മുദ്ര.

128. കടകം=കൂടാരം. പാളി=പാറാവ്.

129. അഥ സഃ ഝടിതി=അനന്തരം അവൻ വേഗത്തിൽ, സിദ്ധാർത്ഥകം=(അ. പു. ദ്വി. ഏ) സിദ്ധാർത്ഥകനെ. അഞ്ജസാ=(അവ്യ) വേഗത്തിൽ, ഉടനെ. കുടിൽ=കൂടാരം

132. കരവാലം=കസ്സൂക്ക്. നിജസചിവൻ=തന്റെ മന്ത്രി. (ഭാഗുരായണൻ)

136. സരക്ഷാൽ അമാത്യന്റെ=രാക്ഷസാമാത്യന്റെ, ദൂതൻ=സന്ദേശം കൊണ്ടുപോകുന്ന ആൾ.

137. അദ്യ=(അവ്യ) ഇപ്പോൾ.

138. ഉദാരത്തിൽ=വലുതായിട്ട.

139. അതിചതുരമതി=വളരെ ബുദ്ധിചാതുര്യമുള്ളവൻ. കാര്യഗൌരവം=കാര്യത്തിന്റെ മഹത്വം (തിട്ടം) വിപുലബലമുടയ=വളരെ ശക്തിയുള്ള.

140. നൃപശാസനം=രാജാവിന്റെ ആജ്ഞ. കാര്യസ്യ=(അ, ന, ഷ. ഏ) കാര്യത്തിന്റെ.

141. സചിവം=(അ, പു. ദ്വി. ഏ) മന്ത്രിയോട്. കപടം=കളവ്.

144. മമ കിമപി നഹി മാറപ്പിൽ=മമ (എന്റെ) മാറപ്പിൽ കിമപി(ഒന്നും) നഹി (ഇല്ല.)

145. അതിതരാം=വളരെ മെച്ചം.

146. കഠിനതരം=(ക്രി. വി) അതികഠിനമായിട്ട്. അവർകളോട് (ദേവന്മാരെ ചൂണ്ടിക്കാണിച്ചു പറയുന്നു) തഡനം=അടി.

148. പ്രഹരിക്ക=അടിക്ക.

149. ലകുടം=വടി.

150 ഉഗ്രം=അധികം. രുധിരോഘം=ചോരവെള്ളം.

151. സപദി=ഉടനെ (അവ്യ)

152. ചണകസുതകപടകൃതപത്രം=ചാണക്യന്റെ കളവുകൊണ്ടുണ്ടാക്കപ്പെട്ട എഴുത്ത്. പൊന്മണിമാല=സ്വർണ്ണവും രത്നവുംകൊണ്ടുള്ള മാല.

154. കാഞ്ചനമാല=പൊന്മാല.

എഴുത്തിലെ വാചകം താഴെ പറയുന്നു:—

156. ഒരുവൻ എഴുതിയ ഗിരി=(എഴുത്ത്) എഴുതിയ ആളുടെ പേർ പറയാത്തത്, ആളെ അന്യോന്യം അറിയാമെന്നുള്ള ഭാവത്തിലും അന്യന്മാരെ അറിയിക്കാതിരിപ്പാനുമാകുന്നു. കല്പിച്ചവണ്ണം=അരുളിച്ചെയ്ത പ്രകാരം.

157. മയി=(അസ്മത്. സ. ഏ) എന്റെ നേരെ. [illegible]=[illegible] (ലോപം) മൽപ്രസാദാർത്ഥം=(അവ്യ) എന്റെ സന്തോഷത്തിന വേണ്ടി.

159. സ്വാശ്രയോന്മൂലനം ചെയ്ത്=തങ്ങളുടെ ആശ്രയത്തെ നശിപ്പിച്ച്.

160. തവ=(നിന്റെ) ചരണനളിനയുഗം=താമരപോലെയുള്ള കാലുകളെ. ആശ്രയിക്കുക=സേവിക്കുക. താൽപര്യം ഉറച്ചുകൊണ്ട്=ഉത്സാഹത്തോടുകൂടി.

161. അരിനഗരം=ശത്രുവിന്റെ (മലയകേതുവിന്റെ) നഗരം=പട്ടണം.

162. പ്രണയമോടു് = സ്നേഹത്തോടുകൂടി. മമ = എനിക്ക്. ഖലു = (അവ്യ) വാക്യാലങ്കാരം. മോഹലക്ഷണത്രയം = ഞങ്ങളുടെ മൂന്ന് ലക്ഷണം. കൈപ്പെട്ടു + വിട്ടു് = കൈപ്പെട്ടതയച്ചതു്. ലഭിച്ചീടിനേൻ = എനിക്ക കിട്ടി.

163 കനകമണിശബളതരം = സ്വർണ്ണവും രത്നവും ഇടകലർന്നി രിക്കുന്നതായിട്ടു് കൈപ്പെട്ടുവിട്ടിട്ടുണ്ടു് = കൈപ്പെട്ടതയച്ചിട്ടുണ്ടു്. (ഞാൻ എന്നു ചേർക്കണം.)

164. വിമലമണിഖചിതം = പ്രകാശമുള്ള രത്നം പതിച്ചതു്. മോതിരമിതു = മുദ്രമോതിരം (പേരുകൊത്തിയ മോതിരം.) വിശ്വസിച്ചീടുവാനായി (അതു്) എന്നു ചേർക്കണം.

165. ദ്രവ്യാലയൻ = ബുദ്ധി കുറച്ചുള്ളവൻ. നിതരാം (ക്രി. വി) വളരെ ഗുണമായി

166. നീതി നിരൂപിച്ചു് = ന്യായം ആലോചിച്ചു്.

168. മണികനകം ഇടകലർന്നുള്ള = രത്നവും സ്വർണ്ണവും ഇടയ്ക്കിടയ്ക്കു ചേർന്നതായ.

169 നിഖിലം = സകലം. സംശയം ഒഴിവ നിശ്ചയിക്കാം = സംശയമെന്നിയെ തീർത്തു.

170. നന്മയിൽ = നല്ലവണ്ണം, നിശ്ചയമായ് = തെളിവായി.

172. ഉഴറോടുകൂടി = പരിഭ്രമത്തോടുകൂടി. (വേഗത്തിൽ)

174. അതികഠിനം! = വലിയ കഷ്ടം!

176. കുറി അറിവതിനു പണികളും ഉണ്ടാകകൊണ്ടു് = എഴുത്തു് ആരുടേതാണെന്നറിവാൻ പ്രയാസമുള്ളതുകൊണ്ടു്. മറ്റൊന്നു വർത്തമാനങ്ങളും ചൊല്ലീട്ടു് = വർത്തമാനങ്ങളും പറഞ്ഞിട്ടു് എന്തു കാര്യമാണു്?

177. അതും കിമപി നഹി നഹി = അതു് ഒന്നുമില്ല. വർത്തമാനങ്ങളും കുറിവാചകം കണ്ടാൽ അറിഞ്ഞുകൂടേ = എഴുത്തിലെ വാചകം കണ്ടാൽ വർത്തമാനങ്ങളും അറിഞ്ഞുകൂടേ? (ഞാൻ പറയേണ്ടതുണ്ടോ?) എന്നു ഗൂഢവാക്യം.

179. ഹൃദയഗതം = ഉൾ ഉള്ളതു

180. അതിരഭസമൊടു് = അതിവേഗത്തിൽ. ആർത്തി = വേദന.

186. അഭയം = രക്ഷ.

188. ഭയം ഇഹ കിമപി നഹി = ഒട്ടും പേടിക്കേണ്ട. സർവ്വദാ = എപ്പോഴും (അവ്യ). ചാരൻ അല്ലോ നീ = ചാരന്മാരെ ഉപദ്രവിച്ചിട്ടാവശ്യമില്ലല്ലോ. അതുകൊണ്ടു നീ പേടിക്കേണ്ടാ എന്നു സാരം.

189. നന്മയിൽ = നല്ലവണ്ണം (തെളിവായി)

190. നയവിശാലമതി = നീതിശാസ്ത്രനിപുണൻ.

191. പ്രണയമൊടു് = സ്നേഹത്തോടുകൂടി. ധരണിപതിമകളേ

നൽകുവാൻ മലയും മുലയും പാലവും പാർവതിയാത്മജന്മാർക്കും ഏകുന്ന കൊടുത്തയച്ചു എന്ന വാക്യാർത്ഥം.

192. (ശ്രീപതി] ചൊന്നതുമെ ചൊല്ലുവാൻ അരുതല്ലോ) എന്ന ശ്ലോകത്തിൽ ഇനി പറവാൻപോകുന്നതിന്റെ ഉപക്രമം.

193. അധികതരബലശാലിനീ=വളരെ ശക്തിയുള്ള. കേരളേതരാ ജനം=കേരളേതരന്മാരുടെ സേനയായ. അനൂന=ന്യൂനമല്ലാത്ത.

194. വിതരണ=സാമർത്ഥ്യമുള്ള മലയപതി=മലയരാജ്യത്തിന്റെ രാജാവ്. ശത്രുവിധ്വംസനൻ=ശത്രുക്കളെ നശിപ്പിക്കുന്നവൻ. അത്യന്തധീരൻ=വളരെ ധൈര്യമുള്ളവൻ.

195. കലശിഖരിസമൻ=വലിയ പർവ്വതത്തിനു തുല്യൻ (എന്തു വന്നാലും യാതൊരു കുലുക്കവുമില്ലാത്തവൻ) അധികഭീഷണൻ=വളരെ ഭയങ്കരൻ. കാശ്മീരനാഥൻ=കാശ്മീരത്തിലെ രാജാവ്.

196 ഉദധി=സമുദ്രം. സിന്ധുപാലൻ=സിന്ധുരാജ്യത്തെ പാലിക്കുന്നവൻ.

197. പാരസീകശൻ= പാരസീകരാജാവ്. (പാരസീകം=പേർഷ്യ.)

198. പഞ്ചരാജാക്കൾ=അഞ്ചു രാജാക്കന്മാർ.

199. ശത്രുരാജ്യം=ശത്രു(മലയരാജാവു)വിന്റെ രാജ്യം.

201. ദേശനം=സ്ഥലം. ചിന്തിതം=വിചാരിച്ചത്.

205. കുസിതാമാത്യൻ=കുസിതൻ (നിന്ദിതൻ) ആയ മന്ത്രി (രാക്ഷസൻ). സേവകന്മാർ=ഭൃത്യന്മാർ.

206, നിജമനസി=(സ. ന. സ. ഏ) തന്റെ മനസ്സിൽ. വിവിധം ഇതി=പലപ്രകാരം ഇങ്ങനെ.

207. ചരണെ=ഉടനെ.

209. നികടഭുവി=(ഭൂ. സ്ത്രീ. സ. ഏ) സമീപത്തിൽ.

211. മഗധഹൂണർ= മഗധന്മാരും ഹൂണന്മാരും. പുഴ[illegible]=മുറവും.

212. ഗോപാലകൻ=മലയകേതുവിന്റെ ഭൃതൻ.

213 ധരണിതലചരൻ=രാജകിങ്കരൻ.

216. സന്നിധൗ= (ഇ. സ്ത്രീ. സ. ഏ) സമീപത്തിൽ ചെല്ലുയോഗം. (ആഭരണമില്ലാതിരിക്കുന്നതു ശരിയല്ല. അതിനാൽ ആഭരണം എടുത്തുകൊണ്ടുവരുന്നുകൂടി വേണ്ടതാണ്) പാത്രമാം കൊണ്ടുള്ള=നാം മുമ്പൊരിക്കൽ വാങ്ങീട്ടുള്ള. ആഭരണത്രയം=മൂന്ന് ആഭരണങ്ങളും.

217. വിക്രയേ=[illegible]വശത്തിൽ. (ആ ആഭരണത്രയത്തെ വിവരിക്കുന്നു)

218. വിവിധമണിഖചിതം=പലതരം രത്നങ്ങൾ പതിച്ചത്.

219. കനകകൃതവിമലതരകഞ്ചുകി= സ്വർണ്ണംകൊണ്ടുണ്ടാക്കിയ ശോഭയുള്ള അരഞ്ഞാണ് (പൊന്നുംനൂൽ) കങ്കണാദ്യാഭരണങ്ങൾ=വള മുതലായ ആഭരണങ്ങൾ. (ഇങ്ങനെ വിവരിച്ചുവന്നാപ്പോൾ നല്ലതരമായിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ കങ്കണാദ്യാഭരണങ്ങൾ മുമ്പിൽ വാങ്ങിയതിൽ പെട്ടവയല്ലെന്നു വിചാരിക്കണം. അതിനാണ് 'മററുള്ളതും' എന്ന പദം പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്നത്.)

223. രഭസം=പരിഭ്രമം. പത്മമാലാദികളെപ്പററി ചോദിപ്പാനുള്ള തിടുക്കം.

224. മധുരതരസ്ഥപതിഗിരം=(രേ. സ്ത്രീ. ദ്വി. ഏ) അതി മംഗിയിലുള്ള രാജാവിന്റെ വാക്കിനെ.

228. ഉറപ്പില്ലാപോന്നു=ഉറപ്പിച്ചുകൊണ്ടിരുന്നു.

229 സർവ്വനയജ്ഞർ=നീതിശാസ്ത്രപണ്ഡിതന്മാരിൽ.

231. മലയപതിമുഖസ്ഥപതിവീരർ= മലയരാജാവു മുതലായ വീരന്മാർ.

533. ഈർഷ്യ വെടിഞ്ഞ്=ക്ഷമയില്ലായ്മയെ വിട്ട്. (ക്ഷമയോടെ) "അക്ഷമേതരിത്യം" എന്നമരം.

236. ഇഹ=ഇവിടെ (ഇവിടെനിന്ന്)

238. കററമില്ല=കറവില്ല.

239. ചരരിൽ=ദൂതന്മാരിൽ. ലേഖനം=എഴുത്ത്. തൽപുരത്തിന്=കുസുമപുരത്തിലേയ്ക്കു. തെന്നീല മാനസേ=മനസ്സിൽ ഓർമ്മയില്ല.

243. കിം ഇദം ഇതി വദ സുമുഖ! സിദ്ധാർത്ഥക!=സുമുഖ! സിദ്ധാർത്ഥക! ഇദം കിം ഇതി=ഇത് എന്തെന്നു വദ=പറക. (ക്രിയ. ലോട്. പരസ്മൈപദം. മ. പു. ഏ. വ) കല്യാണശീലൻ=സുശീലൻ.

244. നയനജലം=കണ്ണുനീർ വഴിഞ്ഞ്=ഒഴുകി.

246 തവ മനസി നിഹിതം അഖിലം=അങ്ങയുടെ മനസ്സിൽ ഗൂഢമായി വച്ചിരുന്നതെല്ലാം

247. അയിസുമുഖ! മമ മനസി കീദൃശം ചിന്തിതം=എന്റെ മനസ്സിലെ വിചാരം എങ്ങനെയുള്ളതാണ്?

248. വിവശം=മട്ടെ=പരവശതയോടുകൂടി.

249. കല്പിച്ചിരുന്നത്=(ബ്രഹ്മരാക്ഷസനിൽ) എന്നോടു പറഞ്ഞിരുന്നത്.

250 ആത്മസചിവനെ=തന്റെ മന്ത്രിയെ (ഭാഗുരായണനെ)

251. അധികമവുമുത്ഭയജ്ജനും=വളരെ പേടിയും വലിയ നാണവും. പേടി, അറിഞ്ഞുകഴിഞ്ഞുവോ എന്നു വിചാരിച്ചു;നാണം, അമാത്യ

രാക്ഷസന്റെ കല്പനയെ അദ്ദേഹത്തിന്റെ മുമ്പിൽവെച്ചു പുറത്താക്കണ തിനെക്കുറിച്ച്. (ഇതു മലയകേതു തെററിദ്ധരിച്ചതാണ്.)

252. അവൻ=ഭാഗുരായണൻ.

253. നയവിശാരദ!=(രാക്ഷസനോടുള്ള സംബുദ്ധി) നീതിതന്ത്രകുശലനായുള്ളോവേ!

256. ചൊല്ലു—എന്നു രാക്ഷസൻ സിദ്ധാർത്ഥകനോടു പറയുന്നതു്. ദുരാത്മൻ!=ദുർബുദ്ധേ!

257. അഹം=ഞാൻ (ചോദിച്ചേൻ എന്നതിന്റെ കർത്താവ്) അമലസചിവ!=ഉത്തമമന്ത്രിയായുള്ളോവ! ശൃണു=(ലോട്ട്. പരസ്മൈപദം, മദ്ധ്യമപുരുഷൻ ഏകവചനം) കേട്ടാലും. (നീ എന്നു കർത്താവ്)

258. കഷ്ടം! അന്യതം (അസത്യം) ഇദ്=ഇതു കളവാകുന്നു. (കഷ്ടം എന്നതു വിഷാദദ്യോതകം)

259. ഗിരിശപതിപുത്രൻ=മലയകേതു.

261. അഖിലസചിവേശൻ=സകല മന്ത്രികളിൽ ശ്രേഷ്ഠൻ.

262. ചണകസുതകപടകൃതപത്രം=ചാണക്യന്റെ കളവുകൊണ്ടുണ്ടാക്കപ്പെട്ട എഴുത്ത്. ഇദം=(ഇദം ശബ്ദം, ന. പ്ര. ഏ) ഇതു്.

263. മതവസ്തു=മത സാധനം, കൊടുത്തയച്ചിട്ട് (ഉണ്ട്) അതും—

264. ചണകസുതകപടകൃതമോ?—എന്നു മലയകേതുവിന്റെ ചോദ്യം.

265. കനകമണിലളിതം=സ്വർണ്ണവും രത്നവുംകൊണ്ടു മനോഹരം.

266. ആമോദം=സന്തോഷം.

269. പ്രണയം=സ്നേഹം. നൃപതിവരന്=രാജാവിന് (മലയകേതുവിന്)

270. തരിക തവ സചിവവര! ചൊല്ലു=ഹേ സചിവവര! തവ തരിക(യാകുന്നു) ചൊല്ലുക (എന്നു) അറിഞ്ഞാലും എന്നഭിപ്രായം. താൻ അദ്ദേഹത്തിലണിയപ്പെട്ട മററാരാൽക്ക കൊടുക്കയാണെങ്കിൽ പിന്നെ അങ്ങേക്കു ചെയ്യാൻ വയ്യാത്തതെന്താണ്?—(എല്ലാം ചെയ്യാം)

272. മനസി തവ ചൊടിക ഒരു സന്തോഷകാരണാൽ=അങ്ങേക്ക് ഉള്ളിൽ വലുതായ സന്തോഷം ഹേതുവായിട്ട് (ആ സന്തോഷത്തെ പറയേണ്ടതില്ലല്ലോ—എന്നു വ്യംഗ്യം) ഇതു് ഇപ്പോൾ ചെയ്യുന്നു കൊടുക്കുന്നു എന്നർത്ഥമാണ്. ഉചിതം=യുക്തം. ശരിയായി—എന്നു ഭാഗുരായണൻ വക്കീലിനെപ്പോലെ ചോദ്യംചെയ്യുന്ന കയ്യും പറയുന്നു.

273. ഇതു ചണകസുതകപടവിഹിതം (ആകുന്നു) എന്റെ കപടമല്ല—എന്നു രാക്ഷസൻ പറയുന്നു.

275. കപടജനവിഹിതം=കള്ളന്മാരായ ആളുകൾ ഉണ്ടാക്കിയതാണ്. കുശിലവന്മാർ=കള്ളന്മാർ. അവൎക്ക് എന്താണതാവശ്യമായിട്ടുള്ളു—എന്നു രാക്ഷസൻ അതിനെ അർത്ഥാന്തരന്യാസംകൊണ്ടു സമർത്ഥിക്കുന്നു.

276. ശങ്കിതം=സംശയം കൂടാതെ. (ക്രി. വി)

277. സചിവൻ=അമാത്യരാക്ഷസൻ ഇഹ സകലം അപി ചേന്നല്ല് നേരെങ്കിൽ=അമാത്യൻ ഇവിടെ പറഞ്ഞതൊക്കെ സത്യമാണെങ്കിൽ ഈ എഴുത്തെഴുതിയത് ആരെന്നു സിദ്ധാർത്ഥക (നീ) പറക.

278. മുഖിയും കീഴ്പോട്ട നോക്കിനിന്നിരിന്നാൻ=ഇതു കപടലക്ഷണം, അല്ലെങ്കിൽ തന്റെ സ്വാമിയായ അമാത്യരാക്ഷസന്റെ മുമ്പിൽ വെച്ചു തന്നെന്നുപറയേണ്ട എന്നുള്ള അഭിപ്രായം.

279. നൃപസചിവൻ=ഭാഗുരായണൻ.

280. പ്രഹാരഭയം=അടിയിലുള്ള പേടി.

282. മുദ്രയെഴുതിയല്ല ശകടനങ്കിൽ ഞാൻതാൻതന്നെ=ശകടദാസൻ എനിക്ക് എന്നെപ്പോലെ വിശ്വസ്തനാകയാൽ ഞാൻതന്നെ എഴുതിയതാണെന്നു ഞാൻ സമ്മതിക്കുന്നു എന്നു സാരം.

284. പ്രിയസചിവൻ=ഭാഗുരായണൻ.

286. കഴിവു=നിവൃത്തിമാർഗ്ഗം.

288 തെളിവിൽ=സ്പഷ്ടമായിട്ട്.

290. തുല്യം=സമം, അക്ഷരം=എഴുത്ത് (എഴുത്തിന്റെ വടിവ് എന്നു സിദ്ധാന്തം). അമാത്യൻപക്കൽ=അമാത്യന്റെ വശം.

291. നിജമനസി=(സ. ന. സ. ഏ) തന്റെ മനസ്സിൽ. തിരളം=വളരുന്നു.

292. ശകടകൃതലിപികൾ=ശകടദാസനാൽ എഴുതപ്പെട്ട എഴുത്തുകൾ. ഒരുമയോട്=സാമ്യത്തോടുകൂടി (ഒരേ വടിവിൽ) ശങ്ക=സംശയം. നിയതം=നിശ്ചയം.

293. ശത്രുപക്ഷാശ്രയം ചെയ്തിതോ=എതിർകക്ഷിയിൽ ചേർന്നുവോ ദൈവമേ! എന്നു വിതർക്കദ്യോതകം.

294. പാപം=കഷ്ടകർമ്മം. (വിശ്വസിച്ചുവരുന്ന ചതിക്കുക) സംശയിച്ചു പ്രകാരത്തെ വിവരിക്കുന്നു.

295. സിദ്ധാർത്ഥകമിത്രം=സിദ്ധാർത്ഥകന്റെ സ്നേഹിതൻ. (ചാണക്യനിയോഗപ്രകാരം ശകടദാസനെ കൊല്ലുവാൻ കൊണ്ടുപോയപ്പോൾ സിദ്ധാർത്ഥകൻ രക്ഷിച്ചുവെന്നു മുമ്പു പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതുകൊണ്ട് പ്രാണരക്ഷ ചെയ്ത സിദ്ധാർത്ഥകൻ ശകടദാസന്റെ സ്നേഹിതനാണല്ലോ എന്നു സാരം)

296. അപരലിഖിതം=മറ്റൊരാളുടെ എഴുത്ത്. (അതും ചതിച്ചുവോ ശകടനും—എന്നു നിശ്ചയിച്ചിട്ട അതിനു കാരണം ഊഹിക്കുന്നു)

297. ചണകസുതവടുവചനാരംഭേണൈവ= ചാണക്യവടുവി ൻെറ വാക്കുകളെക്കൊണ്ടുള്ള ഭേദനം—(യോജിച്ചു നില്ക്കുന്നവരെ തമ്മിൽ അ കററുക എന്ന മൂന്നാമത്തെ ഉപായം—)ഹേതുവായിട്ട്. (അങ്ങനെയല്ലെ ങ്കിൽ ശകടദാസൻ ഒരിക്കലും ഇങ്ങിനെ ചെയ്യുന്നതല്ല) ശത്രുക്കളോട്= ചാ ണക്യചന്ദ്രഗുപ്തന്മാരോട്. സന്ധിച്ച്=യോജിച്ച്

299. വിവശം=പരവശതയോടെ.

301. വിവിധമണിഗണഖചിതം= പലവിധ രത്നങ്ങളും പതി ച്ചത്. ഇദം=ഇത് വക്രമതി=വളഞ്ഞ ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവൻ.

302. ക്രീതവാൻ=(ഞാൻ) വിലക്കുവാങ്ങി.

303. അധികതരമിതരം=(ക്രി. വി) വളരെ പരിഭ്രമത്തോടു കൂടി.

304. ജനകസ്യതത്സ്വതം=അച്ഛനാൽ ഏല്പിക്കപ്പെട്ടിരു ന്നത് (അച്ഛനണിഞ്ഞിരുന്നത്) മൌര്യൻ=ചന്ദ്രഗുപ്തൻ. ഹസ്തഗതം= കൈയിലായത്. (പർവ്വതകരാജാവ് കുസുമപുരത്തിൽവെച്ച് വിഷകന്യകനി മിത്തം മരിച്ചപ്പോൾ അദ്ദേഹത്തിൻെറ സ്വത്തെല്ലാം അനന്തരനായ വൈ രോധകൻെറ അധീനത്തിലായി. ആ വൈരോധകൻ പട്ടണപ്രവേശാവ സരത്തിൽ ആനപ്പുറത്തുനിന്ന ദാരുവർമ്മാവിൻെറ കൂടപ്രയോഗംകൊണ്ടു നി ര്യാണം പ്രാപിച്ചു. പർവ്വതപുത്രനായ മറെറ (മലയകേതു) ഭയപ്പെട്ടു കുസുമ പുരത്തിൽനിന്ന് സർവ്വസ്വവും കൈവിട്ടോടിപ്പോയി. ഇതോടുകൂടി അവരു ടെ മുതലെല്ലാം ചന്ദ്രഗുപ്തനടത്തി—എന്നു വിവക്ഷ.

305. ധരണീസുരർ=ബ്രാഹ്മണർ. ക്രീതം=വിലക്കുവാങ്ങി. ച ന്ദ്രഗുപ്തൻെറ കൈയിലിരുന്നിരുന്ന ആഭരണം ബ്രാഹ്മണർ വില്ക്കാനവകാ ശമുണ്ടോ? ചക്രവർത്തിയായ ചന്ദ്രഗുപ്തന് ഒരു ആഭരണം വിററ വല്ല ലാ ഭവും സമ്പാദിക്കേണ്ടതുണ്ടോ?—ഇതെല്ലാം ശുദ്ധമേ കളവുതന്നെ—എന്നു ഞാൻ കരുതുന്നു.

307. ശഠൻ=വക്രബുദ്ധി. കഠിനഹൃദയൻ=ക്രൂരബുദ്ധി.

308. അചല............ശേഷോദാരം=(അ. ന. സ. ഏ) പർവ്വത രാജപുത്രനായ മലയകേതുവിൻെറ വാക്കു കേട്ടപ്പോൾ. അസ്ഥാനജ്ഞൻ= ഞാൻ പ്രധാനില്ലാത്തവനായിത്തീർന്നുവല്ലോ ബ്രാഹ്മണരുടെ ആഭരണവിക്ര യവും സിദ്ധാർത്ഥകൻെറ ആഗമനവും കളവാണെന്നറിഞ്ഞില്ലല്ലോ.

309. അചല...............ഭൂഷണം=പർവ്വതരാജാവിൻെറ ന ല്ല ആഭരണം.

310. ആര്യശോഭനപ്രയോഗങ്ങളും= ആര്യൻെറ (ആര്യചാണക്യ ൻെറ) ശോഭനപ്രയോഗങ്ങളും(ഉപായയോഗങ്ങളും). ആശ്ചര്യം=അത്ഭുതം തന്നെ. ഇവിടെ 'ആര്യശോഭനപ്രയോഗങ്ങളും' എന്നതിന് 'ആര്യശോഭനപ്രയോഗങ്ങ ളും' എന്നത്രമേ വിചാരിച്ചിട്ടുള്ളു എന്നു തോന്നുന്നു.

311. ലിഖിതകരാലംബം=എഴുതപ്പെട്ട കൈയെഴുത്ത്. എൻെറ അല്ലെന്ന്=ഞാൻ അയക്കുന്നതല്ലെന്ന്.

312. പ്രണയം അവമുച്യ=സ്നേഹം കൈവിട്ട്.

313. ൎവില..............ചരണനാം=സകല രാജാക്കന്മാരാലും നമസ്കരിക്കപ്പെടുന്ന പാദങ്ങളോടു കൂടിയവൻ (ചക്രവൎത്തി).

314. ശിരസി=(സ. ന. സ. ഏ) തലയിൽ, മമ=എൻെറ. ലിഖിതം=എഴുതപ്പെട്ടത്. ഇദം=ഇത് (ഇത് എൻെറ തലയിലെഴുത്താണ് എന്നുതന്നെ പറയേണ്ടതുള്ളു.).

315. അന്ധൻ=എന്തു ചെയ്യേണ്ടതെന്ന് അറിയാത്തവൻ.

316. ശൈലാധിരാജാത്മജൻ=മലയകേതു. "ആൎയ്യനായിരുന്നു ചെയ്യുന്നു" (ഞാൻ) എന്ന വാക്യം. ഇവിടെ 'ആൎയ്യൻ' എന്നതു പൂജകവിശേഷണമായിട്ടു പ്രയോഗിച്ചുവന്നിരുന്ന പതിവനുസരിച്ചു ചൊല്ലപ്പെട്ടതാണ്. "മഹാകുലകുലീനാൎയ്യ സഭ്യസജ്ജനസാധവഃ" എന്ന അഭിധാനപ്രകാരം ആൎയ്യശബ്ദത്തിനു പൂജ്യൻ എന്നൎത്ഥം സിദ്ധം.

317. ആൎയ്യനല്ലാ ഞാൻ അനാൎയ്യനത്രെ (ഭാവം=ഇതുവരെ പറഞ്ഞ സംഗതികളെക്കൊണ്ടു ഞാൻ 'ആൎയ്യൻ' എന്ന വിശേഷണത്തിന്ന് അൎഹനല്ല— അനാൎയ്യൻതന്നെ.

318. ക്രൂരമതേ!=(ഇ. പു. സം. പ്ര. ഏ) ദുർബുദ്ധിയായുള്ളോവേ! സ്വാമിപുത്രൻ=സ്വാമി(യജമാന)യുടെ പുത്രൻ. നന്ദവംശരാജാവിൻെറ പരമ്പരയിലുണ്ടായവനാകകൊണ്ടിങ്ങനെ പറഞ്ഞതാകുന്നു. മൌൎയ്യൻ=ചന്ദ്രഗുപ്തൻ.

319. രിപുതനയൻ=ശത്രുവിൻെറ പുത്രൻ_(പൎവ്വതകരാജാവ് നന്ദരാജാക്കന്മാരുടെ ശത്രുവും, രാക്ഷസൻ നന്ദപക്ഷക്കാരനുമായിരുന്നതിനാൽ ശത്രുതയാ നിൎദ്ദേശിച്ചു. ചന്ദ്രഗുപ്തൻ നന്ദശത്രുവാണെങ്കിലും, സ്വാമിപുത്രപരമ്പരയിലുള്ളവനാകകൊണ്ടു ശത്രുത സാരമില്ലെന്ന് അഭിപ്രായം.) [illegible]=[illegible].

320. അഭിമതം=സമ്മതം. അധികതരവിത്തം=അനവധി ധനം. ഭൃത്യാൻ=ഭൃത്യന്മാരെ. മന്ത്രിപദം=മന്ത്രിസ്ഥാനം

321. മരുവുമളവ്=വസിക്കുമ്പോൾ. മൂഢം അനാൎയ്യൻ അത്രെ=നീചൻതന്നെ.

323. കസ്തൂരികം=എണ്ണിപ്രായോഗത്വം. ഭാവം അതുതന്നെ അക്കൂട്ടമാണ്. വിരവകം=സത്യസന്ധത്വം.(അല്ലെങ്കിൽ ശത്രുമിത്ര[illegible].)

324. ഗിരിശ്രാകിതനയ!=ഹേ പൎവ്വതരാജപുത്ര! വിധിവിലസിതം ഇതൊക്കെയും=ഇതെല്ലാം ദൈവവിലാസംതന്നെ. ബന്ധുവിനെ ശത്രുവെന്നും ശത്രുവിനെ ബന്ധുവെന്നും ഇല്ലാത്ത സംഗതികളെ വാസ്തവമ

ണെന്നും ഉള്ളവയെ ഇല്ലാത്തവയെന്നും തോന്നുമെന്നിരുന്നാലും മററു മൊഴിവിലെ സംശയം, ഐശ്വര്യമൊക്കെ പറയേണ്ടതോ വൃഥാ=വെറുതെ ചാണക്യന്റെ മെച്ചമെന്നു പറയേണ്ടതില്ല. കേവലം ഒരു മനുഷ്യനായ ചാണക്യന്റെ കൌശലങ്ങൾക്കു് ഇത്രയും ഫലസിദ്ധിയുണ്ടാവാനൊന്നും തരമില്ല. ഇതെല്ലാം ദൈവത്തിന്റെ കളിയാണ്. അല്ലെങ്കിൽ അനേകം ചാണക്യന്മാരൊന്നിച്ചുതന്നെ പല നീതിതന്ത്രങ്ങളും പ്രയോഗിക്കുന്നില്ല അതെല്ലാം വിഫലമാവുകയും ചാണക്യൻ പ്രയോഗിച്ചതെല്ലാം സഫലമാവുകയും ചെയ്തു. അതുകൊണ്ടു ദൈവാനുകൂല്യമില്ലാത്തവർ പുരുഷകാരം സഫലമാകുന്നതല്ലാ എന്നുള്ള ആപ്തവചനത്തെത്തന്നെ രാക്ഷസൻ സമ്മതിക്കുന്നു.

325. അതികുപിതൻ= വളരെ കോപിച്ചവൻ. അത്യന്തശഠൻ=ഏററി ക്രൂരമായതോടു കൂടിയവൻ.

326. അലം അലം=(അവ്യ) മതി മതി. ഇതൊക്കെയും വിധിവിലസിതം (അതുകണ്ടോ? എന്നു ആക്ഷേപം). ഉന്നയരീതികൾ=ഉന്നീതതന്ത്രങ്ങളുടെ സ്വഭാവങ്ങൾ.

327. ഭൈരവിയ=ഭയങ്കരമായ. കാന്തിമദ്വപും=ശ്രീമാനായ.

328. കുടിലതരഹൃദയ! ശഠ!= വക്രബുദ്ധിയായ ദുഷ്ട! കുറ്റത്തു് ഇരിക്കുന്ന കാലത്തു്=സ്നേഹത്തോടെയിരിക്കുമ്പോൾ.

239. അരികളുടെ ചേർന്നുകൊണ്ടു്= ചന്ദ്രഗുപ്തപാർശ്വത്തിലേക്കു യോജിച്ചു് (അല്ലെങ്കിൽ ചിത്രവർമ്മാദികളായ പഞ്ചരാജാക്കന്മാരോടുകൂടി)

330. കപടകലശ്=ബലത്തോടുകൂടി. അതിനുസമം=പാപ്പുകവധം ചെയ്തിട്ടുള്ള ഞാനാണെന്നും ഇപ്പോൾ അവരെ കൊല്ലാൻ ഞാൻ ശ്രമിക്കുന്നുവെന്നും ഉള്ളതിനു തുല്യം.

331. 'അഹോ! കുനിൽകയറിവന്നുവല്ലോ പുനരിതും' എന്നു രാക്ഷസന്റെ വിചാരം. കുനിൽ കുരുപോലെ—പണ്ടേതന്നെയുണ്ടായിരുന്ന ഒരു ദോഷത്തിന്റെ മേലെ പൊട്ടുന്നതായ വേറൊരാപത്തും കൂടി. ഇതു മലയാളത്തിലും സംസ്കൃതത്തിലും നടപ്പുള്ള ഒരു ശൈലീപ്രയോഗമാണ്. "ഗണ്ഡസ്യോപരിപിടകഃ സംവൃത്തഃ" എന്നു ശാകുന്തളം.

332. ഇതി മനസി വിവശമോട്ടു=ഇങ്ങനെ മനസ്സിൽ പരവശതയോടുകൂടി.

383. ഹന്ത!=(അവ്യ) കഷ്ടം!. വീരശിഖാമണേ!=വീരന്മാരിൽ അഗ്രഗണ്യനായുള്ളോവ!

334. സകലബലകമലവൃക്ഷ!= സകല ഉദ്ധതങ്ങളുമുരവച്ചു് അഗ്രസരനായുള്ളോവ!

335. നൃപതികുലതിലക!= രാജശ്രേഷ്ഠ! തവ= (അങ്ങയുടെ)

വാക്കു =(വാക്കിന്) എതിർവാക്ക് (മറുത്തുള്ള മറുപടി). നിത്യൻ=നാശരഹിതൻ. കാലത്രയസാക്ഷിയാണ ഈശ്വരൻ എന്ന് ആശയം.

336. ക്ഷപണൻ=ക്ഷപണകൻ; ക്ഷുദ്രൻ=നീചൻ. മിത്രം=സ്നേഹിതൻ.

337. അത്=മലയകേതുവിൻെറ ആ വാക്ക്. 'ക്ഷപണകനോടു ചോദിച്ചാലറിയാം' എന്ന വാക്ക്. ഏററ=കൊണ്ട്. (തറച്ച്) വജ്രം, പാഷാണം, നാരാചം മുതലായതുപോലെ അതു ദുസ്സഹമായിരുന്നുവെന്നു സാരം.

339. മമ ഹൃദയം അപി=എൻെറ ഹൃദയവുംകൂടി. ഒരു മനുഷ്യന് ഏററവും രഹസ്യമായിട്ടുള്ളതു ഹൃദയമാണല്ലോ. രിപുജനം=ശത്രുക്കൾ. കൊണ്ടുപോയിരുന്നോ?=അപഹരിച്ചുവോ? ക്ഷപണകനറിയാത്തതായി തൻെറ മനസ്സിൽ യാതൊന്നുമില്ല. ക്ഷപണകനെ ഹൃദയംപോലെ വിശ്വസിച്ചിരുന്നുവെന്നു സാരം.

340. ശിഖരസേനൻ=സേനാധിപൻ.

341. കുലസചിവനൊരുമയോട്=രാക്ഷസാമാത്യനോടു യോജിച്ച്. സന്തതം വാഴുന്ന=എപ്പോഴും വസിക്കുന്ന. ഐവർ=അഞ്ചുപേർ.

342. അതിദ്രുതം=അതിവേഗത്തിൽ.

343. അധികബലൻ=മഹാദുഷ്ടൻ. അരിമിത്രം=അരി(ശത്രു)യുടെ മിത്രം (ബന്ധു). രാക്ഷസബന്ധുവെന്നു സാരം.

344. മത്തൻ=ഗർവ്വിഷ്ഠൻ. ധാത്രി=ഭൂമി.

347 അതിബലം ഉടയ=വളരെ ബലമുള്ള.

348. ഹസ്തിവരം (അ. പു. ദ്വി. ഏ. വ)=(എൻെറ) ആനയെ

350. കഠിനശാസനം=തീക്ഷ്ണമായ കല്പന.

351. ആഴെക്കഴിപ്പിച്ച്=നാസ്തിക്കഴിപ്പിച്ച്.

352. ശസ്ത്രം=ആയുധം.

353. അവക്രമണം=മയക്കൂടാതെ. (ക്രി· വി)

354. അതികരുണം=വളരെ സങ്കടത്തോടെ.

355. അവടം=കുഴി. "ശത്രുവരുടെ ഉവശപ്രാജ്ഞ" എന്നതരം. വീഴ്പ്പ്=ശരാസം.

356. പുനഃ ഇതരവർ=പിന്നെയുള്ള രണ്ടുപേർ. പർവ്വതാകാരൻ=മലപോലെയുള്ളവൻ. ഹസ്തി=ആന.

357. ഉദരം=വയറ്.

359. അക്ഷിമണി=കൺമിഴി.

360. രാക്ഷസൻ=രാക്ഷസജാതിയിലുള്ളവൻ, (രാക്ഷസമന്ത്രി"

എത്ര ക്രൂരകർമ്മം ചെയ്വാനും മടിയില്ലല്ലോ. അതിനാൽ നിന്റെ മത . രാക്ഷസൻതന്നെയെന്നു (ഗുണസാമ്യത്താൽ) ഞാൻ വിചാരിക്കുന്നു എന്നു താൽപര്യം.

361. കടകം=കടാരം. അലങ്കാരം=ആഭരണം. അഞ്ജസാ=വേഗത്തിൽ (അവ്യ).

362. ഗ്രന്ഥം=കപടതന്ത്രം.

364. ക്രൂരതയാ=ക്രൂരതയോടുകൂടി.

366. അഥ സഃ ഖലു രാക്ഷസാമാത്യനം=അനന്തരം ആ രാക്ഷസാമാത്യനാകട്ടെ. കരവാൾ=വാൾ. വാളും കയ്യിലെടുത്തുകൊണ്ട്.

367. ഗമനം ഒരളിശി മനസി നിശ്ചയം കൂടാതെ=ഇന്ന ദിക്കിലേക്കാണു പോകേണ്ടതെന്നു മനസ്സിൽ യാതൊരു നിശ്ചയവും കൂടാതെ, ക്ലേശിച്ച്=വ്യസനിച്ച്.

368. അമിതകരബലമുള്ള=വളരെ കൈക്കരുത്തുള്ള. നിഹതർ=കൊല്ലപ്പെട്ടവർ.

369. അഖിലസുഹൃദ്വൈകല്യം=എല്ലാ ബന്ധുക്കളുടേയും കഷ്ടമായ വധം.

370. കിമപി മയി കരുണ നഹി ദൈവത്തിനും=ഈശ്വരനും മയി (എന്നിൽ) കിമപി (ഒട്ടും, അല്പംപോലും) കരുണ നഹി (ഇല്ലല്ലോ). മനുഷ്യർക്കും എന്റെ നേരെ കരുണയില്ലാതായി പരമകാരുണികനായ ദൈവത്തിനും കരുണയില്ലാതായല്ലോ. അല്ലെങ്കിൽ എന്നെ ഈ കഷ്ടാവസ്ഥകളെല്ലാം അനുഭവിപ്പാനായിട്ട ജീവിപ്പിച്ചിരുത്താതെ കഴിക്കായിരുന്നില്ലേ? എന്നു വ്യസനാധിക്യത്താൽ ആത്മോപാലംഭം ചെയ്യുന്നു.

371. അടവിതലം=കാട്. തപിക്ക=തപസ്സുചെയ്ക. അന്തരാ=(അവ്യ) മനസ്സിലെ. വൈരം=ദ്വേഷം. (ശത്രുക്കളോടുള്ളതു) രാഗദ്വേഷാദികളെ ത്യജിക്കാതെ മനഃശുദ്ധിയുണ്ടാകയില്ല. മനഃശുദ്ധിയില്ലാത്തവരുടെ തപസ്സും നിഷ്ഫലംതന്നെ. അതിനാൽ തപസ്സിനു പോവാൻ ഇപ്പോൾ അവസരമെന്നല്ല എന്നു സാരം.

372. മമ=എന്റെ. ധരണിപതികളുടെ=രാജാക്കന്മാരുടെ. സഹഗമനം=അനുഗമനം. അതായതു മരണംതന്നെ. അതും ശരിയല്ലെന്നു പറയുന്നു. ഉറവമരികലം=ശത്രുവംശം. ജീവിച്ചിരിക്കുമ്പോൾ=ശത്രുവംശവിനാശം വരുത്താതെ സ്വാമിസഹഗമനം ഒരു ശൂരനും ഉത്തമനുമായ സ്വാമിഭക്തനു വിഹിതമല്ല. അതു താഴെ പറയുന്നു.

373. യുവതിജനചരിതം ഇദം=ഇതു സ്ത്രീകളുടെ സ്വഭാവമാണ്. പുരുഷന്മാരിൽ മരണനും യോജിച്ചതല്ല. എന്നാൽ യുദ്ധംചെയ്തു മരിക്കാമെന്നു വിചാരിച്ചാലതിനും തരമില്ലെന്നു പറയുന്നു.

374. അന്തരാ പശ്യൻ=മനസ്സിൽ വിചാരിച്ചാൽ=തന്റെ ആത്മമിത്രമായ ചന്ദനദാസൻ താൻനിമിത്തം കാരാഗൃഹത്തിൽ കിടക്കുന്നതിനാൽ അയാളെ വിട്ടുവിക്കാതെ യുദ്ധം ചെയ്തു മരിക്കാനും തരമില്ല. ഈ വിചാരങ്ങളെല്ലാം രാക്ഷസാമാത്യന്റെ മഹാമനസ്കതയെ പ്രത്യക്ഷമാക്കുന്നു. അഴൽ=ദുഃഖം.

375. ആകുലചിത്തൻ=ആകുലം (പരവശം) ആയ ചിത്തത്തോടുകൂടിയവൻ.

376. ചാണക്യസ്യ ചരൻ=ചാണക്യന്റെ ദൂതൻ. ഉന്ദുരകാഖ്യൻ=ഉന്ദുരകൻ എന്നു പേരുള്ളവൻ.

377. സചിവവരഗമനം=രാക്ഷസാമാത്യന്റെ യാത്ര. തൽപാർശ്വം=ഭാഗം.

378. വിപുലബലം ഉടയ=വലിയ സൈന്യമുള്ള. പർവ്വതപുത്രൻ=മലയകേതു. നാലംഗപ്പട=നാലംഗങ്ങളുള്ള സൈന്യം. നാലംഗങ്ങൾ=ആന, തേർ, കുതിര, കാലാൾ.

380. പടകൂട്ടുക=സൈന്യം ശേഖരിക്കുക. അന്തരാ പാർത്ത്=മനസ്സിൽ ആലോചിച്ച്.

381. കരി............വിവിധകലാൾ=ആന, കുതിര, തേർ, പലതരത്തിലുള്ള കാലാൾ.

383. ഗജ............പത്തിപ്രവരന്മാർ=നാലുവിധമുള്ള സൈന്യങ്ങൾ. കാലപുരിപുക്ക=മരിച്ചു.

384. ഇളകിമണ്ടി=അണിവിട്ടോടി.

386. അരികിൽ=മലയകേതുവിന്റെ കൂടെത്തന്നെ. അത്യുന്നതന്മാർ=വലിയ പരാക്രമികൾ. ഭദ്രഭടാദികൾ=ഭദ്രഭടൻ, പുരുഷദത്തൻ മുതലായ ചാണക്യചാരന്മാർ. ചാണക്യനോടു പിണങ്ങിപ്പോന്നവരാണെന്നു വ്യാജം നടിച്ചുവന്നു മലയകേതുവിനെ ആശ്രയിച്ചിട്ടുള്ള വിവരം മുമ്പിൽ അഞ്ചാം പാദത്തിൽ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടല്ലോ. അവർ-

337. രണശിരസി=(സം. ന. സ. ഏ) യുദ്ധമധ്യത്തിൽ. രാജസമീപേ=രാജാവിന്റെ അരികിൽ. മറുത്ത്=എതിർത്ത്.

389. ജയപടഹം=വെന്നിപ്പെരുമ്പറ (ജയഭേരി). പാട്ടാക്കി=വശത്താക്കി.

390. ചാണക്യസ്യ മന്ത്രവചനഗൗരവം=ചാണക്യന്റെ കല്പനാശക്തി.

393. വിപുലകാരാഗൃഹം=വലിയ ജെയിൽ. നിക്ഷേപണംചെയ്ത്=ഗൂഢമായി വെച്ച്.

395. വിപുല............നിപുണത=വളരെ വലവും വിശേഷമായ നീതിസാമർത്ഥ്യവും. ഭദ്രഭടാദി............ജനങ്ങൾ=ഭദ്രഭടൻ മുതലായ പ്രധാനപുരുഷന്മാർ.

396. അതിവിദഗ്ദ്ധയ= അതിസാമർത്ഥ്യമുള്ള. (മലയകേതുവിൻെറ പാളയത്തിൽവെച്ച് അടികൊള്ളുക മുതലായ ഭയങ്ങളേററ മലയകേതു രാക്ഷസന്മാരെ തമ്മിൽ ഭേദിപ്പിച്ചതുതന്നെ അതിവിദഗ്ദ്ധത്. ജീവസിദ്ധ്യാര്യൻ=ജീവസിദ്ധിയെന്ന പേരുള്ളവൻ.

397. മനസി= (സ. ന. സ. ഏ) മനസ്സിൽ. മതിവരും അളവ്=തൃപ്തിവരുവോളം.

398. കനകമണിഗണം=സ്വർണ്ണരത്നങ്ങൾ.

399. അധികമുദം=(ദ്വി, സ്ത്രീ. ദ്വി ഏ)=വളരെ സന്തോഷത്തെ. അകതളിരിൽ വച്ച്=ഉള്ളിൽ വഹിച്ച്.

400. പ്രണയമൊഴുകുമാറ്=മനസ്സിൽ അതി ഭക്തിയോടുകൂടി. മോദേന=സന്തോഷംകൊണ്ട്.

402. നിയതം=നിശ്ചയമായി (താൽപര്യത്തോടെ) ഉദുംബരകൻ തന്നെ=ഉദുംബരകനെന്ന ചാരനെ (മലയകേതുവിൻെറ പാളയത്തിൽനിന്ന പോയ അമാത്യരാക്ഷസനെ പിന്തുടർന്നവൻ) പാർത്തിതന്നാർ=കാത്തിരുന്നു.

403. കെട്ട്=ക്ഷീണം.

404. അമൃതരസമധുരമൊഴി=അമൃതിൻെറ രസംപോലെ മധുരമായ വാക്കുകളോടുകൂടിയവൾ. ആമോദമുറ്റംകൊണ്ട്=സന്തോഷത്തോടെ.

രാക്ഷസവഞ്ചനം എന്ന

ഏഴാം പാദം കഴിഞ്ഞു.

എട്ടാം പാദം.

(കേകവൃത്തം)

1 പൈങ്കിളി=ചെറിയ തത്ത. തേൻമൊഴിയാൾ=തേൻപോലെയുള്ള (മധുരമായ) മൊഴിയോടുകൂടിയവൾ.

3. പൈദാഹം=പൈയും (വിശപ്പും) ദാഹവും. ഉള്ളം=മനസ്സ്. മനോരമാ=മനസ്സിനെ സന്തോഷിപ്പിക്കുന്നവൾ. കഥാശേഷം=കഥയുടെ ശേഷം. കഥയ കഥയ=(ക്രി. ലോ. പ. മ. പു. ഏ) പറക പറക. ("ചൊല്ലോടോ ശേഷം കഥ" എന്ന മുൻപാദത്തിനോടുതന്നെ ആവർത്തിക്കുന്നത്, കേൾപ്പാനുള്ള ഔൽസുക്യത്താലാകുന്നു.)

5. മ്ലേച്ഛൻ=മലയകേതു. ഉപേക്ഷിതൻ=തള്ളപ്പെട്ടവൻ. മന്ത്രിവരൻ=രാക്ഷസാമാത്യൻ. പരിതാപേന=ദുഃഖത്താൽ (അ. ന. പ. ഏ) ഖിന്നൻ=പീഡിതൻ.

6. ചാണക്യപ്രണിധി= ചാണക്യന്റെ ചാരൻ. ഉന്ദുരകാഖ്യൻ=ഉന്ദുരകൻ എന്നു പേരുള്ളവൻ.

7. ജീർണ്ണോദ്യാനം=പഴക്കംകൊണ്ടു നശിച്ചുകിടക്കുന്ന ഒരു പൂങ്കാവ്.

8. വിവേകം=വകതിരിവ് (ഗുണദോഷജ്ഞാനം).

9. സ്വാമിക്ക=നാഥനായവന്. പരാഭവം=താഴ്മ. വീണ്ടുകൊള്ളുവോൻ=വീട്ടുവോൻ (പകവീട്ടുവോൻ) വീള്ധാതുവിന്റെ ഭൂതം=വീണ്ടു.

11. തൽപുത്രൻ=അവന്റെ (പർവ്വതരാജന്റെ) പുത്രൻ. പുനരഹം=പുനഃ അഹം=പിന്നെ ഞാൻ. നിഷ്ഫലം=വ്യർത്ഥം. തത്സേവാഫലം=അവന്റെ സേവയുടെ ഫലം.

12. ഞാൻ ഒരു പുരുഷൻ താൻ= ഒരുത്തനായിരിക്കുന്ന ഞാൻ. മാനവവീരന്മാർ=രാജാക്കന്മാർ.

13. ചൊന്നേൻ ക്ലാന്തനെന്ന്=ഞാൻ അത്യന്തക്ഷീണനായിരിക്കുന്നു എന്ന്. തന്റെ ശത്രുവിനെ ആക്രമിക്കുകയെന്ന കുത്സിതകർമ്മം ഒരു പുരുഷനായ ഞാൻ ചെയ്യും എന്ന്. ഈ വിചാരം രാക്ഷസന്റെ ആത്മാഭിമാനത്തെയും സ്വാമിഭക്തിയേയും വ്യക്തമാക്കുന്നു. ദൈവത്തിൻ ബലമത്രേ=വിധിയെ ദൈവം തന്നെ.

14. ഉപഹതൻ=തള്ളപ്പെട്ടവൻ (നശിപ്പിക്കപ്പെട്ടവൻ) ശുഭം=നല്ലത് (ക്ഷേമം). ഹാ ഹന്ത!=കഷ്ടം കഷ്ടം.

16. മന്ത്രിസത്തമൻ=പ്രധാനമന്ത്രി.

17. കെട്ടിക്കിടക്കുക=സമയംനോക്കി കാത്തു കിടക്കുക.

18. പൌരന്മാർ=പട്ടണവാസികൾ.

19. പ്രേക്ഷകന്മാർ=കാഴ്ചക്കാർ (കാണ്മാൻ നില്ക്കുന്നവർ) പുരാ=(അവ്യ) പണ്ട്.

20. പദവി=പ്രൌഢി. രാജാജ്ഞാകരൻ=രാജാവിന്റെ കല്പനകളെ നടത്തുന്നവൻ.

21. വിധിബലം=ദൈവശക്തി (യോഗം). പശ്ചാവേ=പള്ളുകെ.

22. ഇക്കാലം നിനക്ക് ഇതു=(സംഭവിക്കട്ടെ) എന്ന്. നിയോഗിക്ക=കല്പിക്ക. (ദൈവകല്പന അലംഘ്യം തന്നെ)

23. മന്ദൻ=ബുദ്ധിയില്ലാത്തവൻ.

24. അത്=ചന്ദനദാസവൃത്താന്തം.

25. വിഷണ്ണൻ=ഖിന്നൻ.

31. കായനാശത്തെ ചെയ്യാൻ=ദേഹത്യാഗം ചെയ്യുന്നതിനായിട്ട്.

32. കാണാതെ=നീ രക്ഷസനെ കാണാത്തതുപോലെ.

34. കർണ്ണത്തിൽ=ചെവിയിൽ.

37. മന്നവശാസനയാൽ=(ആ. ശ്രീ. ഋ. ഏ) രാജാവിന്റെ കല്പന പ്രകാരം, മിവാകീത്തി വേഷത്തെപ്പൂണ്ട്=കർഷകന്റെ വേഷത്തെ ധരിച്ചു – അതിനാൽ കലയാളികളുടെ വേഷമെന്ന താൽപര്യം.

40. കണ്ഠ=മാറോടുചേർന്നമായ. ഭീഷണങ്ങൾ=ഭയങ്കരങ്ങൾ.

41. പാശം=കയറ്. മാലാധരർ=നീചന്മാർ.

42. കലനിലം=കൊല്ലുവാനുള്ള സ്ഥലം (അധികം ജനവാസമില്ലാത്ത സ്ഥലത്താണല്ലോ വധശിക്ഷ നടത്താറുള്ളത്)

43. ശ്രേഷ്ഠി=ചെട്ടി. കുടുംബിനി=ഭാര്യ ഭൃത്യർ=പരിചാരകന്മാർ.

45. വധ്യമാല=കൊല്ലപ്പെടുവാനുള്ളവനെ ധരിപ്പിക്കുന്നമാല.

47. നാസിക=മൂക്ക.

48. കിമിദം=കിം ഇദം=ഇത് എന്ത്?

50. ബന്ധുനാശം=ബന്ധുവിന്റെ നാശം.

51. അത്യുത്തമൻ=ഏറ്റവും നല്ലവൻ.

52. മിത്രനാശം=ബന്ധുവിന്റെ നാശം. ഗാത്രനാശം=ശരീരനാശം. (ദേഹം ഉപേക്ഷിക്ക)

53. അന്തരം കൂടാതെ=വ്യത്യാസമില്ലാതെ. (സത്യമായിട്ട്)

55. സാമ്പ്രതം=ഇപ്പോൾ.

57. നിർബ്ബന്ധിക്ക=ശാഠ്യം പിടിക്കുക.

61. സാർത്ഥശ്രേഷ്ഠി=സാർത്ഥക്കൂട്ടക്കാരനായ ചെട്ടി. അർത്ഥം=ധനം.

65. വഹ്നി=അഗ്നി. വ്യാധികൾ=രോഗങ്ങൾ.

66. ക്ഷുദ്രൻ=ക്രൂരൻ. ഉത്തമജനങ്ങളെ കൊന്നപോക=അറിയാതെ ബ്രഹ്മഹത്യാദി ചെയ്തു.

67. കാണരുതാതെ=ഭർത്താവല്ലാത്ത അന്യപുരുഷന്മാർക്ക് കാണ്മാൻ പാടില്ലാത്ത. കുലസ്ത്രീകൾ=പതിവ്രതാസ്ത്രീകൾ.

68. സൽപുരുഷർ=സജ്ജനങ്ങൾ.

69. അക്ഷമൻ=കാലതാമസം സഹിക്കാൻ കഴിവില്ലാത്തവൻ. വ്യാകുലഹൃദയൻ=പരവശമായ മനസ്സോടു കൂടിയവൻ.

70. സുഹൃന്മരണം=സ്നേഹിതന്റെ മരണം.

72. കിമന്യത്=(അന്യ) കരണീയമെന്ത്.

75. മഹാധനം=വലുതായ ധനം.

78. സംസർഗം=സംസർഗ (തൊണ്ടയിടപ്പ്യാദഞ്ഞൊട്ടുകൂടി.

79. മിത്രസ്നേഹം=ബന്ധുവിനെക്കുറിച്ചുള്ള സ്നേഹം.

80. അർത്ഥകാരണം=ധനംനിമിത്തം.

81. അർത്ഥാശയാ=(ആ. സ്ത്രീ. തൃ. ഏ) ധനത്തെ കുറിച്ചുള്ള ആഗ്രഹം ഹേതുവായിട്ട്.

82. കാന്തൻ=ഭർത്താവു്. നിജകാന്താനിഗ്രഹം=തന്റെ ഭാര്യയെ കൊല്ലുക.

83. അർത്ഥമാഹാത്മ്യം=ധനത്തിന്റെ മഹിമ. മിത്രമൂലത്താൽ=ബന്ധുനിമിത്തം.

88. രാക്ഷസകുഡുംബം=രാക്ഷസന്റെ ഭാര്യാപുത്രന്മാർ.

89. അത്ത്=രാക്ഷസകുഡുംബം. ശഠൻ=വാശിയുള്ളവൻ.

91. ഉരിയാടുക=പറയുക. (വിളയാടുക, പോരാടുക, ഇത്യാദി പോലെ.

96. വിരിഞ്ചൻ=ബ്രഹ്മാവ്. (സർവ്വപ്രപഞ്ചസൃഷ്ടികർത്താവ് എന്ന നിലയിലോ അല്ലെങ്കിൽ സർവ്വജ്ഞാനനിധാനമായ വേദങ്ങളുടെ പ്രകാശകൻ എന്ന നിലയിലോ ബ്രഹ്മാവിനെ സർവ്വജ്ഞന്മാരിൽ പ്രഥമനെന്നു ഗണിക്കാമല്ലോ.)

99. വിളംബനം=താമസിക്കൽ. തവ നീലക്കാർകുഴലിയെ=അങ്ങയുടെ ഭാര്യയെ

105. ദാരുണം=പീഡാകരം.

106. ആവേശം=ഏകാഗ്രമായ വിചാരം. രോഷാഗ്നി=കോപമാകുന്ന തീയ്.

107. കണ്ണിണ ചുവന്നിട്ടെരിഞ്ഞു 'പുരികങ്ങൾ—എന്നുള്ളതു കോപാധിക്യത്തിന്റെ അനുഭാവങ്ങളെന്നു കാണുക.

108. നിശാമയ=ശ്രവിക്കേണ്ടാ—(നീ) എന്നു ആഖ്യം.

109. കൃഷ്ണവർത്മാവിൽ=അഗ്നിയിൽ.

112. വിശിഷ്ടപുത്രന്മാർ=വിശിഷ്ടം (ശ്രേഷ്ഠം) ആയ പുത്രന്മാർ.

114. വധ്യൻ=വധിക്കപ്പെടുവാൻ യോഗ്യൻ (ചന്ദനദാസൻ). ഘാതകന്മാർ=കൊലയാളികൾ.

118. വധഭൂമിക്ക്=കൊല്ലുന്ന സ്ഥലത്തേക്ക്.

121. നിസ്ത്രിംശം=ഭയങ്കരം.

125. മിത്രകാര്യം=സ്നേഹിതന്റെ കാര്യം.

126. മണികാരൻ=രത്നവ്യാപാരി.

128. ബാലൻ=ശിശു, (ചെറിയ കുട്ടി)

132. ശരണം=രക്ഷ.

133. വാണിജം=കച്ചവടം.

134. കലത്രഭാവം=തറവാട്ടുഭാര്യാഭാവം (ഇതുകൊണ്ട് ഒരു സ്ത്രീയുടെ മാന്യസ്ഥാനം, ധർമ്മനിഷ്ഠ, ഇതരപുരുഷവിരക്തി മുതലായ ഗുണങ്ങളും വ്യഞ്ജിക്കുന്നു).

137. ചേതസി=(സ. ന. സ. ഏ) മനസ്സിൽ.

140. കരകയും (ചെയ്തു) എന്ന് അദ്ധ്യാഹാരം ചേർത്തുകൊൾക.

142. കുടിലന്മാർ=ചതിയന്മാർ.

143. ദണ്ഡപാണി=അന്തകൻ. ചാണ്ഡാലന്മാർ=ഘാതകന്മാർ, ചാണ്ഡാലവേഷം ധരിച്ചിരിക്കുന്നു.

145. ഊഴിയിൽ ഇരുന്നാലും (നീ) എന്നദ്ധ്യാഹാര്യം.

147. നിജഭാമിനി=തന്റെ ഭാര്യ.

150. [illegible]=[illegible].

152. പൂവത്തിയ=പൂവല്പിള്ള.

154. കിഞ്ചന കാലം=അല്പം സമയം. തെല്ലൊകം കളിന്നു= (ഭയംകൊണ്ടു) മനസ്സു തളർന്നു.

155. മിത്രത്തെ ഉപകരിക്കാതെ- (നീ) എന്നു ചേർക്കണം. ഇതു 'ചാവുക'യായി പുനഃപ്രവേശിക്കുന്നതുകൊണ്ടു ചന്ദനദാസന്റെ സ്നേഹമഹത്ത്വം [illegible] പ്രത്യക്ഷമാകുന്നു.

157. ശ്വപചന്മാർ=ചണ്ഡാലന്മാർ. "ചണ്ഡാലപ്ലവമാതംഗ ദിവാകീർത്തിജനംഗമാഃ നിഷാദശ്വപചാവന്തേ വാസി ചണ്ഡാല പുല്കസാഃ" എന്നഭിധാനം.

158. മൽനാഥ!=(ഇ. പു. സം. ഏ) എന്റെ ഭർത്താവേ! താത!= (അ. പു. സം. ഏ) അച്ഛാ! കരകയും പാറകയും(ചെയ്തു) എന്നു ചേർക്ക.

159. "ഞാനോ" — "പരിപാലിപ്പാൻ" — എന്നു പൂർവ്വവാക്യത്തോടു ചേർത്തുകൊൾക.

162. മന്ദൻ=മൂഢൻ. "മൂഢാല്പാപടുനിർഭാഗ്യാ മന്ദാഃ" എന്നു കോശം. ഈ നാലർത്ഥവും ഇവിടെ യോജിക്കും—മന്ദതയെത്തന്നെ താഴെ വിവരിക്കുന്നു.

164. പരാഭവങ്ങൾ=അവമാനങ്ങൾ.

167. ബന്ധുകൃത്യത്തിൻഫലം= ബന്ധുവായിരിക്കുന്നവൻ ചെയ്യേണ്ടുന്ന കൃത്യത്തിന്റെ ഫലം. നിഷ്ഫലം=പാഴ്.

168. മിത്രത്തെ ചൊല്ലി= സ്നേഹിതന്നുവേണ്ടി. ചിത്രം=വിശേഷം. വിഷ്ണുപദം=വിഷ്ണുലോകം. (അതുകൊണ്ട് എന്റെ സൽഗതിയെ തടസ്സം ചെയ്യരുത് എന്ന് ആശയം.

170 ഏകദേശം=അല്പം. നിചനെസൻ=നിന്ദ്യബുദ്ധിയായിട്ടുള്ളവൻ.

174. ചാണക്യൻമൌര്യന്മാർ=ചാണക്യനും ചന്ദ്രഗുപ്തനും (മൌര്യൻ)

175. മന്ദഹാസം=പുഞ്ചിരി. മന്ദം=പതുക്കെ.

178 കന്നികരാജ്യം=പാരവശ്യം. ചാണ്ഡാലസ്പർശം=ചാണ്ഡാലന്മാരുടെ സ്പർശം (തൊടൽ). ശുദ്ധിതൻ=അശുദ്ധൻ.

179. വാങ്ങുക=പിന്നോക്കം മാറുക.

181. ചാണ്ഡാലാകൃതി=ചാണ്ഡാലവേഷം ധരിച്ചവർ.

183. വ്യാജേന=(അ. ന. ഉ. ഏ) കളവായിട്ട്. ലേഖം=എഴുത്ത്.

185. സന്ധി ചെയ്യുക=യോജിക്കുക.

186. കിമിന്ന പോലും=ഒട്ടും. അത്ഭുതമമത=(ഇ. പു. സം. ഏ) സൽബുദ്ധേ!

187. കരണം=വാതിൽ. ത്രയാതിശയം=മൂന്ന് ആഭരണങ്ങൾ.

192. അധികാരസ്ഥാനം=അധികാരചിഹ്നമായിട്ട്

193. ശസ്ത്രം=ആയുധം (വാൾ) ആധികാരി=അർഹൻ (യോഗ്യൻ)

194. യോഗ്യൻ=മന്ത്രിസ്ഥാനത്തിന് അർഹൻ. ഭാഗ്യഹീനന്മാർ=ഭാഗ്യമില്ലാത്തവർ.

195. അത്രയും വേണ്ടില=അത്രമാത്രമല്ല.

199. കാര്യത്തെ സാധിപ്പിച്ചിട്ടല്ല=ആവശ്യം എന്നർത്ഥം ചന്ദ്രഗുപ്തന്റെ മന്ത്രിസ്ഥാനം വഹിപ്പിച്ചതുമനോരാക്ഷസൻ ഇല്ല കാര്യത്തെ സാധിപ്പിക്കുന്നതു. ബന്ധുസ്നേഹം=ഏററ ബന്ധുവായ ചന്ദനദാസനെ രക്ഷിപ്പാനുള്ള വിചാരംതന്നെ. വിജ്ഞാതിന=അങ്ങയുടെ ബുദ്ധിസാമർത്ഥ്യത്തിന്.

201. കാര്യസാധകകരൻ=കാര്യങ്ങളെ സാധിപ്പിക്കുന്നതിനു വേണ്ടുന്നതു ചെയ്യുന്നവൻ.

202. ബുദ്ധിവിലാസങ്ങൾ=ബുദ്ധിസാമർത്ഥ്യങ്ങൾ. വിചിത്രം=ആശ്ചര്യം. വിലാസം=ചാതുരി.

204. കേവലസ്ഥാപൻ=മുഖ്യനായ മന്ത്രി.

206. സമ്മാനിക്ക=നല്ലപോലെ മാനിക്ക

208. സദ്ഭാവം=അഭിപ്രായം. തവമതത്തിന്=അങ്ങയുടെ അഭിപ്രായത്തിന്.

211. ആശ്രയം=അവലംബം. (എനിക്ക് എന്ന് അദ്ധ്യാഹാര്യം).

212. കാര്യം ആകുന്നു=അതു് ഇങ്ങിനെതന്നെ ചെയ്യേണ്ടതാണ്.

214. മനോവഹിതൻ=മനോഗ്രാഹ്യൻ.

215. ആപ്തന്മാർ=സജ്ജനങ്ങൾ.

216. ആദരപൂർവ്വം=(അവ്യ) ബഹുമാനത്തോടുകൂടി. സർവ്വനഗരശ്രേഷ്ഠ്യം=നഗരത്തിലുള്ള സകല ശ്രേഷ്ഠികളുടേയും തലവൻ എന്ന സ്ഥാനം.

218. അന്തർദ്ധാനേന= (അ. ന. തൃ. ഏ) മനസ്സന്താപത്തോടുകൂടി.

219. ഗുണരവരഞ്ജനങ്ങൾ=ഗുണാധിക്യങ്ങൾ. മന്ത്രിക്ക്=അമാത്യരാക്ഷസന്ന്.

220. ദാരുണം=കഠിനം. (സന്ധിപ്പാൻ പ്രയാസമുള്ളത്) പ്രതിജ്ഞ=ശപഥം. (നന്ദന്മാരെ ഉന്മൂലനാശം ചെയ്ത് ചന്ദ്രഗുപ്തനെ സിംഹാസനാരോഹണം ചെയ്യിച്ചേ കുടുമ കെട്ടുകയുള്ളുവെന്ന ശപഥം). സന്ധിക്ക്=പാലിപ്പ്.

221. നിരാശൻ=ആശയില്ലാത്തവൻ,

122. ഇതിനായക..........കല്ലേ!= രാജാക്കന്മാരുടെ കിരീടത്തിലെ പ്രധാനരത്നമേ! (ചക്രവർത്തിമഹാരാജാവേ!)

123. ആശി=അനുഗ്രഹം. ദേശികൻ=ആചാര്യൻ.

224. ആശ്രമം=തപോവനം. തപസ്സുകൾ=കൃച്ഛ്രചാന്ദ്രായണാദിവ്രതങ്ങളാകുന്ന ശരീരതപസ്സുകളും, യമനിയമപ്രാണായാമാദികളായ മാനസികതപസ്സുകളും.

226. ധന്യമായ്=ഭാഗ്യമുള്ളപോലെ. പിതൃഭ്രാതൃതന്മാരുടെ=അച്ഛന്റെയും സഹോദരന്മാരുടെയും. പ്രതിക്രിയ=പ്രതികാരം. ചന്ദ്രഗുപ്തന്റെ അച്ഛനെയും സഹോദരന്മാരെയും നന്ദന്മാർ കല്ലായിലടച്ചു കൊന്നതിന്റെ പകരം.

227. അനുദിനം=(അവ്യ) നിത്യവും.

228. ധർമ്മം=രാജാവിന്റെ മുറ. സമ്മോദം=സന്തോഷം.

സമാപ്തം.

ശുഭം.